

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М.П. ДРАГОМАНОВА
Факультет філософії та суспільствознавства**

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 38

**Збірник наукових статей з актуальних проблем
філософії, культурології, історії, психології та педагогіки**

Вінниця
«ТВОРИ»
2021

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431
Г94

*Рекомендовано до друку Вченою радою Факультету філософії та суспільствознавства
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (протокол № 10 від 21.04.2021 р.)*

Редакційна колегія:

Дробот І.П. – доктор історичних наук, професор, декан факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений діяч науки і техніки України

Долінська Л.В. – кандидат психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заслужений працівник освіти України

Глушко Т.П. – доктор філософських наук, професор кафедри філософії факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, заступник декана з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Череповський М. – голова Студентського наукового товариства факультету філософії та суспільствознавства НПУ імені М.П. Драгоманова, студент

Морозов І.В. – доктор культурології, професор кафедри менеджмента соціокультурної діяльності Білоруського державного університету культури і мистецтв

Меднікова Г.С. – доктор філософських наук, професор кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова

Можейко М.О. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та методології гуманітарних наук Білоруського державного університету культури і мистецтв

Політевич О.Е. – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри інформаційних ресурсів і комунікацій Білоруського державного університету культури і мистецтв

Приходько Ю.О. – доктор психологічних наук, професор кафедри психології і педагогіки факультету педагогіки та психології НПУ імені М.П. Драгоманова

Синьов В.М. – доктор педагогічних наук, професор, дійсний член НАПН України, почесний декан факультету спеціальної та інклюзивної освіти НПУ імені М.П. Драгоманова, президент Асоціації корекційних педагогів України

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

У збірнику подано наукові статті за матеріалами VII Міжнародної науково-практичної конференції «Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та практика» (26 березня 2021 р.), яка відбулась з використанням сервіса відеоконференції ZOOM.

У працях аспірантів, студентів та молодих вчених з України та Польщі висвітлено актуальні теоретичні та прикладні проблеми психології, філософії, культурології, історії, педагогіки, а також представлено міждисциплінарні пошуки та здобутки.

Рецензенти:

Герчанівська П.Е. – доктор культурології, професор, завідувач кафедри культурології та інформаційних комунікацій Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв

Розова Т.В. – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри культурології, мистецтвознавства та філософії культури Одеського національного полтехнічного університету

Упорядники:

Русаків С.С. – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та філософської антропології НПУ імені М.П. Драгоманова

Можгин Віктор – міжфакультетські кандидатські культурологічні студії, Факультет міжнародних і політичних досліджень, Ягеллонський університет в Кракові

За точність викладених фактів та коректність цитування відповідальність несе автор

Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] – Випуск 38. – Вінниця : ТОВ «ТВОРИ», 2021. – 172 с.
ISBN 978-966-949-816-8

УДК 159.9+1+37+93](063)
ББК 88я431+87я431+74я431+63я431

ISBN 978-966-949-816-8

© Автори статей, 2021
© Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2021
© Видавництво «ТВОРИ», 2021

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
M.P. DRAHOMANOV NATIONAL UNIVERSITY OF PEDAGOGY
Faculty of Philosophy and Social Science

HUMANITARIAN CORPUS

Issue 38

**Collection of scientific articles on contemporary problems of
philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history**

Vinnytsia
"TVORY"
2021

Members of Scientific Board:

I.I. Drobot, Doctor of Sciences in History, Professor, Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University, Meritorious Worker of Science and Engineering of Ukraine

L.V. Dolynska, PhD in Psychology, Professor, Chair of the Psychology Department of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University, Meritorious Worker of Education of Ukraine

T.P. Hlushko, Doctor of Sciences in Philosophy, Assistant Dean of the Faculty of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University for Academic Matters and International Relations

M. Cherepovsky, Chairman of the Student scientific society, Faculty of Philosophy and Social Science of National Pedagogical Drahomanov University, student

I.V. Morozov, Doctor of Cultural Studies, Professor at the Department of Management of Sociocultural Activities of Belarusian State University of Culture and Arts

H.S. Mednikova, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor at the Department of Cultural Studies of Philosophy and Social Science of M.P. Drahomanov National University of Pedagogy

M.A. Mozheiko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Department of Philosophy and Methodology of Humanities of the Belarusian State University of Culture and Arts

A.E. Palitsevich, PhD in Pedagogy, senior lecturer of the Department of the theory and history of information-document communication of Belarusian State University of Culture and Arts

Y.O. Prykhodko, Doctor of Sciences in Psychology, Professor at the Department of Psychology and Pedagogy of the Faculty of Pedagogy and Psychology of National Pedagogical Drahomanov University, Academician of the Academy of Sciences of the Higher School of Ukraine

V.M. Syniov, Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, full member of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, honorary Dean of the Faculty of special and inclusive education of National Pedagogical Drahomanov University, President of the Association of Correctional Pedagogues of Ukraine

Stepaniuk Joanna – Doktor nauk społecznych, Państwowa Uczelnia im. Stefana Batorego w Skierniewicach, Uniwersytet Warszawski

This collection features scientific articles based on materials of the VII International scientific conference “Scientific research: current research, theory and practice” (March 26, 2020), on the basis the ZOOM video conferencing service.

Works by undergraduate and postgraduate students and young scientists from Ukraine and Poland address contemporary theoretical and applied problems of psychology, philosophy, cultural studies, history and pedagogy, and present interdisciplinary research and findings.

Reviewers:

Herchanivska P.E., Doctor of Sciences in Cultural Studies, Professor, Chair of the Department of Cultural Studies and Information Communications of National Academy of Culture and Arts Management

Rozova T.V., Doctor of Sciences in Philosophy, Professor, Chair of the Cultural Studies, art history and philosophy of culture Department of the Odessa National Polytechnic University

Compiled by:

Rusakov Serhii, PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Cultural Studies and philosophical anthropology of National Pedagogical Drahomanov University

Możgin Wiktor, mgr, Wydziałowe Kulturoznawcze Studia Doktoranckie, Wydział Studiów Międzynarodowych i Politycznych Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie

The author is responsible for the accuracy of the facts and correctness of citation.

Humanistic Corpus: [collection of scientific articles on contemporary problems of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history] – Issue 38 – Vinnytsia: TVORY, 2021. – 172 p.

ISBN 978-966-949-816-8

ISBN 978-966-949-816-8

© Article authors, 2021
© National Pedagogical Drahomanov University, 2021
© LCC "TVORY", 2021

JAKOŚĆ PRZESTRZENI PUBLICZNEJ MIASTA A BUDOWANIE TOŻSAMOŚCI JEGO MIESZKAŃCÓW

mgr Bień Agnieszka

Uniwersytet Marii Curie- Skłodowskiej w Lublinie

akazmierczak128@gmail.com

*Zagospodarowana przestrzeń
to społeczeństwo odzwierciedlone na ziemi
Henri Lefebvre*

Analizując pojęcie przestrzeni publicznej miasta należy zadać sobie pytanie o miejsca znaczące, istotne dla poszczególnych zbiorowości i grup społecznych zamieszkujący dany obszar. Przestrzeń publiczna nie jest obszarem pustym, zapomnianym czy omijanym – wręcz przeciwnie, jest to obszar „chciany” przez daną społeczność, przekształcany i modyfikowany przez nią oraz modelowany pokoleniowo. Jak podkreśla Dorota Wantuch – Matla „przestrzeń miasta nigdy nie była płaska i dwuwymiarowa. Była zależna od topografii miasta, w którym lokowano i rozbudowywano miasto, przenikała do wnętrza budynków schodami podcieniami, rampami i tarasami. [...] Stopień skomplikowania procesów wpływających obecnie na kształt i funkcjonowanie różnych odmian przestrzeni publicznej powoduje coraz większe trudności w rozszyfrowaniu jej rozmaitych współzależności. Trwające od stuleci przeobrażenia przestrzeni polegają na nieustannym zwiększaniu stopnia jej złożoności poprzez manipulacje nią, a także jej identyfikację i ciągle różnicowanie jej” (Wantuch – Matla 2016, s. 14).

Sama przestrzeń publiczna nie jest oderwana od miasta, wręcz przeciwnie, jest ona od niego całkowicie zależna. Jej istnienie i opis możliwy jest tylko w kontekstach – tych materialnych (np. architektura, infrastruktura) i pozamaterialnych (np. historia miasta lub wybranego jego obszaru, kultura). Sama jej definicja zależna jest natomiast od przyjętego paradygmatu rozumienia miasta¹ (Wantuch – Matla 2016, s. 41). Ulega ona także ciągłym przekształceniom, przeobrażeniom i przedefiniowaniom. Dorota Wantuch – Matla analizując współczesną przestrzeń publiczną miast podkreśla, że „konsekwencją trwającego od stuleci procesu przeobrażeń przestrzeni publicznej jest jej wielopostaciowość – efekt wyłaniania się ich nowych odmian i wcieleń będących wynikiem adaptacji miasta do bieżących potrzeb oraz wymagań kulturowo- cywilizacyjnych” (Wantuch – Matla 2016, s. 153).

Polimorfizm współczesnej przestrzeni publicznej

Współczesną przestrzeń publiczną miasta nie można zdefiniować jednym słowem, zdaniem czy „przelotnym” sformułowaniem. Jak podkreśla Małgorzata Dymnicka „w samym pojęciu przestrzeni publicznej kryje się bogactwo znaczeń, podziałów i odniesień do wielu kontekstów (prawnych, topograficznych, kulturowych, społecznych i politycznych). Istota publicznego charakteru prze-

¹ Do głównych koncepcji rozumienia miasta w naukach społecznych zaliczamy: ekologiczną, neoekologiczną, strukturalną, humanistyczną, postmodernistyczną oraz modernistyczną. W każdej z nich rozumienie przestrzeni publicznej wiąże się z kryteriami głównymi oceny funkcjonowania obszarów zurbanizowanych zawartych w centralnych kryteriach jej oceny i opisu prezentowanych przez poszczególne nurty.

strzeni miejskiej tkwi również w systemie własności. Działające w mieście podmioty prywatne i publiczne współtworzą produkty o charakterze publicznym, których wszyscy korzystają (Dymnicka 2013, s. 54). W kontekście tego założenia badaczka kategoryzuje przestrzeń publiczną na prywatną (np. wnętrze domu lub mieszkania), półprywatną (np. prywatne place zabaw na zamkniętych osiedlach), półpubliczną (np. ogródki restauracyjne), publiczną (np. skwery, place) oraz wydzieloną (np. parkingi z ograniczonym dostępem lub tereny fabryk) (Dymnicka 2013, s. 56-57). Dymnicka podkreśla także, że „granice podziału przestrzeni prywatnej i publicznej są przepuszczalne, niejednoznaczne, nakładające się na siebie. Wynika to z faktu przynależności jednostek i grup do wielu różnych światów społecznych, które przenikają się wzajemnie bądź wykluczają” (Dymnicka 2013, s. 58).

W literaturze przedmiotu odnaleźć można szereg kategorii podziału i klasyfikacji rozumienia pojęcia przestrzeni publicznej. Część badaczy ujmuje omawiane zagadnienie poprzez pryzmat reprezentowanej przez siebie dyscypliny naukowej (np. urbanistycznej, społecznej, ekonomicznej, politologicznej, środowiskowej czy pedagogicznej), inni natomiast podejmują analizę problemową. Agnieszka Kępkowska analizując literaturę opisującą zagadnienie jakim jest przestrzeń publiczna, wyjaśnia, że postulowane w niej typologie podzielić można na:

1. Podziały obejmujące formy i funkcje przestrzeni publicznej
2. Typy władania oraz związana z nimi dostępność i kontrola
3. Podziały w ramach rodzaju środowiska społecznego i uwarunkowań społecznych
4. Typologie powstałe w oparciu o relacje człowiek- środowisko
5. Podziały w oparciu o rodzaje krajobrazu oraz terenów zielonych
6. Definicje i podziały powstałe w wyniku łączenia kilku kryteriów (Kępkowicz 2019, s. 15).

Sama badaczka kategoryzuje przestrzeń publiczną według koniecznych wymiarów jej funkcjonowania i oddziaływania na człowieka: strukturalną (np. struktura osadnicza, punkty orientacyjne), ekonomiczną (np. wartość rynkowa przestrzeni, rozmieszczenie lokali użytkowych), kulturową (np. narracyjność przestrzeni, jej znaczenie kulturowe), społeczną (np. bezpieczeństwo, przyjazność) oraz przyrodniczą (np. różnorodność biologiczna, korzyści mikroklimatyczne) (Kępkowicz 2019, s. 58).

Jak zauważyła Kępkowicz przestrzeń publiczna posiada szereg funkcji, które w kontekście podjętej analizy posiadają duże znaczenie w budowaniu tożsamości jednostki i społeczności. Po pierwsze pełni ona funkcję czynnika interakcji pomiędzy miejscem a grupą lub jednostką. Jak zaznacza Aleksander Wallis, każda grupa posiada obszar z którym się identyfikuje oraz w pewien sposób opiekuje (Wallis 1957, s. 131). Poszczególne grupy społeczne adaptują przestrzeń do swoich potrzeb (często całkowicie nieświadomie i spontanicznie) oraz sami dostosowują się do niej (Jałowiecki 2010). Co istotne – w procesie „tworzenia” danego obszaru duże znaczenie mają emocje i to, czy jednostki lub grupy uważają dane miejsce za „swoje” czy „obce” (Jałowiecki 2010, Lewicka 2012). Sama jednostka przebywając w danej przestrzeni może pełnić trzy role: aktora, widza lub uczestnika relacji jednostka - miejsce. To jaką postawę przyjmie człowiek zależy od pełnionej przez siebie roli społecznej, statusu i hierarchii innych użytkowników danej przestrzeni oraz motywacji samej jednostki (Wallis 1957).

Po drugie przestrzeń publiczna należy traktować jako sceną dla działań politycznych i obywatelskich. W ustroju demokratycznym „obszary wspólne” powinny być dostępne dla wszystkich obywateli, jednak jest tylko założenie teoretyczne. Ruchy społeczne oraz grupy polityczne „przywłaszczają” daną przestrzeń jako jeden z narzędzi integrowania oraz miejsca wypowiedzi poglądów własnych lub dyskusji stanowisk (Kilian 1998).

Po trzecie przestrzeń publiczna posiada również wymiar aksjologiczny – jej funkcjonowanie niesie za sobą wyższe cechy ideowe jak: wspólne dobro, miejsce wspólnych spotkań, wspólnej pracy i troski (Barwiczane 2018). Staje się także wyrazem wartości i kategorii kultury składającej się na model „świata” danej społeczności (Jałowiecki 2010). Jest ona także obszarem, któremu przysługują określone idealistyczne i subiektywistyczne wartości kulturowe (Wallis 1957, 1990). Obszary kulturowe pojawiające się w przestrzeni publicznej łączą się z historią danego miejsca lub społeczeństwa, obejmują symbole ważne i istotne dla danej grupy w „danym czasie”, jak również reprezentują wymiary *sacrum* (świątynie, miejsca kultu, miejsca ofiarowania lub prześlągania).

Agnieszka Kępkowska za Bohdanem Jałowieckim, Markiem Szczepańskim (Szczepański 2006) oraz Andrzejem Majerem (Majer 2010) podkreśla, że „spojrzenie na wartości kulturowe w powiązaniu z perspektywą przestrzenną jest powiązane z formą ładu, jaki postrzegają mieszkańcy w ich otoczeniu. Mniej lub bardziej świadomie wartościują i klasyfikują oni przestrzeń pod kontem czystości i logiki przestrzeni, walorów użytkowych i urody miejsca, czystości i urody miejsca, czystości i walorów przyrodniczych. Z oceną przestrzeni, której doświadczają i z którą łączą swoją egzystencję, wiążą oni swój status społeczny” (Kępkowicz 2019, s. 29). W tym znaczeniu uznajemy, że dana przestrzeń publiczna pełni funkcję tożsamościową dla jednostki lub grupy społecznej. Wynika to z procesu „doświadczania” przestrzeni w toku codziennych, okazjonalnych czy odświętnych wydarzeń. Jest to także „spostreganie” danego obszaru przez odpowiadające mu opisy literackie, filmowe, historyczne czy kulturowe (Wallis 1990; Bierwiczane 2018).

W literaturze przedmiotu pojawiają się opisy szczególnej formy przestrzeni wpływającej na budowanie tożsamości jednostki lub grupy jaką jest miasto osobiste. Andrzej Majer opisując własne doświadczenia Łodzi wyjaśnia, że obszar osobisty „[...] może być znaczącym fragmentem kontinuum rozpiętego między prywatną przestrzenią ciała a przestrzenią publiczną lub wspólnymi przestrzeniami miejskimi. Kontinuum to zawiera[...] dwie skale: przestrzenną (ciała, dom, dzielnica i miasto) oraz społeczną: sfera osobista, interpersonalna, bezosobowa. Relacje między organizmem i ciałem w przestrzeni mogą być podstawowym elementem związku między przestrzenią publiczną a społeczeństwem, a wśród nich takich szczególnych powiązań i tematów, jako prawo do prywatności (i zagrożenia dla tego prawa), terytorium i terytorialność, własność prywatna i jej kontrola, rola granic, postrzeganie domu i mieszkania, rodzaje i gradacje przestrzeni w ramach różnych typów mieszkań, a także problemów związanych z rozgraniczeniem przestrzeni prywatnej i publicznej” (Majer 2015, s. 18).

Przestrzeń publiczna a tożsamość mieszkańców miasta

Przestrzeń publiczna miasta, jak zostało podkreślone wcześniej, traktować należy kontekstowo oraz holistycznie – w perspektywie wszystkich pojawiających się na jej obszarze relacji społeczno- ekonomiczno- przestrzennych.

Mikołaj Madurowicz podkreśla, że „miasto ucieleśnia wolę człowieka. Niekiedy wstydliwie zdradza jego lenistwo, grzech zaniedbania i intelektualną indolencję. Czasem obnaża brzemienne jego dezynwolturę wobec przeszłości bądź psychę walczącą o lepsze z próżnością. Jakkolwiek miasto stanowi ślad aktualnej kondycji i aspiracji istoty ludzkiej, niemniej przeto samo odciska piętno w umysłach i duszach własnych mieszkańców równie wyraźnie, a może nawet trwalej” (Madurowicz 2011, s. 9). Funkcjonowanie publiczne jednostki determinuje to kim jest. Przestrzeń publiczna, w tym wypadku, stanowi kryterium podziału poszczególnych grup społecznych zamieszkujących wybrany teren zurbanizowany. W ujęciu historycznym poszczególne obszary miasta cechowały się dostępnością dla wybranych jego mieszkańców w odniesieniu m.in. do: wieku, płci, majątku, pochodzenia społecznego oraz urodzenia, rodziny, z której jednostka się wywodzi, reprezentowanej warstwy społecznej oraz możliwych „koligacji”. Współcześnie takie zjawisko „selekcji” i wykluczenia społecznego również funkcjonuje. Szczególnie dotyczy ono osób niepełnosprawnych. Dużą część miejsc przestrzeni publicznych nie posiada dostosowań do poruszania się w nich osób z ograniczeniami ruchowymi lub słabowidzącymi, nie jest „przyjazna” dla osób ze spectrum autyzmu² czy nie posiada oznaczeń np. w postaci piktogramów³.

Analizując przestrzeń publiczną współczesnych miast zauważyć można silną tendencję do podziału jej dostępności w kontekście majątkowym. Ekskluzywność wybranych przestrzeni szczególnie zauważalna jest w dużych aglomeracjach, gdzie występuje silny podział pomiędzy klasą najuboższą a najbogatszą. Z jednej strony pojawiają się ogromne centra handlowe lub bulwary z sklepami znanych projektantów mody, z drugiej natomiast getta biedy. Jak podkreśla MARIKA PIVELI i ZBIGNIEW RYKIEL „getto jest zjawiskiem tkwiącym wewnątrz struktury społecznej. Jego przestrzennym odzwierciedleniem jest bariera społeczna, która ma wyraz przestrzenny, choć nie zawsze fizyczny. Mogą ją tworzyć grupy uprzywilejowane – w celu zaznaczenia swojej obecności, albo w celu manifestowania swojej odrębności, wyższości lub dominacji. Bariery tworzą się również w celu odseparowania od siebie nieakceptowanych grup społecznych. Funkcję bariery może pełnić mur, przepisy prawne, w tym zakazy i nakazy administracyjne, ale także cechy fizjologiczne – zarówno zabudowy, jak i ludzi na ulicy oraz zachowanie tych ludzi; getto znika więc z wzrostem tolerancji oraz samoświadomości” (Pirveli, Rykiel 2007, s. 77). Marek SZCZEPAŃSKI i WRONIKA ŚLĄZAK-TAZBIR podnoszą także, że „powstanie enklaw dobrobytu, zwłaszcza tych wyraźnie ogrodzonych, strzeżonych, nasuwa skojarzenie [...] z jarmarcznym widowiskiem, gdzie ostentacyjnie afiszuje się swój sukces. Ja, wspaniała, kreatywny, doskonały mieszkaniowiec osiedla dobrobytu – zobacz jak mi się powodzi. Ty, biedny i głupi, niezdolny do podjęcia działania. Bramy i ogrodzenia enklaw, niezrządki z kutego żelaza, swoją formą i konstrukcją przypominają druty kolczaste. Wywołują podziw i zazdrość. Stwarzają dystans i granicę, zamieniają osiedla dobrobytu w przestrzenie równie niegościnne jak patologiczne i niebezpieczne, pełne przemocy getta biedy” (Szczepański, Ślązak-Tazbir 2007, s. 47).

2 Osoby ze spectrum autyzmu bardzo często cierpią na nadwrażliwości w poszczególnych strefach sensorycznych. Takie zjawiska jak np. głośnie muzyka, nadmierny ruch uliczny czy nawet zbyt ostre światło latarni czyni dla nich daną przestrzeń społeczną nieprzyjemną, a nawet przerażającą lub nawet sprawiającą ból.

3 Piktogramy stanowią jeden z podstawowych narzędzi komunikacji u osób z upośledzeniem w stopniu umiarkowanym lub znacznym.

Podziały społeczne pojawiające się we współczesnej przestrzeni publicznej mają wymiar symboliczny – nie wyznaczają jej mury, okopy czy bramy. Francuski filozofii i komentator zjawisk społecznych Michel Foucault wymienia cztery możliwe systemy wykluczenia: związane z pracą oraz produkcją ekonomiczną, wynikające z reprodukcji dóbr i usług, powstające w procesie dyskursu społecznego i produkcji symboli oraz wynikające z działalności o charakterze ludycznym (Foucault 2002, s. 15-26). Wymiarom tym odpowiadają pięć modeli projektowania społecznego:

1. Eksterminacja, czyli fizyczna likwidacja obcych;
2. Ekspulsja, czyli wszelkie formy wypędzania, przesiedlania lub czystek etnicznych;
3. Asymilacja, czyli przymusowa adaptacja społeczna poprzez pozbawienie części obywateli prawa do posługiwania się własnym językiem, kulturowania własnego wyznania, nadawania imion związanych z daną kulturą lub pozbawianie nazwisk;
4. Usankcjonowany pluralizm lub inaczej dualizm, czyli pełen rezerwy lub niechęci program eliminacji społecznej z prawem do jednokierunkowej konwencji wyznaniowej lub narodowej;
5. Integracja społeczna, czyli poszanowanie prawa do poszanowania różnic i wsparcia ze środków publicznych dla edukacji we własnej kulturze, w tym także języku (Pirveli, Rykiel 2007, s. 79).

Podziały pojawiające się w przestrzeni publicznej wynikać mogą z wielu czynników – tych uświadomionych i nieuświadomionych przekazywanych jako jeden z transmisji przekonań międzypokoleniowych lub międzyklasowych. Ujawniać się mogą także w procesie nagłych zmian społecznych, politycznych czy obyczajowych. W literaturze przedmiotu wymieniane są najczęściej takie kategorie podziału społecznego jak: wyznanie, przynależność do wybranej grupy społecznej, wykształcenie, przynależność do wybranej mniejszości, kultury, narodowości, religii, wieku, płci oraz wynikające z powodów politycznych (Pirveli, Rykiel 2007, s. 83).

Podsumowanie

Analizując zagadnienie jakim jest zależność pomiędzy tożsamością jednostki a jakością przestrzeni publicznej zauważyć można pewne prawidłowości. Po pierwsze jednostka buduje swoją tożsamość w odniesieniu do „dostępnej” dla niej przestrzeni publicznej. Po drugie określenie „dostępność” danej przestrzeni nie zawsze jest procesem prostym. Niekiedy określenie dokładnej zależności pomiędzy możliwym jej użytkowaniem a pożądaną cechą jednostki mieści się w kategoriach obyczajowości lub kultury. Często także zasady te wynikają z relacji pomiędzy poszczególnymi grupami społecznymi nie posiadających swojego odzwierciedlenia w prawie stanowionym. Po trzecie nierodnorodność przestrzeni publicznej nie warunkuje tożsamościowo tylko jednej z cech jednostki. Ten sam plac lub park może posiadać inne cechy dla różnych osób. Wynika to między innymi z takich cech jak: różnica jednostkowych doświadczeń, szeregu możliwych sieci połączeń symbolicznych i emocjonalnych poszczególnych osób oraz innych cech warunkujących tożsamość np. wyznawana wiara lub pochodzenie.

BIBLIOGRAFIA:

Bokszański Z. (2006), *Tożsamość zbiorowa*, Warszawa.

- Boksański Z. (2007), *Indywidualizacja a zmiana społeczeństwa*, Warszawa.
- Castells M. (2008), *Siła tożsamości*, tłum. S. Szymański, Warszawa.
- Dymnicka M. (2013), *Przestrzeń publiczna a przemiany miasta*, Warszawa.
- Foucault M. (2002), *Archeologia władzy*, tłum. A. Siemek, Warszawa.
- Jałowicki B. (2010), *Spoleczne wytwarzanie przestrzeni*, Warszawa.
- Jałowicki B., (2007), *Fragmentaryzacja i prywatyzacja przestrzeni*, [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Łukowskiego, Warszawa.
- Jałowicki B., Szczepański M. (2006), *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa.
- Kepkowicz A. (2019), *Identyfikacja typów przestrzeni publicznej*, Warszawa.
- Kilian T. (1998), *Public and private power of space*, [w:] *Philosophy and Geography II: The Production of Public Space*, pod red. A. Light, J. M. Smith, Lanham.
- Madurowicz M. (2011), *Miejskie pro publico bono... Szlachetny akcjomat czy cyniczny idiom?*, [w:] *Człowiek w przestrzeni publicznej miasta*, pod red. I. Jażdżewskiej, Łódź.
- Majer A. (2010), *Socjologia i przestrzeń miasta*, Warszawa.
- Majer A. (2015), *Mikro polis. Socjologia miasta osobistego*, Łódź.
- Pirveli M., Rykiel Z. (2007), *Getto a nowoczesność*, [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Łukowskiego, Warszawa.
- Szczepański M., Słazak- Tazbir W., *Między lękiem a podziwem: getta społeczne w starym regionie przemysłowym*, [w:] *Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej*, pod red. B. Jałowickiego, W. Łukowskiego, Warszawa.
- Wallis A. (1975), *Znanięckiego socjologiczne podstawy ekologii ludzkiej*, [w:] *Florian Znanięcki i jego rola w socjologii*, Poznań.
- Wallis A. (1990), *Socjologia przestrzeni*, Warszawa.
- Wantuch – Matla D. (2016), *Przestrzeń publiczna 2.0. Miasto u progu XXI wieku*, Łódź.
- Zimny H. (2006), *Ekologia miasta*, Kraków.

MOTYWY ESCHATOLOGICZNE W GOTYCKIM MALARSTWIE ŚCIENNYM

Bekus Ewelina

*Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie*

W sztuce średniowiecznej wszelkie motywy eschatologiczne, czyli związane ze sprawami ostatecznymi były niezwykle popularne (Z. Poniatowski, s. 394). Wynikało to z powszechnego wówczas strachu przed śmiercią i konsekwencjami, jakie mogły pojawić się podczas sądu u kresu czasów. Lęk przed wieczną zapłatą był nieustająco podsycany przez duchownych, którzy nie tylko podczas kazań przypominali wiernym o kruchości ludzkiego życia, ale także posługiwali się w tym celu sztuką kościelną. Motywy eschatologiczne pełniły więc funkcję dydaktyczną i ich zadaniem było odciąganie uwagi wiernych od zgubnych i przemijających spraw doczesnych, głównie poprzez kierowanie ich myśli w stronę duchowości i życia wiecznego. Już w VI wieku idea powszechnego zbawienia należącego do chrześcijan i ogólnego potępienia pogan zaczęła ustępować miejsca przekonaniu, iż każdy człowiek, jako grzesznik, sądzony będzie z osobna. Od tego czasu każdy na równi miał ponosić odpowiedzialność za swoje czyny i w przyszłości otrzymać za nie odpowiednią zapłatę. Wielu kaznodziei ze świętym kościoła katolickiego, biskupem Cezarym z Arles (470/471 r. - 27 VIII 542 r.) na czele, nieustannie powtarzało, że każdemu zagraża kara wieczna, a

zbawienia nie uzyskuje się z założenia (L. Gładyszewski, H. Wegner, s. 42-44). Dlatego też właśnie wizerunki sądu ostatecznego, czy to w postaci malowideł, czy rzeźb zdobiły większość świątyni. Jego najstarsze przedstawienia pochodzą z IV w., a największą popularnością cieszyły się szczególnie w XII – XIV wieku. (G. Minois, s. 138).

Jednym z najśłynniejszych gotyckich dzieł malarstwa ściennego przedstawiających sąd ostateczny, jest pochodzący z początku XIV wieku (1303-1305) fresk autorstwa Giotto di Bondone. Zdobí on zachodnią ścianę kaplicy rodziny Scrovegnich, która mieści się w Padwie. Została zbudowana w miejsce dawnego amfiteatru. Fresk zamówił Enrico Scrovegni, który chciał w ten sposób odkupić grzechy swojego ojca. Był on lichwiarzem, a zajęcie to wówczas uznawano za jeden z najcięższych grzechów. Dante w swojej *Boskiej komedii* umieścił go nawet w jednym z piekielnych kręgów. Enrico dbał również o swoją duszę i zbawienie, gdyż polecił artyście umieścić na fresku swój wizerunek. Giotto przedstawił swojego zleceniodawcę klęczącego przed krzyżem i wręczającego Maryi Pannie model kaplicy (M. Skubiszewska, s. 57).



Giotto di Bondone, fresk Sąd Ostateczny, kaplica della Arena rodziny Scrovegnich w Padwie

Kompozycja tego dzieła jest charakterystyczna dla gotyckich przedstawień sądowego dnia u kresu czasów. W centralnym punkcie, w świetlistej glorii znajduje się sędzia tego świata - Chrystus. Dodatkowo jego tron otacza tęcza, co inspirowane jest tekstem zawartym w *Apokalipsie*: „A Zasiadający był podobny z wyglądu do jaspisu i do krwawnika, a tęcza dokoła tronu - podobna z wyglądu do szmaragdu” (Ap 4,3). W Biblii tęcza stanowi symbol Bożego miłosierdzia, którego ucieleśnieniem był Chrystus oraz przymierza z człowiekiem: «A ten jest znak przymierza, który Ja zawieram z wami (...) łuk mój kładę na obłoki, aby był znakiem przymierza między mną i ziemią» (Rdz 9, 13). Niebieski kolor tęczy odnosi się do niebiańskiego pochodzenia Chrystusa, czerwony dotyczy męczeńskiej śmierci, a zielony działalności

na ziemi. Dlatego też ikonograficzne ujęcia sądu ostatecznego ukazywały często Chrystusa tronującego na tęczy. Symbol ten w czasie Apokalipsy miał dawać nadzieję, że Chrystus będzie wstawał się za grzesznikami u swego Ojca (D. Forstner. s. 109).

Tęczowa obręcz otoczona jest przez anioły. Część z nich dmie w trąby i zwołuje żywych i umarłych na sąd. Przyjaznym gestem prawej ręki Chrystus zaprasza zbawionych do siebie, lewą odrzuca potępionych. Wybuchający spod Jego tronu ogień pełźnie w stronę piekła (M. Zlatohlávek, Ch. Rättsch, C. Müller-Ebeling, s. 132).

Fresk Giotta zawiera precyzyjny przekaz i jasno oddaje religijną treść. Dotychczasowy martwy schemat i symbolizm malowideł romańskich i średniowiecznych mozaik, ustąpił miejsca żywej akcji, zmienności poszczególnych scen, czy narastającemu dramatyzmowi (K. Żalewska-Lorkiewicz., s. 119). Dzięki temu autor uzyskał wrażenie wielowymiarowości, które pozwalało wier-

nym niemal uczestniczyć w rozgrywających się wydarzeniach i podobnie jak jego bohaterowie odczuwać radość ze zbawienia, czy ból i strach wynikający z wieczystego potępienia (L. Ward, W. Steeds, s. 251).

Po obu stronach Zbawiciela zasiada trybunał składający się z dwunastu apostołów. Mieli otrzymać to miejsce w nagrodę za to, że dla Syna Bożego opuścili cały swój dobytek (Mt 19, 27-28).

Poniżej następuje typowy podział obrazu sądu ostatecznego na dwie strony: lewą, podporządkowaną księżciu ciemności oraz prawą, należącą do Zbawiciela. W lewym dolnym rogu znajduje się otoczony mrokiem Lucyfer. Góruje nad ludźmi swoim wzrostem. Depcze ciała potępionych, niektórych rozrywa w swoich szponach, innych pożera. Zasiada na tronie ze smoków, budząc postrach wśród grzeszników. Jego ciemna, niebieska skóra prawdopodobnie stanowi nawiązanie do antycznej tradycji przedstawiania demonów śmierci właśnie w takich barwach. Jego władztwo jest bezwzględne, jednak ogranicza się do piekła, któremu autor poświęcił tylko fragment dzieła. Z kolei władza Zbawiciela rozciąga się na cały świat, zaś jego osądowi podlegają zarówno wybrani, jak i potępieni. W niższej strefie znajdują się sprawiedliwi i święci, którzy kierują się w stronę raju. W miejscu tym panują jasne kolory, ład, harmonia i spokój. Z kolei w lewym, dolnym rogu potępieni strąceni w ognistą otchłań, wiją się w cierpieniach. Przeważają tam ciemne kolory. Panuje atmosfera niepokoju, a kłębiące się w torturach ciała przerażają, przestrzegając grzeszników przed tym, co może ich czekać w piekle (M. Zlatohlávek, Ch. Rättsch, C. Müller-Ebeling, s. 132-133).

W centrum tych wydarzeń znajduje się niesiony przez anioły krzyż, stanowiący jeden z atrybutów męki Pańskiej, czyli tzw. *arma Christi*. Mają one przypominać wiernym, że Zbawiciel poprzez swoje cierpienie i śmierć okazał miłosierdzie i dał ludziom możliwość wybawienia od wieczystego potępienia (R. Mazurkiewicz, s. 125).



Bonamico di Martino, *Sąd Ostateczny, Campo Santo*.

We fresku Giotta najistotniejsze punkty wyznaczają bohaterowie przedstawianych zdarzeń. Większość występujących postaci zwraca się w trwodze lub radości do najważniejszej osoby całej akcji, czyli do Sędziego świata – Chrystusa. Kompozycję obrazu tworzą niewidoczne linie, kreślone spojrzeniami lub gestami bohaterów malowidła. Dzięki tym połączeniom cała scena nabiera ruchu, dynamiki i napięcia (K. Zalewska-Lorkiewicz., s. 119).

Kolejnym freskiem powstałym w gotyku, eschatologiczne był Sąd Ostateczny autorstwa florentyńskiego malarza Bonamico di Martino, zwanego Buffalmacco. Malowidło to stanowiło fragment cyklu fresków powstałych w Campo Santo w latach 1332 – 1336.

Fresk Buffalmacca w dużej mierze odbiega od tradycyjnych przedstawień sądu ostatecznego. Kompozycja dzieła podzielona jest osią - strona lewa przeznaczona jest dla potępionych, a prawa dla zbawionych. Jednakże postać Chrystusa nie znajduje się na środku, lecz dzieli centrum malowidła z Matką Boską. Obie postacie otoczone są mandorlami, mają tę samą wielkość i tronuja na jed-

nej tęczy. To wyróżnienie może wynikać ze szczególnej czci, jaką otoczona jest Matka Boża w Pizie (M. Zlatohlávek, Ch. Rättsch, C. Müller-Ebeling, s. 136).

Nieco inaczej niż tradycyjnie przedstawiony został też układ rąk Syna Bożego. Lewą ukazuje ranę w swym boku, prawą unosi na wysokość głowy, jak gdyby chciał cisnąć niszczące pioruny na diabła. Z kolei zgodnie z typowymi przedstawieniami sądu u kresu czasów, Buffalmacco umieszcza na swym malowidle trybunał składający się z dwunastu apostołów. Inna rola przypada jednak Archaniołowi Michałowi. Nie waży on ludzkich dusz na wadze, lecz każde zmartwychwstałemu człowiekowi udać się w towarzystwie anioła stróża do grupy wybranych, podczas gdy wojowniczy anioł wypędza kogoś innego z grupy zbawionych do grupy potępionych. Ocaleni i potępieni są tradycyjnie zebrani kolejno po prawej i po lewej stronie (G. Vasari, s. 50-52).

W polskiej sztuce sakralnej w epoce gotyku, również pojawiały się motywy eschatologiczne. Występowały między innymi na polichromiach z XIV i początku XV wieku, przedstawiających wyobrażenia sądu ostatecznego. Malowidła te w dużej mierze zawierają wiele oryginalnych rozwiązań, które wykraczały poza kanon europejski (J. Domasłowski, s. 79).

Pewne nowe rozwiązania ikonograficzne reprezentują między innymi malowidła zdobiące nawę kościoła pod wezwaniem świętego Antoniego Padewskiego w Strzelnikach. Świątynia ta datowana jest na drugą połowę XIII wieku. Leży ona na Szlaku Polichromii Brzeskich, który stanowi największe skupisko tego typu malowideł w Polsce. Na ścianach wewnątrz kościoła przetrwała bardzo cenna polichromia odkryta przypadkowo w 1958 r. (<https://bit.ly/31yOnPW>). Na jednej z nich widnieje Chrystus jako Sędzia w towarzystwie apostołów. W ich gronie znajduje się też biskup, którego tożsamość z braku bardziej szczegółowego atrybutu trudno określić. Motywem niezwykle oryginalnym jest pojawienie się chusty świętej Weroniki. Co więcej na niej umieszczony jest obraz rajskiego ogrodu wraz z obliczem Chrystusa (J. Kopeć, s. 425 – 427). Przedstawienie ogrodów rajskich w zespole ilustracji Sądu Ostatecznego znane jest z malowideł bizantyńskich. Z reguły jednak wewnątrz ukazywano Madonnę, anioły, świętych patriarchów. Zestawienie tego pomysłu z chustą św. Weroniki jest zabiegiem unikatowym. Umieszczona poniżej brama do Królestwa Niebieskiego, ukazana jako proste, skromne, drewniane drzwi w ceglany murze, jest kolejnym przykładem indywidualnego podejścia do ilustrowania znanych tematów religijnych (A. Karłowska-Kamzowa, s. 94).

Kolejne dzieło, które w sposób oryginalny traktuje motywy eschatologiczne, znajduje się w prezbiterium kościoła Św. Jana. w Toruniu (red. M. Biskup, Toruń 200). Pochodzi ono z końca XIV wieku. Centralną część kompozycji zajmuje krzyż na którym umiera Zbawiciel. Krzyż wyrasta z boku leżącego na łożu Jesego. Malowidło to nawiązuje do prorocтва Izajasza, wedle którego Mesjaszem miał być właśnie jeden z potomków Jesego (Iz 11). Ponad krzyżem została umieszczona wizja sądu ostatecznego. W górnych rogach aniołowie tradycyjnie dmą w trąby wzywając wszystkich na sąd. Ciekawym rozwiązaniem są umieszczone po bokach w medalionach cnoty i grzechy spersonifikowane jako kobiety jadące na zwierzętach. Dolną część dzieła zajmują przedstawienia wymyślnych tortur piekielnych. Niektórzy są rozrywani przez demony, inni gotowani w kotle, lub pożerani przez diabła. (J. Domasłowski, s. 121-122).

Niezwykle oryginalny charakter ma również kompozycja sądu ostatecznego zdobiąca krużganek czternastowiecznego zamku lidzbarskiego. Ku tronuja-



*Malowidło na północnej ścianie prezbiterium
kościola Św. Jana. w Toruniu*

mu, z którymi to prowadzone były liczne wojny o ziemię warmińską (J. Domaśłowski, s. 129)

Motywy eschatologiczne, a szczególnie te związane z sądem ostatecznym, miały ogromne znaczenie w średniowiecznej ikonografii. Z reguły były umiejscawiane na zachodniej ścianie świątyni, symbolizującej koniec świata. Dzięki temu zabiegowi, wierni swą naukę oraz wędrówkę katechetyczną kończyli właśnie na kontemplacji wyobrażeń sądu ostatecznego. Miały one ogromne znaczenie dydaktyczne. Przedstawienia okrutnych tortur piekielnych, cierpień jakich można było doznać w efekcie grzesznego życia na ziemi, miały przestrzec wiernych przed niedopełnianiem przykazań zawartych w dekalogu. Z kolei obraz wiecznego szczęścia w Raju miał dawać nadzieję na lepsze życie po śmierci, szczególnie wśród najbiedniejszych. Mimo tego, że wyobrażenia motywów eschatologicznych były bardzo różnorodne i często odbiegały od tradycyjnych przedstawień, to właśnie ich uniwersalna symbolika, dodatkowo objaśniania przez kaznodziei, miała szeroko oddziaływać na oglądających je wiernych.

BIBLIOGRAFIA:

- (Mt 19, 27-28)
(Ap 4,3)
(Ap 10,1)
(Iz, 11)
(Rdz 9, 13)
Bazylika katedralna Świętych Janów w Toruniu, pod red. M. Biskupa Toruń 2003.
Domaśłowski J., *Pomorze Wschodnie*, [w:] *Gotyckie malarstwo ściennie w Polsce*, pod. red. J. Domaśłowskiego, Poznań 1984.
Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, tłum. W. Zakrzewska, P. Pachciarek, R. Turzyński, Warszawa 1990.
Gładyszewski L., Wegner H., *Cezary z Arles*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. II, pod. red. F. Gryglewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin 1976.
Karłowska-Kamzowa A., *Śląsk*, [w:] *Gotyckie malarstwo ściennie w Polsce*, pod. red. J. Domaśłowskiego, Poznań 1984.
Kopeć J., *Chusta św. Weroniki*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. III, pod. red. F. Gryglewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin 1979.
Mazurkiewicz R., *Deesis. Idea wstawiennictwa Bogarodzicy i św. Jana Chrzyciela w kulturze średniowiecznej*, Kraków 2002.
Minois G., *Historia piekła*, tłum. A. Dębska, Warszawa 1996.
Poniatowski Z., *Mały słownik religioznawczy*, Warszawa 1969.

- Skubiszewska M., *Malarstwo Italii w latach 1250-1400*, Warszawa 1980.
Vasari G., *Żywoty najslawniejszych malarzy, rzeźbiarzy i architektów*, tłum. K. Estreicher, Warszawa 1980.
Ward L., Steeds W., *Demony: wizje zła w sztuce*, tłum. E. Romkowska, Warszawa 2008.
Zalewska-Lorkiewicz K., *Książę ciemności: o średniowiecznych wyobrażeniach szatana*, Warszawa 1996.
Zlatohlávek M., Rättsch Ch., Müller-Ebeling C., *Sqd Ostateczny: freski, miniatury, obrazy*, tłum. A. Kleszcz, Kraków 2002.
<https://bit.ly/31yOnpW> (dostęp: 15.03.2021).

СУСПІЛЬНА ДУМКА У РЕСПУБЛІЦІ БОЛГАРІЯ 80 Х-КІНЦЯ 90Х РР. XX ст.

*Бойко Ольга Валентинівна,
аспірантка, м.Запоріжжя
oli4kaboyko@gmail.com*

Звісно, культурна політика країни це лише частина від загального курсу державного розвитку. Проте не згадувати про культурний фактор в історичному дослідженні ми не можемо. У кінці ХХ ст. Болгарія у розвитку культурної політики наважується на контрастні зміни. Адже протягом усього комуністичного періоду в республіці існувало безліч різних тенденцій, субкультур, опозиційних та дисидентських кіл – хоча і невеликих та слабких – однак вони порушували однозначність історичних оцінок так званої «соціалістичної культури».

Мета – дослідження трансформації суспільної свідомості на тлі політичних змін у Болгарії 80 х-кінця 90х рр. ХХ.

Після 1944 року поступово в Болгарії встановили новий культ – Т. Живкова. І всі культурні процеси в Болгарії до 1989 р. безпосередньо залежали від його особистої волі, а з 1970–х рр. і від утопічних та гігантських зусиль його дочки Л. Живкової. Безумовно влада партії майже повністю панувала в культурній сфері до падіння режиму. Тож для тотального контролю уряд намагався нав'язати і встановити в тогочасних науці, мистецтві і культурі, так званий «соціалістичний реалізм», для якого було характерне гасло «Соціалістичний реалізм означає похвалу його потужності у доступній для людей формі»[1, 542]

Одночасно, з закінченням ери Живкових, в Радянському Союзі розпочалася низка серйозних демократичних реформ, відомих як перебудова. Започатковані тодішнім радянським лідером М. Горбачовим, процеси мали великий вплив на розпад комунізму в Болгарії, оскільки радянський комунізм був основним джерелом комуністичної ідеології, з якої БКП постійно брала приклади та поради. Отже, занепад режиму в Радянському Союзі та початок демократизації спричинили серйозне похитування та дестабілізацію правлячої влади в Болгарії.

Це збігається з тенденціями лібералізації, наслідування цінностей із західного світу та посилення організації та поінформованості опозиції

та виявляється важливим фактором у позбавленні влади болгарського комуністичного керівництва. Також з'явився так званий самвидав – організація приватної преси та розповсюдження опозиційної літератури. Першими ластівками стали журнали «Глас» та «Мост», видані за безнескінченних перипетій – поетами Е. Сугаревим та В. Левчевим та художниками С. Десподовим та В. Руменовим. Почали виникати перші незалежні творчі асоціації та організації, які різко критикували владу. Про демократію загалом почали говорити як про вищу ланку державного соціалізму. Таке тлумачення посиляється на популярну концепцію західних лівих партій – «демократичний соціалізм», а саме «більше соціалізму, більше демократії». За тією ж тенденцією було оголошено про відмову від класу на користь загальнолюдських цінностей, а перша виявилася застарілою. По суті, «ленінський шлях» виявився шляхом сучасної буржуазної багатопартійної представницької демократії та відмови від поняття класу та класової опозиції. Суспільство все частіше погоджується з думкою, що іншого шляху, крім «перебудови, немає. Проте, до 1990 року соціологічні дослідження доводили, що більшість населення Болгарії вважає, що майбутнє країн – це соціалізм. Хаос, до якого призвела «перебудова», спричинив економічний крах, розпад СРСР і самого соціалізму, тому це було неминучим процесом «провалу комунізму» [2].

У свою чергу Керівництво БКП намагається всіляко рятувати режим, знову використовуючи культуру як засіб розсилки пропагандистських повідомлень. Культурний запас був перенасичений економічними термінами, щоб продемонструвати прагнення до модернізації в духовній сфері, що йде паралельно з інтенсивним економічним розвитком. Відповідно до проголошеної ідеї у галузі культури, науки та освіти, повинні бути застосовуватися принципи організації бізнесу. Однак ця ініціатива перетворилася на другу невдалу спробу повернутися до політично-партійної пропагандистської функції культури, за якою слідував остаточний розпад комунізму в Болгарії.

Зміни в культурній політиці під час так звані «Перебудовні процеси» виражаються головним чином у пошуку «нового економічного підходу» та «нових структур соціального самоврядування» у духовному житті. Це процес, який називається «економізація ідеології, відповідно економізація культурного управління». Влада була змушена визнати своє банкрутство майже відкрито. Знаменитий липневий пленум 28–29 червня 1987 р. висував постулат, що можна «досягти конкретної болгарської моделі соціалізму, яка повинна компенсувати раніше занедбані обставини нашого соціально-економічного недорозвинення, тому що ... «Ніхто не зміг перехитрити історію [1, 544]. Про духовне життя та зміни в організації та управлінні культурною цюго пленуму не йдеться. 1 січня 1988 року було створено возз'єднане Міністерство культури, науки та освіти. Комітет з питань культури та Комітет з вищої освіти продовжують існувати як «колективні органи самоврядних організацій у духовній сфері». Укази, що видавались даними інстанціями, передбачали регулятивні умови для господарської діяльності в культурі, що зумовлювали зміну соціального статусу культурних еліт, на що на які впливав рух дисидентських кіл.

Наступним етапом розвитку суспільної свідомості були 1989-1991 роки. Цей час сучасники порівнюють з ейфорією, адже всі зміни сприймалися

надмірно оптимістично, та навіть були схожі на «утопічне вичікування», що після зникнення певних перешкод у вигляді Т. Живкова, номенклатури та БКП, країна віднайде «дорогу до Європи» та «блаженство демократії». Під такими крилатими висловами знаходились можливості інтелігенції зайняти більш значне місце у державному управлінні, без обмежень партії і цензури. Після виборів 1990 року нова політична еліта на чолі з Ж. Желевим починають процес «демократизації» країни з перейменування держави з «Народна Республіка Болгарія» на «Республіка Болгарія». Насправді, перейменування розпорошує ліберальне мислення в понятті «народу» як колективний суб'єкт і замінює його на « громадянина » і його « цивільними правами»[3]. На практиці, нове покоління політиків боялось людей , і намагалось уникнути контактів з народом, відмовляючись в період від більш ніж двох десятиліть проводити будь-які референдуми чи громадські слухання.

Отже, у 1990-х роках у Болгарії формується дві ідеологічно різні політичні опозиції – антикомуністична та пост-комуністична. Антикомуністична ідеологія проголошувала, що: поняття комунізму залишилось у минулому, і його не можливо відродити; за комунізму не існувало позитивних речей, а також що проблеми у політичній організації комунізму призводять до труднощів у сучасному реформуванні. Також прихильники антикомунізму постійно зауважували, що сучасні соціалісти, це послідовники комунізму і вони обтяжені почуттям провини і відповідальності за страхи соціалізму та комунізму у Болгарії. Однак всі ці лозунги були не більше ніж приклад конформістського мислення.

Пост-комуністичні прихильники мали більш помірковану позицію, та намагались заручитись підтримкою західноєвропейських соціал-демократичних партій, проявляючи цим зміну геополітичного вектора у своїй політичній діяльності. Як антикомуністичні так і пост-комуністичні ідеї підтримували рух до демократії також пропонують кілька етапів розвитку подій, однак постійно сперечались про тривалість та дії під час цього переходу. До того ж визнавалось, що демократія виправдовувала і легітимізувала всі зміни які відбувались у той час, тому кожен уряд мав право на існування тільки якщо він був «демократичним» Також, політична наука, в якій демократія є одним з центральних питань і метою по розвитку, замінює науковий комунізм , в якому розвиток призводить до комунізму. Структура свідомості демократа прирівнювалась до структури свідомості в науковому комунізмі. Важливо відзначити, що відділ «Науковий комунізм» в Софійському університеті був перетворений у відділ «політології» та відомі наукові комуністи стали відомими політологами.

Це ліберальна антикомуністична свідомість є досить утопічно і в гонитві відсторонення від комунізму призводить до катастрофи системи в цілому, а особливо для інтелігенції, як найбільш активної групи суспільства, з відповідною ідеологічною орієнтацією. Навіть у своїх початкових умовах , в яких говорити про демократію в правовій системі, це помилкове свідчення, адже навіть на прикладах у культурній та науковій сфері проявляється підміна поняття «демократія» на формальну ліберальну багатопартійну систему. Тому і швидкого розвитку у всіх сферах не було. Згодом у періоді приблизно 1990-1993 років відбудеться переосмислення цієї помилкової свідомості, що стане початком реставрації свідомості та

сприйняття, в економічному та політичному плані – шлях до «світлого майбутнього» [4].

Отже, виконаний аналіз суспільної свідомості на тлі політичних змін у Болгарії 80 х-кінця 90х рр. ХХ підтверджує, що за часів комуністичного режиму в Болгарії культурна політика (і певною мірою культура загалом) проходить різні рівні розвитку, які вплинули на її стан сьогодні. Спочатку у суспільстві панувала ідеологія правлячої партії, яка служила для досягнення політичних та пропагандистських цілей влади. Однак поступово почалося часткове звільнення від найсуворіших обмежень, що гарантувало більшу свободу вираження поглядів і думок, оскільки було зрозуміло, що ідеологія збанкрутувала без зовнішньої підтримки СРСР, а її принципи були вже абсолютно безглуздими. Такі ідеї стають дедалі неприйнятними в сучасному суспільстві, де люди стають все більш обізнаними та поінформованими. Та все-таки комуністичний уряд у Болгарії продовжував фізично знищувати інтелігенцію навіть після переобрання нового уряду, перейшовши на бік соціал-демократії, однак з болгарською специфікою. Сьогодні болгарська культура все ще перебуває у періоді відновлення від масового знищення інтелектуального потенціалу за часів комунізму та лише зараз помітно починає відновлюватись від комуністичної пропаганди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. И.Еленков, Культурна политика и культурни практики //История на Народна Република България. Режимът и обществото (Под общата редакция на Ивайло Знеполски), Институт за изследване на близкото минало, София, Сиела, 2009. - URL: <http://anamnesis.info/node/1495> (дата звернення: 24.03.2021).
2. Е. Георгиев, Историята изяжда културата в България. Вестник „Труд“, София, 2009.
3. V. Prodanov, The intellectuals and the ideological discourse of transformation from state socialism to a marginal oligarhic kapitalism. - URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/08772.pdf> (дата звернення: 24.03.2021).
4. N. Hristova, From the masques to the masquerade (The Bulgarian intellectuals in the years of Transition: the social memory of „yesterday” – the social roles of „today”). URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/08772.pdf> (дата звернення: 24.03.2021).

«ПОЛІТИЧНА ДОВІРА» ЯК ФАКТОР ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПЕТРА ПИСЬМЕННОГО)

Бривко Микола Вікторович
НІМЗ «Биківнянські могили» (м. Київ)
Науковий співробітник
niksneg425@gmail.com

На початку XVI сторіччя відомий італійський митець Леонардо да Вінчі зазначив, що *«Життя є дар, великий дар...»*. І ця теза, у жорстокому XX столітті, в одному з кровавих тоталітарних режимів, фактично було і підтверджено і спростовано водночас.

Конституція СРСР 1936 року у своїй 127 статті, говорить, що громадянам СРСР забезпечується недоторканість особи [1, ст. 127]. Про цінність людини вказує і Й. Сталін у своєму виступі 4 травня 1935 року: *«... Из всех ценных капиталов, имеющихся в мире, самым ценным и самым решающим капиталом являются люди, кадры»* [мовою оригіналу] [2, с. 52]. І люди у це вірили. Вірили і писали чисельні листи до вищого керівництва радянської влади, у тому числі і до самого Й. Сталіна, з проханням про допомогу чи з інших життєвих проблем. Та не дивлячи на це, ми задаємо питання, а чи насправді це було? Чи дійсно радянська влада цінувала життя і людей? Відповідь на жаль – ні.

З самого початку отримання влади радянський тоталітарний режим завжди зневажав життя людини, його особистість, неповторність кожного. І саме це було тим, з чим комуністичний режим не міг співіснувати. Звідціль ми бачимо на Україні чисельні жертви, як під час голодів, так і під час політичних репресій «Великого терору», який призвів не тільки до чисельних фальсифікацій щодо людей з боку органів НКВС, а й до спотворення людських цінностей і радянського законодавства, зокрема названої вже статті 127 Конституції СРСР 1936 року. У суспільстві на перший план стає «політична довіра» або «політична доцільність».

Проте звичайні люди, робітники, селяни, учителі, працювали на добробут своєї країни, свого народу. І зазвичай не дуже переймалися наприклад політичною довірою чи недовірою, а намагалися служити людям. Серед таких, був і Петро Кіндратійович Письменний.

Хоча сьогодні в історіографії ми спостерігаємо велику кількість досліджень присвячених політичним репресіям і різним аспектам «Великого терору», ще багато питань і постатей потребують вивчення дослідників. Зокрема і Петро Письменний, який є маловідомим для більшості науковців.

Народився Петро Кіндратійович Письменний у с. Ставки Джулинського району Вінницької області 4 січня 1887 року в родині селян [3, арк. 5]. Тривалий час в його житті нічого не вказувало на бурхливу «політичну діяльність», проте буремні роки української революції 1917 – 1921 років внесли свої корективи.

У 1919 році Петро Кіндратійович у м. Гайсині вступає до партії есерів з переконанням, що *«більшовики продовжують здійснювати колонізаторську політику Російської імперії щодо України лише в іншій*

формі, а сама Україна продовжує бути залежною та пригнобленою» [3, арк. 10]. Фактично це слугувало Петру Кіндратійовичу звинуваченням і отриманням тавра «неблагонадійного» для влади.

У своєму житті Петро Письменний ніколи не займався безпосередньо збройною боротьбою проти радянської влади, а лише працював у сфері журналістики, писавши рецензії на театральні вистави у газеті «Народна думка». Незабаром стає секретарем народного відділу освіти, після чого починає працювати в системі кооперації, та коли стала нагода Петро Кіндратійович знову повертається до сфери освіти.

У 1921 році Петро Письменний завдяки своїй роботі вступає до Київського кооперативного інституту, де, за версією НКВС, виявлялась «активна українська націоналістична антирадянська діяльність викладачів і студентської молоді», в якій брав участь і сам Петро Кіндратійович.

Слід відзначити, що політична приналежність до партії есерів і так званий «антибільшовизм» Письменного П. беруться на контроль органами ДПУ-НКВС і впливає на усе його життя. Саме через так звану «політичну недовіру» з боку директора однієї зі шкіл Київщини у 1937 році Петра Письменного не взяли на роботу, і він був вимушений шукати місце праці в іншій школі іншого району [3, арк. 22-23]. Саме через це, ще у 1921 році студента Письменного заарештовують і засуджують до ув'язнення за так званий зв'язок з «бандитами», які мешкали з ним в одному приміщенні. Та після звільнення у 1923 році він повертається до інституту і завершує своє навчання.

З цього моменту і до свого останнього дня життя Петро Кіндратійович Письменний тісно пов'язаний з дітьми і школою. Будучи вчителем 10-річної школи у селищі Бородянка він заарештовується 29 жовтня 1937 року [3, арк. 3], як учасник української контрреволюційної націоналістично-терористичної організації [3, арк. 2].

Вивчаючи архівно-кримінальну справу Петра Письменного, ми можемо бачити, що головним, що цікавило співробітників органів НКВС, і на чому робився головний акцент звинувачення, це приналежність до партії есерів і його «діяльність» як члена партії. Перший допит 28 березня 1938 року, котрий зберігся у справі, слугує не тільки уточнюючим до біографії Петра Кіндратійовича, а фактично доказом його «провини» у проведенні антирадянської контрреволюційної діяльності й агітації з метою «підготовки кадрів і при оголошенні війни фашистською країною Радянському Союзу вести боротьбу з радянською владою» [3, арк. 16].

Водночас читаючи цей допит контрреволюційна діяльність Письменного, як есера звелася лише до розмов з таким ж есером, як і сам Петро Кіндратійович, а саме з Василем Григоровичем Педанюком. В цих розмовах Василь Педанюк «висловлював незадоволення існуючим устроєм, згадував есерівську роботу у Гайсині та висловлювався про налагоджування зв'язків із колишніми учасниками есерівського руху» [3, арк. 14]. А також намітив «план дій по створенню націоналістичних осередків» [3, арк. 14-15] на місцях. По-факту ми спостерігаємо, що далі цих розмов ніякої контрреволюційної діяльності Петро Письменний не проводив. Та і чи були подібні розмови насправді.

В наступному допиті 29 березня 1938 року Петро Кіндратійович лише визнає себе винним у належності до антирадянської націоналістичної

есерівської організації [3, арк. 17]. А на допиті 31 березня 1938 року, і це останній який зберігається у справі, уточнює свої біографічні дані щодо відношення до військової служби.

Рішенням Особливої Трійки УНКВС по Київській області від 29 серпня 1938 року (протокол № 235) Петро Письменний засуджений до розстрілу, який був виконаний 31 серпня 1938 року в одній з в'язниць міста Києва. Поховано Петра Кіндратійовича імовірно на території спецділянки НКВС у Биківнянському лісі.

Реабілітований лише 30 липня 1989 року згідно статті 1 Указу Президіума Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 року «Про додаткові заходи по відновленню справедливості по відношенню до жертв репресій, маючих місце у період 30-40-х та на початку 50-х років».

Архівно-кримінальна справа Петра Кіндратійовича Письменного знову і знов доводить нам ціну людського життя в очах радянської влади, яка проводячи політичні репресії проти безвинних жертв режиму фальсифікувала і вибивала лжесвідчення, спотворювала головний принцип судочинства та порушувала власне законодавство, у тому числі «Сталінську» Конституцію.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція (основний закон) СРСР. На мові союзних республік. - Москва: Вид-во ЦВК СРСР, 1937
2. Сталин И.В. Сочинения. В 18-томах. Том 14. – М.: Издательство «Писатель», 1997
3. ЦДАГО України. Фонд 263, опис 1, справа 61794фп, том 1

РОЗУМІННЯ САМОТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ФІЛОСОФАМИ-ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТАМИ В. ФРАНКЛОМ І Е. ФРОММОМ

*Бухрашвілі Валентина Ігорівна,
студентка НПУ імені М.П. Драгоманов
valiabukhrashvili@gmail.com*

*Науковий керівник –
к. псих. наук, доц. Л.П. Матяш-Заяц*

В сучасному світі, коли все стрімко розвивається, особистість повинна максимально проявляти свої можливості, вдосконалювати навички, усвідомлювати самого себе і реалізовувати своє покликання в житті. Тема самотворення особистості не є новою, але розглядається в контексті інших, дотичних до неї проблем, на прикладі, екзистенційної філософії Е. Фромма і В. Франкла, які досліджують проблему самотворення завдяки діяльнісному підходу, як пошук правильного шляху, обрання вірних цілей, що будуть направлені на розвиток свого «Я».

Тому актуальністю даного дослідження є розкриття феномену самотворення особистості через буття, існування людини в ньому. Відповідно метою роботи є саме розуміння, аналіз цієї проблеми філософами-екзистенціалістами В. Франклом і Е. Фроммом.

Починаючи з екзистенційної філософії, можна зазначити, що головною ланкою є усвідомлене існування особистості, яке може розумітися як форма чуттєвого споглядання або рефлексивна категорія, як логічний предикат або реальний суб'єкт. «Існувати» означає діяти на себе, бути причиною і разом з тим бути дією цієї причини, створення себе як головної ознаки існування людини. Індивід розглядається і як історична, психологічна, соціальна і екзистенціальна істота, у всій сукупній цілісності свого феноменального існування. У концепції відомого філософа Е. Фромма новизна в розумінні людини полягає в тому, що він відмовляється від визначення однозначної, конкретної характеристики людської сутності. Для нього сутність людини - це не поєднання різноманітних якісних характеристик, а філософське, універсальне поняття.

Розмірковуючи про людську природу, Е. Фромм вважає наявність в особистості певного субстанціонального ядра, самості, яка притаманна кожній людині і зберігає себе при всіх змінах і у всіх культурах. Самість здатна вибудовувати кордони на шляху різного роду соціальних експериментів і зберігати цілісність особистості. Вона є певним критерієм для оцінки різних соціокультурних явищ, які сприяють або перешкоджають вільній реалізації особистості. При цьому, згідно з філософом, крім самості природу людини розкривають екзистенційні дихотомії. З одного боку, людина є частиною природи за своїми фізіологічними властивостями, з іншого - вона виходить за межі природи і є соціальною істотою. До інших дихотомій відносяться також і такі стани, як бездомність людини, її тотальна самотність і в той же час прагнення до гармонії зі світом.

Е.Фромм у своїх роботах «Втеча від свободи» і «Мати чи бути?» [4, 6] розробляє проблеми свідомого вибору людини. Кожна людина вибирає

свій модус існування. Ці два принципи - принцип володіння і принцип буття - складають одну з найбільш важливих характеристик особистості. У тенденції «Мати» проявляється біологічна природа особистості, її прагнення до самозбереження, в тенденції «Бути» розкривається саме самість особистості, тобто власне самоздійснення і самотворення. У цих екзистенціальних дихотоміях і полягає зміст людського буття [6].

Під буттям Е. Фромм має на увазі такий спосіб життя, при якому людина не прагне мати. Відповідно людина повинна прагнути до ідеального втілення своєї самості. Вона повинна не просто реалізувати свої вроджені потенційні можливості, а реалізувати саме своє ідеальне «я», яке корениться в природі цієї самості [5]. Створена Е. Фроммом концепція показує, що справжнє благо людини полягає не в тому, щоб задовольняти свої бажання, а в тому, щоб повністю розвинути свої здібності, самого себе як людську істоту. Питання сенсу життя досліджував і В. Франкл. У роботі «Людина в пошуках смислу» він стверджує, що ми не повинні ставити питання, в чому сенс життя, навпаки, життя ставить нам це питання, а ми повинні відповісти на нього не словами, а діями. Такий «екзистенціальний поворот» виводить нас на екзистенціальний сенс [1].

В. Франкл вважав, що сенс існування і його пошуки є рушійним фактором життя людини. Він представляв людину як цілісність, що має в собі три рівні. В одній площині лежать фізичний і психічний початок, що не перетинаються один з одним. Перпендикулярно їм розташована духовна (екзистенціальна) складова, яка є сукупністю певних психічних процесів, почуттів і переживань. Всі ці три виміри і складають цілісність людини, їх неможливо відокремити один від одного, не завдавши шкоди індивіду. Філософ вважав, що на духовній складовій виникає своєрідне напруження між тим, що людина вже досягла і тим, що вона бажає досягти в майбутньому. Ця напруженість - запорука гармонійного розвитку особистості. Як тільки людина досягає бажаного і напруга зникає, то тут з'являється нова мета і розвиток триває [2].

В своїй теорії особистості філософ доводить, що людина є цілісним індивідом; кожна окрема особистість є щось абсолютно нове; особистість духовна, а значить, духовну особистість евристично можна протиставити психофізичному організму; особистість екзистенційна (самотворення тут і тепер); вона не тільки є єдність і цілісність, а ще й створює тілесно-душевно-духовну єдність і цілісність, якою і є людина; особистість динамічна; вона осягає саму себе не інакше як через трансцендентне (сенс є спосіб сприйняття світу і себе в світі, який не може не бути присутнім як фундаментальний спосіб буття людини) [2].

Саме особистість здатна до самореалізації, самотворення за допомогою діяльсного здійснення сенсу. Однак не того сенсу життя, який невловимий. Завдяки самотворенню людина наділяє сенсом своє життя. Звернена на зовні інтенціональність, спрямована на самого себе, дарує людині можливість зберегти себе в будь-якій ситуації, в світі, який щодня змінюється. Формувати особистість, незалежну від зовнішніх чинників, орієнтовану не на адаптацію, а на творіння нових смислів навколо себе через самотворення - ось один з можливих орієнтирів для сучасної людини. На думку В. Франкла, сенс не тільки повинен, а й може бути знайдений, і в пошуках сенсу людини направляє свою совість. Совість - це орган сенсу. Її

можна визначити як здатність виявити той єдиний і унікальний сенс, який криється в будь-якій ситуації [3].

Таким чином, можна помітити, що концепції Е. Фромма і В. Франкла багато в чому збігаються. Вони обидва вважають, що людина несе відповідальність за те, в якому стані вона знаходиться. На їхню думку, тільки справжнє буття, в якому людина реалізує свої унікальні здібності, приносить почуття задоволення, радості і щастя. Не можна не відзначити, що в обох концепціях людині ставиться в обов'язок активна діяльність, спрямована на утвердження своєї самості. Людина повинна активно утверджувати себе, свою унікальність, свою свободу в боротьбі з зовнішніми і внутрішніми перешкодами.

В кінцевому рахунку, сенс її буття в тому, щоб розвинути свої здібності, знайти свою справу, свою місію і віддати цьому всі свої сили. Віддаючи, людина знаходить себе. Щастя не є метою людини. Воно приходить в результаті тих величезних зусиль, які необхідно докласти в процесі пошуку і досягнення сенсу. Звідси можна зробити висновок, що людина повинна бути творцем свого життя, бачити і розуміти свої справжні потреби і бажання, утверджувати себе незважаючи ні на що.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Франкл В. Воля к смыслу: Пер. с англ. / В. Франкл. – М.: ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с.
2. Франкл В. Десять тезисов о личности / В. Франкл // Экзистенциальная традиция: философия, психология, психотерапия. – 2005. – № 2. – С. 4-13.
3. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Пер. с англ. и нем. Д. А. Леонтьева, М. П. Папуша, Е. В. Эйсмана. // В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
4. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Попурри, 1998. – 672с.
5. Фромм Э. Душа человека: Пер. с нем. / Э. Фромм. – М.: Республика, 1992. – 430 с.
6. Фромм Э. Мати чи бути / Пер. з нім. О. Михайлова та А. Буряк. // Е. Фромм. – К.: Український письменник, 2010. – 222 с.

EDUKACJA ZDALNA W POLSKICH SZKOŁACH W CIENIU COVID-19 (2020 R.): SUKCES, CZY ZMARNOWANA SZANSA?

dr Wasilewski Marcin
absolwent Uniwersytetu Opolskiego
marcin20000@wp.pl

Abstract: The presented paper focuses on issues related to remote education in Poland during the Covid-19 pandemic (2020). The conducted analysis, despite the fact of e-learning benefits, confirmed numerous shortcomings of an organizational nature, which harmed the quality of teaching and students' well-being.

Wstęp

Edukacja na odległość, w tym najpopularniejsza jej odmiana w formie edukacji zdalnej, będąca w minionych latach raczej ciekawostką w postaci e-learningu na poziomie akademickim, co podkreślała między innymi B. Jakubczak [9, s. 399-400], stała się w 2020 roku standardem na wszystkich szczeblach edukacji, a to z uwagi na sytuację pandemiczną oraz konieczność wprowadzenia wielu obustrzeń w życiu codziennym. Reżim ten dotknął, co oczywiste, także sfery edukacji i to w trybie wymagającym szybkich dostosowań. Przypomnieć wypadałoby w tym miejscu, że - jak zauważa Tomasz Smal - sama idea nauczania na odległość nie jest koncepcją przełomową, bowiem rozwiązania takie były już wprowadzane od pierwszej połowy XX wieku, początkowo w formie nauczania korespondencyjnego, później zaś radia czy telewizji edukacyjnej [22, s. 105]. Obecnie jednak, co warto uwypuklić, streszczając opinię P. Svobody, bez technologii cyfrowych w edukacji szkoła przestaje być placówką nowoczesną, absolwenci zaś nie są przygotowani do pełnego uczestnictwa w społeczeństwie 4.0 [25, s. 196].

Na początku należałoby przytoczyć za M. Kubiakiem, że edukacja na odległość zakłada znaczne oddalenie uczniów oraz nierzadko wykorzystanie bardzo nowoczesnych technologii [11, s. 11-12]. Trzeba także nadmienić, choć w prezentowanym artykule różnica ta została potraktowana w sposób marginalny, że edukacja na odległość, nauczanie zdalne czy e-learning nie są pojęciami ściśle tożsamymi, aczkolwiek bywają wykorzystywane zamiennie [30, s. 32-37]. Pochylając się nad ogólną charakterystyką edukacji zdalnej, należy podkreślić, że to nie tylko wykorzystane środki techniczne decydują o zaistnieniu tejże formy edukacji, gdyż proces nauczania zdalnego od tradycyjnego różni ograniczenie, z czym mamy do czynienia w przypadku blended learningu, lub całkowite wyłączenie, w klasycznym e-learningu, bezpośredniego kontaktu między uczniem a nauczycielem.

Wzmiankowane nowoczesne technologie, w związku ze stadium rozwoju sytuacji epidemicznej, stają się nierzadko nie tylko dopełnieniem, ale w wielu przypadkach wręcz głównym środkiem procesu kształcenia¹. Dodać jednak trzeba,

¹ Warto tu przypomnieć o niejednolitym pojmowaniu tego terminu, według W. Okonia, do najczęściej wykorzystywanych teorii należą: naturalizm, behawioryzm oraz kognitywizm. W oparciu o teorię naturalizmu istotne są warunki, które sprzyjają rozwijaniu naturalnych zdolności uczniów. Inaczej natomiast stawiają sprawę koncepcje behawioralne, które skupiają się na manipulacji i kreowaniu pożądaných zmian, zaś w podejściu kognitywistycznym ważne jest podejmowanie przez uczniów różnorodnych aktywności o charakterze badawczym. W. Okoń, Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej, Warszawa 1996, s. 129-130.

że według opinii M. Frani już kilka lat temu „szybki rozwój mediów i technologii informacyjno-komunikacyjnych nie pozostał bez znaczenia dla procesu szeroko rozumianej edukacji”, aczkolwiek ocena ta była sceptyczna i sugerowała, że „[...] modele i sposoby nauczania prawdopodobnie nie zmieniają się rewolucyjnie w kolejnych latach” [5, s. 42-44]. Proces digitalizacji działania systemu edukacji uległ jednakże przyspieszeniu za sprawą pandemii, powstała bowiem nowa rzeczywistość dla procesu kształcenia, a stąd i konieczność pilnego dostosowania, aby w ogóle mógł być on realizowany. Dlatego też w prezentowanym artykule chciałbym skoncentrować się na wybranych aspektach, jakkolwiek temat jest wielowątkowy, czyli na sukcesach i zagrożeniach, związanych z edukacją zdalną w cieniu Covid-19, jak również ich konsekwencjach dla uczniów, a także dla systemu edukacji.

Edukacja zdalna, szanse i zagrożenia

Proces nauczania przez Internet, będący obecnie najpopularniejszą formą edukacji na odległość, pozwala na przekroczenie granic nakreślonych w osiemnastowiecznym modelu szkoły pruskiej, co jest koniecznością w związku z przemianami społecznymi i gospodarczymi [9, s. 398]. W świetle opinii A. Stanisławskiej nauczanie tradycyjne cechuje przede wszystkim jedność miejsca i czasu uczestników procesu nauczania, charakterystyczne są również klasyczne metody dydaktyczne. Tymczasem nauczanie na odległość jest w istocie niezależne od miejsca i czasu (sposób asynchroniczny), choć jak wskazuje obecna praktyka pewne formy kontaktu pomiędzy nauczycielem a uczniami mogą odbywać się również na żywo w ściśle określonym czasie (sposób synchroniczny) [24; 5, s. 48].

Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że sam e-learning w sposób zasadniczy zmienia też tradycyjne relacje uczeń-nauczyciel. Nauczyciel, prócz samego przekazywania wiedzy i weryfikowania postępów, powinien wykazać się również chęcią do stałego aktywizowania uczniów. Edukacja zdalna nie może bowiem funkcjonować bez odpowiedniego poziomu motywacji i samokontroli podopiecznych, zachowania te niejednokrotnie muszą być inicjowane przez nauczyciela [28, s. 4]. Zatem oznacza to zmianę roli samego nauczyciela, który nie tylko musi posiadać odpowiednią wiedzę i ją przekazywać, ale też przede wszystkim wspierać uczniów w realizacji ich celów. Podobnie rzecz ujmują P. Wasyluk, A. Kucner, G. Pacewicz stwierdzając, że „Cyfrowe nauczanie wymaga cyfrowej biegłości od uczniów, jak i nauczycieli. Ważna jest przy tym umiejętność wyboru modelu pedagogicznego, dostosowanych do niego technologii edukacyjnych i źródeł cyfrowych. Efektem są zaś działania z użyciem rozwiązań i metod pracy nastawionych na indywidualny rozwój ucznia oraz szczegółowe cele edukacyjne. Chodzi też o zarządzanie wirtualną klasą oraz tworzenie i wykorzystanie w nauczaniu treści cyfrowych. Efektem powinno być środowisko edukacyjne nasycone technologią w sposób uwzględniający aktualne potrzeby i możliwości uczniów oraz przyszłe wykorzystanie wiedzy i umiejętności” [27, s. 37].

Spoglądając jednak obiektywnie na problematykę edukacji zdalnej, to właśnie duża elastyczność nauczania jest nieprzerwanie głównym czynnikiem wpływającym na popularność teże formy przekazywania wiedzy. Ponadto wprowadzenie systemu zdalnego nauczania, w związku z dwukrotnym zamknięciem szkół na okres kilku miesięcy w marcu i październiku 2020

roku, dało uczniom szansę zdobycia wiedzy nawet w warunkach czasowego ograniczenia w przemieszczaniu się, gdyż dojazdy w takim przypadku zredukowano do minimum lub całkowicie zlikwidowano. Z drugiej jednak strony nie można uchylić się od wyrażenia uwagi, że jakość uzyskanego wykształcenia najprawdopodobniej spadła, a problem ten dostrzegło również Ministerstwo Edukacji Narodowej, które zdecydowało się na zmodyfikowanie podstawy programowej oraz ograniczenie o około 20-30% zakresu materiału mającego wchodzić w ramy wymagań maturalnych i egzaminu ósmoklasisty. Teoretycznie ta wielkość zmian może wydawać się niezbyt duża, lecz wypada mieć świadomość, że dotyczy ona nie zakresu programowego realizowanego w 2020 roku, a podczas całego okresu kształcenia [32; 35]. Dla podkreślenia istoty problemu można zacytować ciekawe badania W. Półjanowicza, który to na podstawie badań na poziomie akademickim, stwierdził, iż: „Przeprowadzone badania własne, jak i prace innych autorów potwierdzają, że zastąpienie zajęć tradycyjnych nauczaniem zdalnym nie powoduje spadku jakości i efektywności kształcenia” [20, s. 103]. Widać więc, że kluczowe jest tutaj odpowiednie przygotowanie, którego jednak najprawdopodobniej zabrakło przy tak szybkim przejściu szkół na pracę zdalną.

Kolejnym istotnym aspektem wymagającym poruszenia jest dostęp do urządzeń oraz Internetu, które to umożliwiają edukację zdalną. W sposób oczywisty dostępność owa to jeden z podstawowych warunków, aby taka edukacja mogła być w ogóle prowadzona. Dlatego też pierwszym i równocześnie fundamentalnym zagrożeniem, które wynikło w czasie przejścia szkół na pracę zdalną stało się wykluczenie z systemu edukacji nie tylko uczniów nieposiadających dostępu do sprzętu komputerowego z opłaconym Internetem, ale również i osób posiadających zbyt małą ilość takich urządzeń. Trzeba bowiem pamiętać, że w wielu przypadkach na pracę zdalną przeszły również firmy, a więc realia wymusiły, że z domowego laptopa w ciągu dnia musiały przez kilka godzin, w określonym czasie, korzystać zarówno uczące się dzieci, jak i pracujący rodzice. Sytuacja, gdy każdy z domowników posiada własny komputer wcale nie jest masowa, a przeciwnie – raczej jest zjawiskiem marginalnym. W oparciu o dane GUS, w 2019 r. przynajmniej jeden komputer w domu posiadało 83,1% gospodarstw domowych, ale autorzy raportu na temat wykluczenia cyfrowego zauważają, że: „1-1,5% uczniów - około 50-70 tysięcy uczniów nie ma w domu żadnego komputera lub tabletu. Najprawdopodobniej są to osoby bardzo wykluczone (dzieci niepełnosprawne, dzieci żyjące w skrajnej biedzie). W około 10% domów z dziećmi (jedno lub więcej) jest tylko jeden komputer lub tablet” [4, s. 7].

Jednak nawet i tego typu przytoczone dane nie pokazują w pełni skali problemu, jakim jest wykluczenie cyfrowe w przypadku edukacji zdalnej. Mylnie bowiem przyjmuje się, że osoba niebędąca wykluczoną z cyfrowego świata jest w stanie uczestniczyć w lekcjach online na równi z osobami pochodzącymi z bogatszych rodzin, a tym samym mającymi nieporównywalnie lepsze możliwości i warunki do nauki. Pominiętym zagadnieniem staje się tutaj kwestia zdrowia uczniów w ujęciu fizycznym ze względu na nagminne naruszenia zasad ergonomii pracy i BHP [34, s. 359-367]. O ile bowiem w przypadku pracy na stanowiskach komputerowych w firmach obowiązuje *Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 1 grudnia 1998 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy na stanowiskach wyposażonych w monitory ekranowe* [21], to w

przypadku nauki zdalnej brak tak szczegółowych aktów prawnych.

Gdyby więc odnieść do nauki w domu wytyczne zawarte w cytowanym rozporządzeniu, to okazałoby się, iż 11% korzystających z telefonów lub tabletoów (bo często taki sprzęt wykorzystywany jest w tym celu w domach) pracuje w nieodpowiednich warunkach, jednak do tej liczby należałoby zapewne doliczyć jeszcze kilkukrotnie liczniejszą grupę osób używających komputerów, a dokładniej umieszczonych w tej kategorii laptopów. Laptop bowiem, bez dodatkowego osprzętu, uniemożliwia zajęcie odpowiedniej pozycji w czasie pracy, tym bardziej jeszcze, gdy mowa o długotrwałej nauce. Warto również nadmienić, że w przypadku wielu przedmiotów (42%) nauka miała formę pracy z przesyłanym tekstem, np. w postaci wysyłanych zadań czy materiałów, a do takich zastosowań telefon czy tablet nie jest odpowiednim sprzętem [17, s. 27, 38]. Można powiedzieć, że temat odpowiedniego stanowiska do pracy z komputerem zasadniczo jest pomijany w literaturze. W powstałej sytuacji pandemicznej jest to jednakże kwestia kluczowa dla nauki zdalnej i choć wiadomym jest, że w domach oraz miejscach pobytu dziecka właściwie problem stworzenia warunków do nauki leży w gestii rodziców, to mimo wszystko obowiązek szkolny i przyspieszone przejście na naukę zdalną zobligowały do pracy w domu, nawet w przypadku nieposiadania technicznych warunków w tymże czasie.

Inną grupą o potencjalnie utrudnionym, ze względów zdrowotnych, dostępie do edukacji zdalnej są osoby niepełnosprawne, a w szczególności te, u których występują niepełnosprawności narządu słuchu, wzroku oraz niepełnosprawność intelektualna. Jak zauważa P. Lewandowska: „Badania ukazują potrzebę podjęcia praktycznych działań. Jednym z nich jest konieczność wypracowania pewnych oficjalnych wytycznych dla szkół i nauczycieli dotyczących jakości edukacji zdalnej, według których mogliby oni postępować w pracy z uczniami ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym z niepełnosprawnością słuchu” [12, s. 34]. Analogiczna sytuacja istnieje i w przypadku osób o schorzeniach okulistycznych, jednak nie uwzględniono faktu, że przejście na nauczanie zdalne, oprócz oczywistych utrudnień, spowoduje dodatkowo duże obciążenie narządu wzroku, a wzmóżona praca do bliży (co jest istotne w aspekcie chorób oczu) może potencjalnie przyczynić się do dalszych zmian chorobowych [7, s. 129-135].

Należałoby zwrócić uwagę, że nie mniej istotną kwestią w całokształcie tej problematyki jest poziom umiejętności cyfrowych nauczycieli, jak również, choć w mniejszym stopniu, i uczniów. Nie będzie tu zaskoczeniem, że w początkowym okresie nauczania zdalnego kompetencje cyfrowe nauczycieli nie były wysokie, doświadczenia z edukacją zdalną nie miało bowiem aż 85% badanych [1, s. 5]. Pewne mankamenty były widoczne nawet w czasie drugiej edycji badań, kilka miesięcy później, co potwierdzały pojawiające się ze środowiska pedagogicznego głosy, jak: „Ja potrzebuję podszkolenia swojego warsztatu cyfrowego [...] teraz trzeba postawić na technologie i ja mam takie poczucie, że mnie nikt tego nie uczył i mi tego brakuje.” Dla zachowania obiektywizmu osądu wypada przytoczyć i opinie nacechowane większym optymizmem: „Myślę, że większość nauczycieli, którym się sprawdziły różne cyfrowe narzędzia to będą korzystać dalej i tu możemy mówić o trwałej zmianie” [2, s. 16-17].

Nie wolno jednak pominąć faktu, że uwidaczniające się problemy

nauczycieli w znacznym stopniu są skutkiem ich rozwoju zawodowego. Jak zauważają autorzy publikacji *Poza horyzont. Kurs na edukację - Przyszłość systemu rozwoju kompetencji w Polsce* duża część nauczycieli nie podnosi swoich kwalifikacji zawodowych, mimo iż formalnie powinna to czynić. Autorzy wszakże łączą występujące zjawisko z daleko idącym niedofinansowaniem systemu edukacji w Polsce, co czyni zawód nauczyciela stosunkowo mało atrakcyjnym [18, s. 40-41].

We wprowadzonym de facto w pośpiechu zdalnym systemie nauczania (i tu także wymienić należy tzw. system hybrydowy), wskutek wynikłej konieczności, daleko idąca improwizacja oraz niezajomość zasad cyberbezpieczeństwa skutkowały również wieloma mankamentami natury organizacyjnej. Najbardziej medialnym przykładem były tak zwane rajdy na e-lekcje, stanowiące rozwinięcie istniejącego wcześniej zjawiska trollowania [8, s. 253-260]. Zjawisko to polegało na dołączaniu z fałszywych kont na niezabezpieczone lub słabo kontrolowane sesje i zakłócaniu przebiegu spotkania poprzez upublicznianie wulgarnych treści czy gestów. Wydaje się, że po początkowym chaosie skala tego problemu została ograniczona, lecz nadal nie został on wyeliminowany i tak jeszcze w listopadzie minionego roku uczniowie jednej ze szkół podstawowych zostali zaatakowani podczas lekcji religii treściami wideo o charakterze pornograficznym [6].

Jednakże w środowisku szkolnym człowiek przyswaja sobie nie tylko wiedzę, co należałoby podkreślić, ale też wzorce ról społecznych czy rozwija równocześnie poczucie przynależności z grupą. Dlatego też nie można zapomnieć o funkcji socjalizacyjnej, jak zauważa J. Wojtaś, szkoła jest jedną „z najważniejszych instytucji społecznych, uczestniczy w procesach wychowawczych i socjalizacyjnych. W socjologicznym ujęciu możemy też szkołę traktować jako zbiorowość społeczną czy też społeczność szkolną, obejmującą zarówno nauczycieli, jak i uczniów. Socjalizacja to proces, w trakcie którego jednostka wdrażana jest do życia w społeczeństwie poprzez uczenie się reguł i idei funkcjonujących w kulturze” [29, s. 10]. Powyższe wnioski są o tyle istotne, że w okresie edukacji zdalnej pojawiły się liczne sygnały dotyczące wskazanej problematyki, przykładowo 12 maja telewizja TVN informowała, że „Niekórtzy tęsknią za klasą, a część nawet za lekcjami. Jednak wszyscy za sobą nawzajem - za przyjaciółmi, kumplami, nauczycielami” [26]. Podobne są także spostrzeżenia rodziców, np. Gosia napisała, że: „W klasie u mojej dziewięcioletniej córki nauka zdalna trwa już drugi tydzień. [...] strasznie brakuje jej szkoły i koleżanek. Po lekcjach długo rozmawia z nimi przez telefon, z jedną spotyka się czasami na podwórku lub odwiedzają się w domach. Wtedy wyraźnie ożywa i poprawia się jej humor” [31]. Również wyniki przeprowadzonych badań wskazały, iż ponad połowa uczniów uważała, że ich relacje w grupie rówieśniczej były lepsze przed pandemią [19, s. 30].

Tenże problem natury socjologicznej został dostrzeżony, stąd w materiałach dla nauczycieli poświęca się obecnie wiele miejsca wsparciu uczniów, wystarczy zacytować tylko: „W edukacji zdalnej w czasie pandemii szczególnie istotne powinno być: zadbanie o dobrostan uczniów poprzez zaoferowanie im wsparcia, podtrzymanie relacji z nauczycielem oraz pomiędzy uczniami, wyjaśnienie im zjawisk, które ich otaczają oraz stawianie młodym ludziom wyzwań, które rozwijają ich potencjał i kompetencje” [10, s. 6]. Czy było to jednak dostateczne wsparcie, można powątpiewać, gdyż 48 proc. nauczycieli szkół podstawowych, liceów i techników oraz 58 proc. nauczycieli szkół branżowych

wskazało, że „zniknął” co najmniej jeden z ich uczniów, a dużo większa ich liczba została „zdalnymi wagarowiczami”, którzy tylko okazjonalnie lub formalnie uczestniczyli w lekcjach, lecz nie realizowali programu [14]. Trudno jednoznacznie zinterpretować zacytowane dane, ponieważ mogą one wskazywać zarówno na wykluczenie cyfrowe, jak i na braki po stronie nauczycieli, którzy nie byli w stanie profesjonalnie wesprzeć uczniów w samodzielnej pracy lub utrzymać odpowiednich relacji w klasie.

Istotne jest tutaj wspomniane określenie - samodzielna praca, gdyż w wielu przypadkach dochodziło i nadal dochodzi do prób oszustwa ze strony uczniów w czasie rozwiązywania różnego typu zadań zleczanych przez nauczycieli lub, co nawet jest zjawiskiem znacznie gorszym, mają miejsce akty nieuczciwości ze strony rodziców. Przykładowo pani Kinga odnotowała, że: „U naszej córki w pierwszej klasie dzieci miały nauczyć się recytacji wybranego wiersza Jana Brzechwy i zaprezentować się przed kamerą. To były cyrki! Było słycać jak mamuśki pomagają dzieciom. Pani nauczycielka wyłapywała takie sytuacje i głośno o tym informowała i oceny obniżała. Jednak czy każda nauczycielka się tym przejmuje? Dzieci od najmłodszych lat uczą się, jak oszukiwać...” [33]. O podobnych demoralizujących sytuacjach donoszą również inne media, a przecież szkoła ma pełnić jednocześnie i funkcję wychowawczą [13]. Bardzo trafnie podkreślił to M. Nowak: „Troska o integralny rozwój człowieka nakazuje wręcz i obligeuje do uwzględnienia zarówno działalności dydaktycznej, jak i działań na rzecz wychowania do pracy szkoły i wszelkiego rodzaju aktywności podejmowanych w czasie szkolnych lekcji” [15, s. 106; 23, s. 127-145]. Pomimo bezspornej konieczności realizacji również i funkcji wychowawczych w trakcie edukacji szkolnej, można na podstawie doniesień medialnych odnieść wrażenie, że wielu nauczycieli nie potrafi odnaleźć się i zachować odpowiednio w wymagających wycucia i stosownego zaangażowania sytuacjach.

Podsumowanie

Edukację zdalną, a w szczególności zajęcia prowadzone za pośrednictwem Internetu można ocenić z różnych perspektyw. Z całą pewnością pozwoliły one na przynajmniej częściowe przerobienie materiału przewidzianego programem nauczania. Ponadto zamknięcie szkół niewątpliwie było również jednym z czynników, który przyczynił się do kontroli rozwoju epidemii Covid-19 w Polsce.

Z drugiej jednak strony edukacja na odległość na taką skalę stała się swoistym eksperymentem, wyzwaniem i w wielu aspektach również improwizacją. Częste były sytuacje braku odpowiedniego sprzętu technicznego czy stanowiska pracy. Ujawnił się też bardzo zróżnicowany poziom kompetencji cyfrowych, co dotyczyło zarówno uczniów, jak i nauczycieli. W wielu przypadkach ucierpiały także relacje międzyludzkie oraz pojawiło się przemęczenie spowodowane nadmiarem pracy przy komputerze.

Spostrzeżenia te mogą wskazywać, że edukacja zdalna, niezależnie, czy w czasie pandemii, czy w okresie normalnego funkcjonowania szkół, może stanowić potencjalnie alternatywę dla tradycyjnych zajęć w szkole, lecz konieczne byłyby w tym obszarze dalsze badania oraz oparte na nich zmiany organizacyjne, które pociągałyby ze sobą również dodatkowe koszty np. w postaci zapewnienia wszystkim uczniom i nauczycielom odpowiedniego sprzętu i dostępu do Internetu oraz dodatkowych szkoleń z zakresu metodyki

nauczania przez Internet. Przypomnieć trzeba, że tylko 5% nauczycieli ma poczucie, iż otrzymało od MEN wsparcie merytoryczne w trakcie edukacji zdalnej, natomiast kadra nauczycielska w większości oczekiwaliby stworzenia państwowej platformy do edukacji zdalnej [2, s. 53], co niewątpliwie wiąże się ze znacznym nakładem czasu i środków. Zmiany takie wydają się jednak mało realne, a to bardzo pragmatycznie prognozują autorzy *Raportu Edukacja, Między pandemią COVID-19 a edukacją przyszłości*: „Braki organizacyjne, kompetencyjne i finansowe zostaną przemilczane, a szanse stworzone przez pandemię – przeoczone” [3, s. 19]. Nie jest to wszakże budujący wniosek, ale być może zostanie on w jakiś sposób dostrzeżony.

BIBLIOGRAFIA:

1. A. Buchner, M. Majchrzak, M. Wierzbička, *Edukacja zdalna w czasie pandemii. Raport z badań*, 2020. Źródło: <https://centrumcyfrowe.pl/edukacja-zdalna> [15.12.2020]
2. A. Buchner, M. Wierzbička, *Edukacja zdalna w czasie pandemii: II Edycja*, 2020. Źródło: https://centrumcyfrowe.pl/wp-content/uploads/sites/16/2020/11/Raport_Edukacja-zdalna-w-czasie-pandemii.-Edycja-II.pdf [15.12.2020]
3. P. Czapliński, K. Dynowska-Chmielewska, M. Federowicz, A. Giza-Poleszczuk, O. Gorzeńska, A. Karwińska, R. Traba, J. Wiśniewski, M. Zwierzdzyński, *Raport Edukacja, Między pandemią COVID-19 a edukacją przyszłości*, 2020. Źródło: <https://oees.pl/wp-content/uploads/2020/08/Raport-edukacja.pdf> [15.12.2020]
4. Ekspertyza: *Problem wykluczenia cyfrowego w edukacji zdalnej*, 2020. Źródło: <https://oees.pl/wp-content/uploads/2020/04/Ekspertyza-3.pdf> [15.12.2020]
5. M. Frania, *Nowe media, technologie i trendy w edukacji. W kierunku mobilności i kształcenia hybrydowego*, Kraków 2017
6. *Gostyń. Film pornograficzny podczas zdalnej lekcji religii. Sprawę bada policja*, źródło: <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114883,26485927,gostyn-film-pornograficzny-podczas-zdalnej-lekcji-religii.html> [15.12.2020]
7. A. Grzybowski, M. Sz wajkowska, *Epidemiologia i leczenie krótkowzroczności na świecie*, „OphthaTherapy Therapies in Ophthalmology”, 2007, nr 4(3)
8. D. Jachyra, *Trollowanie i antyspoleczne zachowania w Internecie, sposoby wykrywania i obrony*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego. Studia Informatica”, 2011, nr 28
9. B. Jakubczak, *Kształcenie zdalne przez Internet jako urzeczywistnienie idei edukacji bez granic*, [w:] *Edukacja bez granic mimo barier*, t. 3, *Przestrzeń tworzenia*, red. A. Czajkowska, D. Rondalska, Poznań 2008
10. Z. Koziański, *Poradnik dla szkół w czasach edukacji zdalnej*, Łódź 2020. Źródło: <http://pppdm.edu.lodz.pl/wp-content/uploads/2020/04/PORADNIK-DLA-SZK%C3%93%C5%81-W-CZASACH-EDUKACJI-ZDALNEJ.pdf> [15.12.2020]
11. M. Kubiak, *Szkola, Internet, Intranet. Wirtualna edukacja*, Warszawa 2000
12. P. Lewandowska, *Dostępność edukacji zdalnej dla uczniów z niepełnosprawnością słuchową w klasach IV–VIII*, [w:] *Zdalne uczenie się i nauczanie a specjalne potrzeby edukacyjne. Z doświadczeń pandemii Covid-19*, red. E. Domagała-Zyśk, Lublin 2020
13. „Mama robi polski, tata matematykę”. *Nauczyciele proszą, by ograniczyć pomaganie dzieciom w zdalnych lekcjach*, źródło: <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,26561072,mama-robi-polski-tata-matematyke-nauczyciele-prosza-by.html> <https://krakow.wyborcza.pl/krakow/7,44425,26561072,mama-robi-polski-tata-matematyke-nauczyciele-prosza-by.html> [15.12.2020]
14. *Nauczyciele: Szkoły i uczniowie nie byli przygotowani na drugą falę epidemii*, źródło: <https://forsal.pl/lifestyle/edukacja/artykuly/8018676,badanie-szkoly-uczniowie-nie-byli-przygotowane-na-druga-fale-epidemii.html> [15.12.2020]
15. M. Nowak, *Czy szkoła ma przekazywać wiedzę, czy też wychowywać?*, „Paedagogia Christiana”, 2012, nr 1
16. W. Okoń, *Wprowadzenie do dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996
17. M. Plebańska, A. Szyller, M. Sieńczewska, *Edukacja zdalna w czasach COVID-19. Raport z badania*, Warszawa 2020. Źródło: https://kometa.edu.pl/uploads/publication/941/24a2_A_a_nauczanie_zdalne_oczami_nauczycieli_i_uczniow_RAPORT.pdf?v2.8 [15.12.2020]
18. *Poza horyzont. Kurs na edukację - Przyszłość systemu rozwoju kompetencji w Polsce*, red. J. Hausner, Kraków 2020

19. G. Ptaszek, G. Stunża, J. Pyżalski, M. Dębski, M. Bigaj, *Edukacja zdalna: co stało się z uczniami, ich rodzicami i nauczycielami?*, Gdańsk 2020
20. W. Póhjanowicz, *Efektywność zdalnej edukacji w aspekcie nauczania przedmiotów medycznych*, [w:] *E-edukacja w praktyce – wyzwania i bariery*, red. M. Dąbrowski, M. Zajac, Warszawa 2014
21. *Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 1 grudnia 1998 r. w sprawie bezpieczeństwa i higieny pracy na stanowiskach wyposażonych w monitory ekranowe*, Dz.U. 1998 nr 148 poz. 973
22. T. Smal, *Nauczanie na odległość (e-learning)*, „Zeszyty Naukowe WSOWL” 2009, nr 3 (153)
23. C. Smolińska-Theiss, *Funkcja opiekuńczo-wychowawcza szkoły – relikwiny przeszłości czy współczesne wyzwania*, „Pedagogika Społeczna”, 2015, nr 3
24. A. Stanisławska, *Różnice i podobieństwa, zalety i słabości nauczania przez Internet versus nauczanie versus nauczanie tradycyjne*, [w:] *Materiałach konferencji „E-learning w szkolnictwie wyższym. Fakty i prognozy”*, Bydgoszcz 2003 [materiały zawarte na płycie CD]
25. P. Svoboda, *Założenia i powody wykorzystywania technologii cyfrowych w edukacji*, „Studia Pedagogiczne PAN”, 2017, nr 1
26. *Uczniowie tęsknią za lekcjami w szkole. Kiedy będą mogli wrócić?*, źródło <https://fakty.tvn24.pl/ogladaj-online,60/koronawirus-w-polsce-uczniowie-czekaja-na-powrot-doszkoly,1015947.html> [15.12.2020]
27. P. Wasyluk, A. Kucner, G. Pacewicz, *Edukacja przyszłości. Raport.*, 2020. Źródło: <http://www.uwm.edu.pl/trendy/gfx/raporty/EDUKACJA%20PRZYSZ%C5%81O%C5%9ACI%202020.pdf> [15.12.2020]
28. A. Wedeł-Domaradzka, A. Raczyńska, *Jak skutecznie prowadzić zajęcia na platformie edukacyjnej?*, Warszawa 2013
29. J. Wojtaś, *Szkola w systemie edukacji: refleksje socjologiczne*, „Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy”, 2007, nr 2
30. J. Woźniak, *E-learning w biznesie i edukacji*, Warszawa 2009
31. *Wrócili do zdalnej nauki. Nieobecności za brak kamerek*, źródło: <https://nauka.trojmiasto.pl/Wrocili-do-zdalnej-nauki-Nieobecności-za-brak-kamerek-n149826.html> [15.12.2020]
32. *Wymagania na egzaminach ósmoklasisty i maturalnym – rozporządzenie podpisane*, źródło: <https://www.gov.pl/web/edukacja/wymagania-na-egzaminach-osmoklasisty-i-maturalnym> [15.12.2020]
33. *Zdalna szkoła to porażka. Dzieci ściągają, rodzice podpowiadają, tylko na tym tracimy. My, społeczeństwo*, źródło: <https://www.sosrodzice.pl/zdalna-szkola-to-porazka-dzieci-sciagaja-rodzice-podpowiadaja-tylko-na-tym-tracimy/> [15.12.2020]
34. J. Zejda, J. Bugajska, M. Kowalska, Ł. Krzych, M. Mieszowska, G. Brożek, B. Braczkowska, *Dolegliwości ze strony kończyn górnych, szyi i pleców u osób wykonujących prace biurową z użyciem komputera*, „Medycyna Pracy”, 2009, nr 60(5)
35. *Zmiany w egzaminie ósmoklasisty i maturze. Minister Czarnek: od 20 do 30 procent mniej treści*, źródło: <https://tvn24.pl/polska/matura-2021-i-egzamin-osmoklasisty-2021-jak-beda-wygladac-nowe-zasady-4755041> [15.12.2020]

CRIMINAL LIABILITY OF MEMBERS OF THE BODIES OF COMPANIES - SELECTED ISSUES

Węgliński Konrad

PhD candidate, The John Paul II Catholic University of Lublin

koonrad.w@gmail.com

I. Introduction

Performing functions of members of the bodies of companies entails the possibility of incurring both civil and criminal liability. The aim of this paper is to provide an insight into rules governing criminal liability of members of the management board under Polish law, especially in the light of regulations stemming from the act of June 6, 1997, Criminal Code (Journal of Laws of 2020, item 1444 as amended) (hereinafter: “the Polish Criminal Code”), the act of June 6, 1998, Code of Criminal Procedure (Journal of Laws of 2021, item 534) (hereinafter: “the Polish Code of Criminal Procedure”) as well as the act of September 15, 2000, Code of Commercial Companies (Journal of Laws of 2020, item 1526 as amended) (hereinafter: “the Polish Code of Commercial Companies”). Firstly, general remarks concerning liability of members of the management board under the Polish law are presented. Furthermore, selected aspect concerning the course of criminal proceedings in Poland and the legal situation of members of the management board in such proceedings are briefly described.

II. General remarks concerning liability of members of the management board under the Polish law

Under the Polish law all members of companies bodies, including a management board, who held their positions at the time when certain irregularities occurred may be directly considered liable. In principle, their liability covers the period when they were holding their positions. This means that if the actions, being a subject of the investigation, were taken during one’s tenure in the company’s governing bodies, resigning in the later period does not allow to avoid such liability.

It shall be underscored that according to article 296 § 1 of the Polish Criminal Code, anyone who, while under a legal obligation, a decision of an appropriate authority or a contract to manage the property or business of an individual, a company, or an organisational unit without legal personality, by abusing the authority vested in him or her, or by failing to perform his or her duties, inflicts substantial damage, is liable to imprisonment for between three months and five years. If an offender of the aforementioned offence causes significant material damage, he or she is liable to imprisonment for between one and 10 years, whereas if an offender of the offence acts without premeditation, he or she is liable to imprisonment for up to three years. It is generally agreed that those provisions are applicable to members of the management board of a company¹. The jurisprudence of Polish common courts indicates that “criminal liability under

¹ See: M. Kulik, Komentarz do art. 296 [in:] M. Mozgwa (ed.), Kodeks karny. Komentarz aktualizowany, 2021, LEX/el; I. Zgoliński, Komentarz do art. 296 [in:] V. Konarska-Wrzošek (ed.), Kodeks karny. Komentarz, wyd. III, 2020, LEX/el; P. Kardas, Komentarz do art. 296 [in:] A. Zoll (ed.), Kodeks karny. Część szczególna. Tom III. Komentarz do art. 278-363 k.k., wyd. IV, 2016, LEX/el.

Article 296 of the Polish Criminal Code also applies to anyone who, being aware of the necessity to perform specific activities, resulting from the principles of rational action related to the nature of the performed function and the activities performed to ensure the accuracy and correctness of the implementation of the tasks set, does not properly perform them, knowing that they constitute the basis for final decisions in dealing with property matters or business activities of entities mentioned in this provision in a broad sense and causing them substantial or large-scale property damage. This type of situation may refer to a person who is obliged under a provision of the Act, a decision of a competent authority or a contract to deal with property matters or business activity of another person who, despite the lack of a specific type of duties, performs them personally and is contrary to the principles of rational action². It is also stressed that “the misdemeanor referred to in Art. 296 § 1 of the Criminal Code is an individual crime that can only be committed by a perpetrator with specific qualifications. This entity has been specified by stating the content of the obligations and rights of the perpetrator (i.e. dealing with property matters or business activities), indication of entities for which these rights and obligations are to be fulfilled, or the legal basis on which the person undertakes obligations or obtains rights. The decision as to whether, in a given case, a specific person has met all these conditions, qualifying him to be considered the perpetrator of such an offense, must be preceded by factual findings that are positive in this respect”³.

Furthermore, according to article 296a of the Polish Criminal Code, anyone who, while in a managerial position in an organisational unit performing business, or in an employment relationship, a service contract or a contract for a specific task, demands or accepts a financial or personal benefit or the promise thereof, in return for abusing the authority granted to him or her, or for failing an obligation, could inflict material damage on the unit, or constitute an act of unfair competition or an unacceptable act of preference for the buyer or recipient of goods, services or benefits, is liable to imprisonment for between three months and five years. If the offence is of lesser significance, the offender is liable to the penalty of restriction of liberty or imprisonment for up to two years, whereas if the offender does significant damage to property, he or she is liable to imprisonment for between six months and eight years⁴.

It shall be stressed that under article 270a of the Polish Criminal Code it is envisaged that whoever forges, counterfeits or alters an invoice, with the purpose of using it as an authentic one, with respect to factual circumstances that may have significance with regard to establishing the amount of due public receivable or its refund, or refund of other receivable of a fiscal character, or uses such invoice as an authentic one, is subject to the penalty of deprivation of liberty for between 6 months and 8 years. If the offender commits the aforementioned act with respect to invoice or invoices with the value or aggregate value of total due amount exceeding quintuple value of property of great value, or who has adopted commission of crimes as a regular source of income, is subject to the penalty of deprivation of liberty for no less than 3 years. In a case of lesser gravity, the

2 See Judgment of the Court of Appeal in Lublin of August 18, 2010, file ref. act II AKa 186/10.

3 See Judgement of the Supreme Court of October 10, 2013, file ref. no. V KK 88/13.

4 See: M. Gałązka, Komentarz do art. 296a [in:] A. Grześkowiak, K. Wiak (eds), Kodeks karny. Komentarz, 2021, Legalis/el; J. Potulski, Komentarz do art. 296a [in:] R. Stefański (ed.), Kodeks karny. Komentarz, 2021, Legalis/el.

offender is subject to a fine, the penalty of limitation of liberty or the penalty of deprivation of liberty for up to 2 years⁵.

In similar vein it is worth stressing that according to article 271a of the Polish Criminal Code, whoever issues an invoice or invoices with total due amount of substantial value or substantial aggregate value, by certifying an untruth with respect to factual circumstances that may have significance with regard to establishing the amount of due public receivable or its refund, or refund of other receivable of a fiscal character, or uses such invoice or invoices as the authentic ones, is subject to the penalty of deprivation of liberty for between 6 months and 8 years. If the offender commits the act with respect to invoice or invoices with the value or aggregate value of total due amount exceeding quintuple value of property of great value, or who has adopted commission of crimes as a regular source of income, is subject to the penalty of deprivation of liberty for no less than 3 years, whereas in a case of lesser gravity, the offender is subject to the penalty of deprivation of liberty for up to 3 years⁶.

Also, it shall be noted that anyone who, intending to achieve a material benefit, causes another person to unfavourably dispose of his or her property, or the property of a third party, by misleading the person, or by taking advantage of a mistake or an inability to properly understand the action undertaken, is liable to imprisonment for between six months and eight years. If the act is of lesser significance, the offender is liable to a fine, the restriction of liberty or imprisonment for up to two years.

As a general rule, under article 60 § 3 of the Polish Criminal Code, a court applies extraordinary mitigation of the penalty, and may even conditionally suspend its enforcement with regard to a offender who has committed a crime in complicity with other persons, if he has disclosed information concerning the individuals participating in the crime and the substantive circumstances of its commission to a law enforcement authority responsible for prosecuting crimes. In such a case, the court, imposing a penalty of deprivation of liberty for up to 5 years, may conditionally suspend its execution for a trial period of up to 10 years, if it decides that the offender will not commit the offenses again despite not carrying out the penalty. Extraordinary mitigation of a penalty consists in the imposition of a penalty in the extent that amounts to less than the lowest statutory penalty, or in the imposition of a penalty of a more lenient type, in accordance with the following principles: if the act constitutes a felony subject to a penalty of no less than 25 years of deprivation of liberty, the court imposes the penalty of deprivation of liberty for a period of no less than 8 years, if the act constitutes another felony, the court imposes the penalty of deprivation of liberty for a period amounting to no less than one-third of the lowest statutory penalty, if the act constitutes a misdemeanour, and the lowest statutory penalty is the penalty of deprivation of liberty for a period of no less than a year, the court imposes a fine, the penalty of limitation of liberty or the penalty of deprivation of liberty, if the act constitutes a misdemeanour, and the lowest statutory penalty is the penalty of

5 See: A. Herzog, Komentarz do art. 270a [in:] R. Stefański (ed.), Kodeks karny. Komentarz, 2021, Legalis/el; K. Gadecki, Kodeks karny. Część szczegółowa. Art. 252–316. Komentarz, 2017, Legalis/el.

6 See: T. Sroka, Komentarz do art. 271a [in:] W. Wróbel, A. Zoll (eds), Kodeks karny. Część szczegółowa. Tom II. Część II. Komentarz do art. 212-277d, 2017, LEX/el; A. Lach, Komentarz do art. 271a [in:] V. Konarska-Wirzosek (ed.), Kodeks karny. Komentarz, 2020, LEX/el.

deprivation of liberty for a period of less than a year, the court imposes a fine or the penalty of limitation of liberty⁷.

It shall be borne in mind, however, that extraordinary mitigation of a penalty does not apply to acts punishable by imprisonment over 5 years, for which a fine or restriction of liberty was imposed instead of imprisonment.

Moreover, article 61 of the Polish Criminal Code sets forth that the court may waive the imposition of a penalty in the situations provided for in a statute, especially if the offender's role in the commission of a crime was secondary and the information provided by him contributed to preventing the commission of another crime. While waiving the imposition of a penalty, the court may also waive the imposition of a penal measure, punitive damages for the benefit of the State Treasury or the forfeiture, even if its imposition is mandatory⁸.

On the side note we indicate that according to article 293 § 1 and 2 of the Polish Code of Commercial Companies, a member of inter alia the management board as well as the supervisory board shall be liable towards the company for any damage inflicted through an act or omission contrary to the provisions of law or the articles of association unless no fault is attributable to such person. The aforementioned regulation obliges members of companies bodies to act with due care resulting from professional integrity when performing their duties⁹.

III. General remarks concerning the course of criminal proceedings in Poland and the legal situation of members of the management board in such proceedings

At the outset it is worth pointing out that criminal law belongs to the field of public law and regulates the relations between the perpetrator of the prohibited act and the state (to a limited extent also between the perpetrator and the aggrieved party). Criminal law is therefore personal and individual. The personal nature of criminal liability means that it can only be borne by a specific natural person. Organizational units are not criminally liable in the strict sense. The individual nature of criminal liability means that each natural person can only bear it for its own behavior. Criminal law does not recognize collective responsibility. Criminal liability is based on the guilt principle of an individual. Notably, it is not possible to incur criminal liability by a member of a collective body (e.g. a company's management board) solely because other members of this body have committed a crime.

Firstly it shall be noted that under the Polish law preparatory proceedings may be conducted either as inquiry or investigation. An inquiry – in the case of less serious offences – is conducted by the Police and supervised by the prosecutor. It should be concluded within two months. The prosecutor may extend it to three months and in specific cases for a specified additional period. However each time the length of the extension must be stated. The inquiry is a less formal

7 See: G. Łabuda, Komentarz do art. 60 [in:] J. Giezek (ed.), Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz, 2021, LEX/el; P. Hofmański, L. Paprzycki, A. Sakowicz, Komentarz do art. 60 [in:] M. Filar (red.), Kodeks karny. Komentarz, 2016, LEX/el.

8 See: V. Konarska-Wrżosek, Komentarz do art. 61 [in:] R. Stefański (ed.), Kodeks karny. Komentarz, 2021, Legalis/el; Z. Gądzik, Komentarz do art. 61 [in:] A. Grześkowiak, K. Wiak (eds), Kodeks karny. Komentarz, 2021, Legalis/el.

9 See: A. Opalski, Komentarz do art. 293 [in:] A. Opalski (ed.), Kodeks spółek handlowych. Tom IIB. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Komentarz. Art. 227–300, 2018, Legalis/el; M. Rodzyńkiewicz, Komentarz do art. 293, Kodeks spółek handlowych. Komentarz, 2018, LEX/el; M. Michalski, Komentarz do art. 293 [in:] A. Kidyba (ed.), Kodeks spółek handlowych. Tom II. Komentarz do art. 151–300, 2018, LEX/el.

form of preparatory proceedings. An investigation – in the case of serious offences – is conducted by the prosecutor but it may also be entrusted in whole or in part to the Police. It has to be finished within three months but may be extended for one year and in more complex cases for even longer. Again, the length of each extension must be clearly stated.

According to article 298 § 1 of the Polish Code of Criminal Procedure, the investigation shall be conducted or supervised by a public prosecutor and, in certain cases, by the Police. In the cases provided for in the Act, other bodies shall have the powers of the Police. The pre-trial proceedings usually consists of the following stages: analysis of the case, presentation of charges, preventative measures, gathering evidence and closing the pre-trial proceedings¹⁰.

We underscore that the prosecutor is entitled to impose certain preventive measures aimed at ensuring that the proceedings can be conducted effectively, such as financial guarantee, social guarantee, police supervision, suspension of business activities, ban on pursuing a particular occupation, ban on driving, prohibition against leaving the country as well as temporary arrest (at least for 3 months but in practice up to one year, since white-collar crimes, in particular linked to invoices, are prioritized and strictly prosecuted).

Once the authorities have clarified and explained important circumstances of a given case and gathered all necessary evidence, they issue a decision to close the investigation (such a decision is not required in an inquiry) and submit an indictment to the court or issue a decision to discontinue the pre-trial proceedings or refer the case to the court with a motion that the proceedings should be discontinued and security measures should be imposed, if they recognize that the suspect committed the crime while suffering from mental incapacity.

IV. Summary

In the view of the foregoing it is worth stressing that all members of the management board can be liable for their acts and omissions which occurred at the time when they were holding their positions. Pre-trial proceedings may take up to several years and may be the subject of this proceedings for many years before the accusation is presented and referred to the court, where again 6-10 years will last and these people, even if they defend themselves, are under accusation and only the final result of the case criminal proceedings may lead to their acquittal. The prosecutor does not have to charge all members, but he will determine this after thorough analysis of materials gathered during the pre-trial proceedings. Even if eventually certain members of the management board will not be accused or held liable, throughout the course of the proceedings they must take into account the fact that they have been presented with charges and that the authorities may apply against them arrest and non-arrest preventive measures provided for by law and will be forced to participate in numerous hearings as well as to present documents related to the case. It shall also be reiterated that in principle under the Polish law it is not possible to incur criminal liability by a member of a collective body (e.g. management board or supervisory board) solely because other members of a certain body have committed a crime.

¹⁰ See: M. Kurowski, Komentarz do art. 298 [in:] D. Świecki (ed.), Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany, 2021, LEX/el; B. Skowron, Komentarz do art. 298 [in:] K. Dudka (ed.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz, wyd. II, 2020, LEX/el; J. Grajewski, P. Rogoziński, Komentarz do art. 298 [in:] S. Steinborn (ed.), Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów, 2016, LEX/el.

BIBLIOGRAPHY

1. M. Kulik, *Komentarz do art. 296* [in:] M. Mozgwa (ed.), *Kodeks karny. Komentarz aktualizowany*, 2021, LEX/el.
2. I. Zgoliński, *Komentarz do art. 296* [in:] V. Konarska-Wrzosek (ed.), *Kodeks karny. Komentarz*, wyd. III, 2020, LEX/el.
3. P. Kardas, *Komentarz do art. 296* [in:] A. Zoll (ed.), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom III. Komentarz do art. 278-363 k.k.*, wyd. IV, 2016, LEX/el.
4. M. Gałązka, *Komentarz do art. 296a* [in:] A. Grześkowiak, K. Wiak (eds), *Kodeks karny. Komentarz*, 2021, Legalis/el.
5. J. Potulski, *Komentarz do art. 296a* [in:] R. Stefański (ed.), *Kodeks karny. Komentarz*, 2021, Legalis/el.
6. A. Herzog, *Komentarz do art. 270a* [in:] R. Stefański (ed.), *Kodeks karny. Komentarz*, 2021, Legalis/el.
7. K. Gadecki, *Kodeks karny. Część szczególna. Art. 252–316. Komentarz*, 2017, Legalis/el.
8. T. Sroka, *Komentarz do art. 271a* [in:] W. Wróbel, A. Zoll (eds), *Kodeks karny. Część szczególna. Tom II. Część II. Komentarz do art. 212-277d*, 2017, LEX/el.
9. A. Lach, *Komentarz do art. 271a* [in:] V. Konarska-Wrzosek (ed.), *Kodeks karny. Komentarz*, 2020, LEX/el.
10. G. Łabuda, *Komentarz do art. 60* [in:] J. Giezek (ed.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, 2021, LEX/el.
11. P. Hofmański, L. Paprzycki, A. Sakowicz, *Komentarz do art. 60* [in:] M. Filar (ed.), *Kodeks karny. Komentarz*, 2016, LEX/el.
12. V. Konarska-Wrzosek, *Komentarz do art. 61* [in:] R. Stefański (ed.), *Kodeks karny. Komentarz*, 2021, Legalis/el.
13. Z. Gądzik, *Komentarz do art. 61* [in:] A. Grześkowiak, K. Wiak (eds), *Kodeks karny. Komentarz*, 2021, Legalis/el.
14. A. Opalski, *Komentarz do art. 293* [in:] A. Opalski (ed.), *Kodeks spółek handlowych. Tom IIB. Spółka z ograniczoną odpowiedzialnością. Komentarz. Art. 227–300*, 2018, Legalis/el.
15. M. Rodzyńkiewicz, *Komentarz do art. 293*, *Kodeks spółek handlowych. Komentarz*, 2018, LEX/el.
16. M. Michalski, *Komentarz do art. 293* [in:] A. Kidyba (ed.), *Kodeks spółek handlowych. Tom II. Komentarz do art. 151-300*, 2018, LEX/el.
17. M. Kurowski, *Komentarz do art. 298* [in:] D. Świecki (ed.), *Kodeks postępowania karnego. Tom I. Komentarz aktualizowany*, 2021, LEX/el.
18. B. Skowron, *Komentarz do art. 298* [in:] K. Dudka (ed.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, wyd. II, 2020, LEX/el.
19. J. Grajewski, P. Rogoziński, *Komentarz do art. 298* [in:] S. Steinborn (ed.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, 2016, LEX/el.
20. Act of June 6, 1997, Criminal Code (Journal of Laws of 2020, item 1444 as amended).
21. Act of June 6, 1998, Code of Criminal Procedure (Journal of Laws of 2021, item 534).
22. Act of September 15, 2000, Code of Commercial Companies (Journal of Laws of 2020, item 1526 as amended).

ШЕВЧЕНКІВСЬКА СЕСІЯ АН УРСР У 1942 Р.

Вербіцька Оксана Іванівна

*Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського,
Інститут архівознавства, м. Київ, с.н.с., к.філос.н.
xenaver@ukr.net*

У складні роки II світової війни шевченкознавці Академії наук УРСР продовжували роботу з вивчення та популяризації Шевченкової спадщини – розроблялися питання у галузі історії України, вивчення української мови, літератури, фольклору і мистецтва. Проте у центрі уваги вчених у галузі суспільних наук була тематика, висунута на перший план війною. Дослідники життя і творчості Т.Г. Шевченка у воєнні роки не лише вивчали безмежну творчість і світогляд класика української культури, але й переосмислювали їх на новому історичному етапі – боротьби за визволення України від окупантів. Окремі відомості про діяльність вчених у галузі шевченкознавства в тилу знаходимо у науковому віснику АН УРСР, у виданнях «Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 1926–2001: Сторінки історії, 75» (Київ, 2003) та «Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України – 75. 1930–2005: Матеріали до історії» (Київ, 2005). Інформацію про шевченкознавчу роботу Академії подано у статті О. І. Вербіцької «Академічна шевченкіана в роки Великої вітчизняної війни (за архівними джерелами)» (Доля Тараса Шевченка на засланні. Зб. наук. праць. Черкаси, 2015. С. 178–189), проте відзначення Шевченківських днів у період роботи Академії наук в евакуації не було уповні висвітлено, що й визначає мету дослідження.

Відзначимо, що після евакуації з Києва в глибокий тил установи гуманітарного профілю АН УРСР були зосереджені переважно у м. Уфа Башкирської РСР. 21 липня 1941 р. інститути історії України, археології, економіки, мовознавства, української літератури ім. Т. Г. Шевченка, українського фольклору та Кабінет по вивченню єврейської радянської літератури, мови та фольклору АН УРСР були об'єднані в одній установі і створено Інститут суспільних наук АН УРСР. Також до його складу увійшли представники спілок композиторів, художників, скульпторів та письменників України. Свою діяльність інститут під керівництвом акад. М. Я. Калиновича організував у трьох відділах – образотворчого мистецтва, художньої літератури, музичного мистецтва.

Робота академічних установ в евакуації відзначалась значною складністю через побутові умови розміщення установ, тривалою роботою над упорядкуванням вивезених наукових матеріалів, зокрема, найбільш цінних фондів, які зберігались у фонді відділу рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка (серед них рукописи і автографи Т. Г. Шевченка), а музейні фонди перед німецькою окупацією було вивезено у м. Новосибірськ. Багато установ у 1942 р. здійснювали епізодичне та постійне консультування підприємств та установ Башкирії; залучались наукові працівники і на різні трудові кампанії.

Аналіз архівних джерел доводить, що в інститутах гуманітарного профілю АН УРСР шевченкознавча тематика була однією з провідних. До розроблених шевченкознавцями тем періоду війни належало подальше

дослідження питань культурної спадщини українського народу, вивчення окремих питань розвитку української культури, підготовка наукових праць і навчальних посібників з української мови, літератури, фольклору, історії, словників. Так, повідомлення про роботу групи художньої літератури при Інституті суспільних наук АН УРСР, що датується періодом 2 серпня – 9 вересня 1941 р., свідчить, що після евакуації в столицю Башкирської АРСР м. Уфа українські вчені продовжили розробку теми Батьківщини у творчості визначних діячів та класиків, зокрема, й Т. Г. Шевченка [1, арк. 1–11], також було підготовлено до друку значну кількість художніх творів на теми оборони Батьківщини і боротьби проти окупантів [2, арк. 26–46].

Відзначення Шевченківських днів стало вагомою часткою наукового та культурного життя у м. Уфа. У науково-організаційних документах Академії наук цього періоду (протоколи засідань Президії АН УРСР № 4 від 13 лютого 1942 р., та № 5 від 20 лютого 1942 р.) знаходимо відомості, що підготовку до перших в евакуації шевченківських днів було створено комітет під керівництвом акад. О. О. Богомольця у складі акад. П. Г. Тичини, акад. М. Я. Калиновича, чл.-кор. Л. М. Славіна, композитора П. О. Козицького і поета М. Т. Рильського [3, арк. 30–42], та ухвалили 9–10 березня 1942 р. скликати Загальні збори Академії, присвячені Шевченківським дням.

У фонді вченого у галузі демографії акад. М. В. Птухи, що зберігається в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, було виявлено запрошення на Шевченківську сесію АН УРСР 1942 р. Архівний документ засвідчує консолідацію вчених всієї Академії для відзначення пам'ятних для всіх українців днів. У надзаголовку зазначалось, що організаторами сесії до 128-річчя від дня народження та 81-х роковин від дня смерті Т. Г. Шевченка стали АН УРСР, Спілка радянських письменників України, Київський академічний театр опери та балету УРСР ім. Т. Г. Шевченка. Сесія відбулась упродовж двох днів 9–10 березня 1942 р. у приміщенні Раднаркому БАРСР у м. Уфа по вул. Пушкіна, № 106 [4, арк. 3–4]. Перше засідання відкрив вступним словом Президент АН УРСР акад. О. О. Богомольць; доповіді виголосили М. Т. Рильський «Поетика Шевченка», художник К. Д. Трохименко «Шевченко-художник», к. філол. н. Д. Е. Тамарченко «Поезія Шевченка і російська революційно-демократична література»; виступили поети та письменники П. Г. Тичина, В. М. Сосюра, М. Т. Рильський, Г. С. Фефер, Д. Я. Гофштейн, Я. З. Городской, які зачитали вірші про Т. Г. Шевченка. Поетичні твори Т. Г. Шевченка українською мовою та в перекладах російською, башкирською і єврейською мовами виголосили заслужені артисти УРСР А. Сонц та М. Ф. Романов, також О. Г. Горська та М. П. Стрелкова. Новели, присвячені Т. Г. Шевченку, зачитали письменники П. Й. Панч та Ю. І. Яновський.

Друге засідання сесії відкрила промова Т. Г. Тичини, доповіді виголосили чл.-кор. П. М. Попов «Погляди Шевченка на народну творчість», к. філол. н. Є. П. Кирилюк «Шевченко і слов'янський світ» та композитор П. О. Козицький «Шевченко і музика». Продовжила захід музична частина, де артистами оперного театру – народні артисти М. І. Литвиненко-Вольгельмут, І. С. Паторжинський, А. О. Іванов, О. Д. Ропська, заслужений артист УРСР К. М. Мінаєв, І. І. Масленнікова, Б. Б. Полякова, Р. А. Разумова, К. С. Спаговська та ін., а також хорами оперного театру та Будинку Червоної армії під керівництвом композитора Г. Г. Верьовки були виконані «Заповіт», улю-

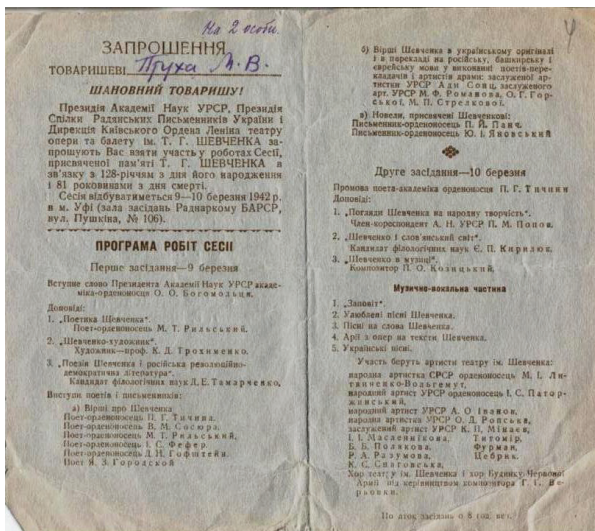
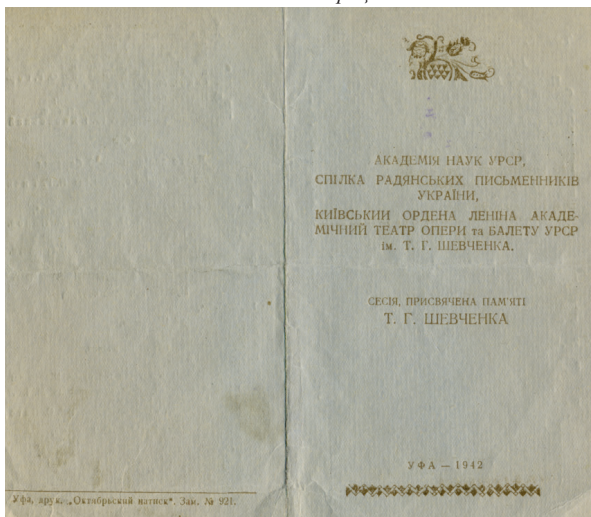
блені пісні Т. Г. Шевченка, пісні та арії з опер на слова поетичних творів Т. Г. Шевченка, українські пісні.

Сухі відомості запрошення на шевченківську сесію деталізує коротке повідомлення про цю подію, подане у «Вісті АН УРСР» № 1–2 1942 р. У цьому повідомленні чл.-кор. Л. М. Славін зазначає, що відзначення шевченківських днів у Башкирії було розпочато 1 березня масовою лекцією-концертом на тему «Т. Г. Шевченко і українське мистецтво», яку підготували і провели поет М. Т. Рильський та композитор П. О. Козицький за сприяння Республіканського лекторію БАРСР. З 1 по 10 березня 1942 р. було проведено низку лекцій про Т. Г. Шевченка у вищих закладах освіти, клубах та госпіталах. Шевченківські дні 1942 р. завершилися 19 березня відкритим науковим засіданням Інституту суспільних наук АН УРСР, на якому були зачитані доповіді: с. н. с. М. С. Грудницькою – «До історії двох текстів автобіографії Т. Г. Шевченка», канд. іст. наук К. Г. Гуслистим – «Коліїщина в творах Т. Г. Шевченка», с. н. с. М. М. Ткаченком – «Київ у творчості Т. Г. Шевченка». Проведення Шевченківських днів було висвітлено у пресі Башкирії, зокрема, у газеті «Красная Башкирия» (10 березня, № 58) опубліковано повідомлення про сесію та статті за доповідями Президента АН УРСР акад. О. О. Богомольця «Великий поет украинского народа», акад. П. Г. Тичини «Гнев Тараса Шевченко», поета М. Т. Рильського «Шевченко – мастер слова» і вірш В. М. Сосюри «Т. Г. Шевченко». В журналі «Українська література» також було опубліковано частину матеріалів сесії [5, с. 67–69].

Таким чином, необхідно відзначити високий рівень проведення наукової сесії, присвяченої Т. Г. Шевченку, що відзначалась доповідями провідних вчених АН УРСР, значною музичною частиною, виконаною за участі народних та заслужених діячів і широким читанням лекцій для вищих закладів освіти, підприємств, установ, госпіталів Башкирії. Шевченківські дні 1842 р. стали не лише традиційним меморіальним заходом для АН УРСР, але й визначною подією у культурному житті БАРСР, де у подальшому розпочалися наукові дослідження життя і творчості Т. Г. Шевченка, зокрема, його перебування на засланні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЦДАМЛМ. Ф. 464. Оп. 1. Спр. 10510.
2. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 23. Спр. 436.
3. Архів Президії НАН України. Ф. 251. Оп. 1. Спр. 96.
4. Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 22. Оп. 2. Спр. 143.
5. Славін Л. М. Шевченківські дні 1942 року // Вісті АН УРСР. № 1–2. 1942.



Інститут архівознавства НБУВ. Ф. 22. Оп. 2. Спр. 143. Арк. 3–4.

ФІЛОСОФІЯ ХАОСУ АБО КРИЗЬ ТРИВОГУ ТА НАДІЮ

Ворон Вадим Сергійович
студент НПУ імені М.П. Драгоманова
vadimvoron39@gmail.com

*Науковий керівник –
к. філос. наук, доц. Л. А. Облова*

Починаючи із руйнації основних непорушних уявлень про структуру і організацію світу, в якому ми існуємо, і по сьогоднішній день, споглядаємо як змінюються наші уявлення про цей світ. Якщо раніше нам здавалося, що світ непорушний, сповнений глибинною ідеєю про вічність існуючих в ньому законів, то зараз змінилось абсолютно все, що ми знали про середовище нашого існування. Раніше класична наука вірила в непорушність власних законів, у їх вічність. Закони І. Ньютона, класична механіка у фізиці не спонукали до виникнення нових питань. Говорячи мовою Ж.-Ф. Ліотара, людина користувалася метанаративами, що приносило їй комфорт. Зараз же відчуваємо тривогу і водночас захоплення тими структурами, що насправді існують у світі. З появою квантово-релятивістської теорії, з осмисленням взаємозалежності часу та простору, зі знайомством людини із хаосом, ми почали розуміти, наскільки дійсно людство мало чого знало про цей світ.

Щодо хаосу можна сказати, що цей елемент Всесвіту існує абсолютно всюди. Найдивовижніше те, що хаос спостерігаємо одночасно як в природі, так і в суспільстві, в соціальних явищах, в історії. Це просліджуємо на прикладі теорії бифуркацій, а саме на прикладі послідовності Файгенбаума та множини Мандельброта, фракталу, що показує, як в системах із порядку виникає хаос. Джеймс Глейк в книзі “Хаос. Створення нової науки” розповідає про те, як одне просте рівняння, що включає в себе множину Мандельброта, здатне показати приріст хаосу майже в будь-яких системах, що виносить дану множину на універсальний рівень [1, с. 150]. Наприклад, якщо застосувати подібне рівняння на дослідження популяції тварин, скажімо кролів, то побачимо циклічність, котра поступово збільшується, поки не досягне повного хаосу. Так само вчені дослідили реакцію людського ока на мигання світла, скорочення ударів серця, активність нейронів в нашому мозку та навіть циклічність падіння капель води. У всіх випадках було знайдено одну і ту ж діаграму, що відображала послідовність Файгенбаума. Це показує, наскільки пов'язані явища між собою в нашому світі, а також той факт, що всі системи включають в себе елемент хаосу. Ілля Пригожин, досліджуючи хаос, пише, що система ніби вагається перед тим, як перейти в новий унікальний стан [2, с. 29].

Тому, ми, люди, дійсно існуємо в досить хиткому світі, що водночас вселяє в нас надію на майбутнє і тривогу щодо відсутності непорушних законів у світі. І. Пригожин зазначає: «Ми знаємо, що такі складні системи мають високу чутливість по відношенню до флуктуацій. Це вселяє в нас одночасно і надію, і тривогу: надію на те, що навіть малі флуктуації можуть посилюватися і змінювати всю їхню структуру (це означає, зокрема, що індивідуальна активність зовсім не приречена на безсенсовність); тривогу -

тому, що наш світ, мабуть, назавжди позбувся гарантій стабільних, неминуючих законів. Ми живемо в небезпечному і невизначеному світі, що вселяє не почуття сліпої впевненості, а лише <...> почуття помірної надії» [2, с. 54]. Таким чином, сучасна людина існує у світі тривоги, але огортає себе почуттям надії на майбутнє, оскільки завжди достатньо одного поштовху, щоб долучити елемент хаосу і система знову кардинально зміниться.

Список використаної літератури:

1. Джеймс Глейк. Хаос. Создание новой науки. М.: Амфора, 2001. 398 с.
2. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса. М.: Прогресс, 1986. 432 с.
3. Dynamics of period-doubling bifurcation to chaos in the spontaneous neural firing patterns Bing Jia, Huangang Gu. Available at: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11571-011-9184-7>

ELDERLY USERS OF NEW TECHNOLOGIES IN A GLOBAL PERSPECTIVE

Wruckowska Daria

*doktorantka Uniwersytetu Szczecińskiego,
Wydziału Ekonomii, Finansów i Zarządzania
daria.wruckowska@gmail.com*

At present, for developing nations, the need to use modern technological solutions is one of the main factors for achieving faster growth and changing their economic structure. ICT processes in the global economy and knowledge are becoming the building blocks that the future development of the world depends on. Information and communications technologies (ICT) are a set of means: systems, devices (computers, tablets, servers), communications media (Bluetooth networks, internet, wireless networks, mobile and satellite telephony), tools (software) and services that process, collect and send information in electronic form [10, s.14-19]. The term was first used in the 1980s and defined as “all kinds of electronic systems used to broadcast and intermediate communication” [3, s.23-30]. In 1997, Dennis Stevenson popularised the term in a report prepared for the UK government *Information and Communications Technology in UK schools – independent inquiry*, which concerned the need to increase the use of ICT potential in teaching and education [11, s.12].

The term “globalisation” usually refers to economic, social and political situations in various contexts. Thanks to new information technologies, it can now be linked to networking or virtualisation, i.e. the phenomenon of integration, improving information flow and overcoming geographical barriers. According to B. Mróz, globalisation may be the most advanced form of internationalisation of economic activity implemented at the level of markets, sectors and enterprises. B. Mróz includes the following as social factors (including consumption, education, skills), political factors (reduction of trade barriers, privatisation) and economic factors (global trade, global competition) affecting the progress of globalisation [9, s.67]:

- increasing the role of science and education in creating knowledge,

ideas and innovation,

- continuous restructuring processes aimed at improving production and services provided,
- processing knowledge into new technologies and organisational solutions, treated as one of the most important production resources [9, s.20].

Information technologies help promote the globalisation of consumption habits, trends and other consumer expectations. The wide group of buyers of mobile technologies includes elderly people who form the baby boomer generation (which will be discussed in more detail in the next chapter). By using the latest devices that connect to the internet, the elderly create a transcontinental community that wants to feel like, believe like and be treated as younger people. According to A. August and G. Westbrook, Age Agnostic was one of the top 10 trends of 2019 [1, s.6-12]. Hence, the silver consumer segment is currently an attractive market, and the basis for this is the elderly ignoring the ageing process, rejecting their calendar age, as well as adopting new consumption patterns and lifestyles attributed mainly to young people. In connection with the above as well as global societal ageing processes, one can predict the evolution of consumption regarding the elderly, which will form the basis for the development of the silver market using ICT and the creation of new products and services dedicated to the entire group of seniors.

In an age of an ageing society, the key task of ICT is to improve the functioning of the healthcare system, in which the internet facilitates the interaction between health consumers and medical personnel. Interactive websites and e-health applications help to effectively manage everyone's health. Access to knowledge and health services should be easy and designed in such a way that the elderly will not have problems finding answers to their questions. Freely available access to health services for all citizens will lead to global behavioural changes in e-health. The development of health-related information provided via new technologies has in recent years achieved global reach. Sharing and comparing health information over the internet results in improved quality of life. High-quality medical educational materials and interactivity also allow for personalised and quick specialist assistance for those who, due to their place of residence (rural areas), find it difficult to physically visit a doctor. Therefore, m-health products should be made available to all concerned. The extensive and rapid implementation of ICT is a process related to globalisation, and new technologies that improve the health of all interested people around the globe should be user-friendly. There is also a need to prevent the potential negative effects that may arise from the use of new technologies, such as incorrect health-related information or stress caused by a lack of ICT skills. The health information offered may be incomplete or inaccurate; therefore, there is a risk that the use of ICT can accelerate the dissemination thereof. Sometimes, after being entered into a computer and distributed via the internet, false information can be automatically transformed into truth.

However, the main problem facing the development of ICT in health education is neither stress nor limited internet access, but often unskilled use of available ICT opportunities by healthcare professionals and citizens. Ideally, health-related information systems could motivate or mobilise recipients to use mobile health applications. People have reasons and want to use them, but need to know how to do it. Application design and development should focus

on providing immediate benefits for anyone seeking information and medical support. Education focused on disease prevention must set specific goals, such as effective and accessible communication, as well as support and cooperation in achieving better health and wellbeing. The use of ICT as a profitable distribution channel for everyone, and especially for seniors, gives rise to new opportunities. The implementation of efficient and functional health systems leads to a change in people's perception of how to live and better prevent disease. Information offered online should help and educate instead of replacing the existing relationship between the patient (user of the medical application) and their doctor. ICT strengthens the doctor's cooperation with the patient, making it more meaningful and efficient, and can result in long-term benefits.

In 1977, sociologist Daniel Bell said that the impact of digital technology on media communication has serious social consequences. He highlighted the political and economic benefits of the internet as a new form of socialisation, community formation and meeting in the "electronic world" [8, s. 1045-1085]. With the growing importance of the internet in various areas of life, using it has become a prerequisite to effective functioning. It is said that people who do not use the solutions offered by the internet have limited opportunities to fully participate in social, professional and cultural life. This can lead to gradual social and economic exclusion, and to a deepening of existing social divisions [4, s.11-33]. This phenomenon can be described as digital exclusion. According to D. Batorski, one of the factors underlying exclusion – in addition to income levels, geographical location and cultural factors – is age: the elderly are the age group that least frequently use the internet both in Poland and around the world [2, s.299-327].

The specific characteristics of seniors are the result of general social experiences. In the past, in some countries, seniors were considered a source of wisdom and were the most important people in the family. Elsewhere, at the same time, the elderly were considered to be the weakest link and sentenced to exile or death [9, s.79-101]. In European culture after World War II, there was a theory in the senior community of "non-involvement" [7, s.281-282], which treated elderly people across the board as being inactive, and lacking desire to consume and grow. They were often characterised as sick and infirm seeking help and support from others. However, the 21st century changed the needs and behaviours of everyone, and clearly contradicted this view of seniors. This was influenced by global processes related to internetisation and new consumption patterns, thanks to which seniors received new social features. The boundaries of old age changed because people live longer, take better care of their health and appearance, and are able to manage their free time. One of the main distinguishing features of modern seniors has become retiring while still having good psychophysical fitness. The elderly have stopped seeing themselves in the category of old and worthless people, thus changing attitudes towards themselves. These behaviours caused them to adopt new consumption patterns, and a modern lifestyle, which was previously reserved for young people.

The process of ageing societies, which has been going on for a long time, concerns practically every country in the world and is part of the human life cycle. Quoting a definition of old age according to E. Trafialek, one should see "old age as a natural phase of life after youth and maturity, crowning the dynamic ageing process. Old age is referred to as the final third of life, is associated with

a decrease in the body's efficiency, loss of mobility, weakening of immune forces (biological and physiological old age), decreased adaptability to change, and in the socioeconomic context, often pauperisation, loneliness (mental old age), the need to use the help of others (economic old age) and being marginalised (social old age)" [13, s.269]. The period of old age is very extended in time, and according to various sources, it begins between the ages of 60 and 65, and lasts until death. According to the World Health Organization (WHO), the age of 60 is considered the beginning of old age, and three main stages can be distinguished in its course:

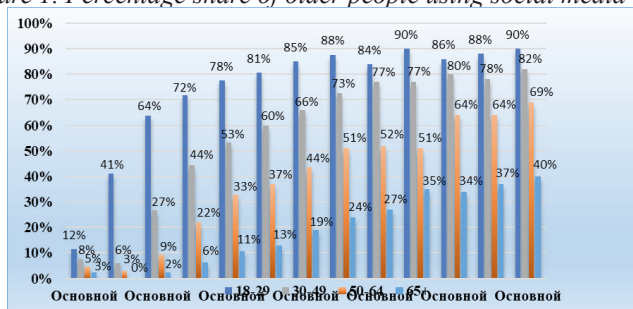
- 60-75 years old – young old (early old age);
- 75-90 years old – middle old (late old age);
- 90 years and above – old old (longevity).

The basic features characterising old age include a significant decline in human adaptive abilities in the biological and psychosocial context, the progressive limitation of independence in life, and the gradual increase in dependence on the environment [<https://pssegostyn.pis.gov.pl> (accessed 02.10.2020)].

The ageing process is not the same in all regions of the world. In 2019, there were 703 million people aged 65 and over. It is expected that in 2050, the number of elderly people aged 65 and over will double and reach 1.5 billion. The global share of seniors over 65 years of age rose from 6% in 1990 to 9% in 2019. In the same period, feminisation took place, which means that there are more women than men in the elderly group. The share of women in the population that is increasing together with age is a consequence of the excessively high mortality of men and the diversity of life expectancy parameters – women reaching the age of 65 have over five years more life expectancy than men. Further studies show that the percentage of elderly people aged 65 and over will reach up to 16% in 2050. This will mean that one in six people in the world will be aged 65 or over [World Population Ageing 2019: Highlights <https://www.un.org/en/development/desa/population/theme/ageing/index.asp> (accessed 02.10.2020)].

The results of 2019 research in Table 1 indicate that the older generation of people living in America aged 50 to 65+ is more aware of the opportunities that ICT brings in the context of social media than they were 10 years earlier.

Figure 1. Percentage share of older people using social media in the USA



Source: Own study based on [<https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/social-media/> (accessed 02.10.2020)]

In 2016, 64% of people aged 65+ in the USA used social media via ICT,

while at the same time in Great Britain, the number of people aged 65+ who were online was 74%, and in the Netherlands it was the highest at 78% [Who uses social media, <https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/social-media/> (accessed 02.10.2020)]. The increase in the number of elderly people using the internet is also caused by the need for faster contact with family, and a desire to find information on health status, as well as interesting cultural and commercial offers. Seniors acquire the skills to use new technologies via various types of projects carried out during classes conducted by U3A (U3A - University of the Third Age - is a teaching institution for people of post-working age. The goal of the university is to improve the quality of life of the elderly, and to use the potential of seniors on the labour market - knowledge, skills and life experience for the economic and social development of the country. The first U3A was founded in 1973 in France by Pierre Vellas). Having a lot of free time, they are increasingly willing to get educated on the use of mobile devices, and become consumers thereof. Campaigns promoting new technologies, including mobile ones, in the lives of older people should refer primarily to strengthening the social position of seniors and focus on eliminating barriers arising in connection with the phases of life of seniors and their family and living condition, as well as their general preferences. In rich, developed countries, where healthcare and social care systems are at a high level, interest in modern technology among seniors is greater, and there is increased following of the latest applications and mobile devices by baby boomers, i.e. those born between 1946 and 1964. *Baby boomers* are a generation that currently creates a new type of mature consumer. Today, the elderly need the same entertainment products and services as young people. Having a lot of free time, they are increasingly willing to get educated on the use of mobile devices.

However, it should be assumed that the greatest spread of the internet and mobile phones appeared with generation Y, also called *Millennials* (Millennials” are people born between 1980 and 1996). Its representatives were born in analogue times – between 1980 and 1996 – and as teenagers for the first time adopted, tested and learned new ICT solutions. In turn, representatives of the Z generation, i.e. those born after 1996, do not know a world without universal access to the internet. They are characterised by the fact that they are the first generation to treat the presence of widely available telecommunications networks as a given and ubiquitous phenomenon. For them, smartphones are an inseparable element of everyday life, which means that they exert a significant impact on the development of the technology market. Mobile devices have become an integral part of their private and professional lives, because from an early age, they have been using their capabilities, considering them to be an important element of everyday functioning. They are the most active recipients and buyers of these types of products, and the most demanding creators of needs related to these products [5, s.146-148]. According to T. Koulopoulos and D. Keldsen, for representatives of generation Z, technology is a natural element of the environment, to the extent that they do not attach any importance to the division between the technological and natural world, thus creating their own behavioural codes [6, s.3].

Technology use is present in the lives of young people and can improve the quality of life for the elderly; the goal of all citizens should be to fill the technological gap between generations. Understanding the barriers to the general use of mobile devices in older people is helpful in creating the right solutions. This in turn will facilitate daily activities, reduce the isolation of seniors, and

help with financial planning and contact with family. Modern technology helps to maintain proper health and independence, provided that ICT devices prove to be valuable and easy to use for the elderly.

BIBLIOGRAPHY

1. Angus A., Westbrook G, *Top 10 Global Consumer Trends 2019*, Euromonitor International, 2019, pp. 6-12.
2. Batorski D., *Korzystanie z technologii informacyjno-komunikacyjnych. Diagnoza społeczna 2011 - warunki i jakość życia Polaków*. Report [Special issue]. Contemporary Economics, 5, 2011, pp. 299-327.
3. Ebijuwa A.A., *Information and communication technology in university libraries: The Nigeria experience*. Journal of Library and Information Science. Vol. 7, nr 1&2 (2005), p. 23-30.
4. E. Ellerman, *The internet in context*. [w:] J. Gackebach (red.), *Psychology and the internet. Intrapersonal, interpersonal, and transpersonal implications*, Boston: Academic Press, 2007, pp. 11-33.
5. Grabiwoda E., *E-konsumenci jutra. Pokolenie Z i technologie mobilne*. Wydawnictwo Nieoczywiste, Łódź, 2019, pp.146-148.
6. Koulopoulos T., Keldsen D., *The Gen Z Effect: The Six Forces Shaping the Future of Business*, Babilotion, Brookline, 2014, p. 3.
7. Kryszkiewicz Cz., *Aktywne życie seniorów warunkiem pomyślnego starzenia się*, w: S. Steuden, M. Marczuk (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Lublin 2006, Wydawnictwo KUL, pp. 281-282.
8. Litan R., E., *Law and Policy in the Age of the Internet*. Duke Law J. 2001, 50, pp. 1045-1085.
9. Minois G., *Historia starości : od antyku do renesansu*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza Volumen, 1995 pp. 79-101.
10. Mróz B., *Konsument w globalnej gospodarce. Trzy perspektywy*, Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2013, p. 67.
11. Śmigielska A., *Technologie informacyjne i komunikacyjne w pracy nauczyciela*, Mikom, Warszawa, 2002, pp. 14-19.
12. Stevenson D., *The Independent ICT in Schools Commission, Information and Communications Technology in UK Schools. An Independent Inquiry*, Independent ICT in Schools Commission, London 1997.
13. Trafiałek E., *Starzenie się i starość. Wybór tekstów z gerontologii społecznej*, Kielce: Wydawnictwo Uczelniane, Wszechnica Świętokrzyska, 2006, p. 269.

Internet sources

1. <https://pssegostyn.pis.gov.pl> (accessed 02.10.2020)
2. <https://go.euromonitor.com/white-paper-EC-2019-Top-10-Global-Consumer-Trends.html#download-link> (accessed 02.10.2020)
3. <https://www.un.org/en/development/desa/population/theme/ageing/index.asp> (accessed 02.10.2020)
4. Own study based on <https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/social-media/> (accessed 02.10.2020)
5. Who uses social media, <https://www.pewresearch.org/internet/fact-sheet/social-media/> (accessed 02.10.2020)

List of figures

1. Percentage share of older people using social media in the USA

LEKSYKA HOTELARSKA W TURYSTYCE – NA PRZYKŁADZIE TERMINÓW I NAZW POTOCZNYCH RODZAJÓW ZAKWATEROWAŃ W JĘZYKU POLSKIM I BULGARSKIM

Gajęcka Marta

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie,

Doktorantka

marta.sara.gajęcka@gmail.com

Nieustannie rozwijająca się infrastruktura turystyczna prowadzi do rozróżnienia się bazy noclegowej jak i również do powstawania nowego nazewnictwa w tym zakresie. W poszczególnych krajach, poprzez uwarunkowania zwyczajowe i kulturowe często funkcjonują różne określenia nazywające obiekty noclegowe o jednakowym przeznaczeniu (pol. *schronisko*, bułg. *хужа*). Prowadzi to często do nieporozumień, ponieważ brakuje ogólnie przyjętej międzynarodowej nazwy opisującej konkretny obiekt (jak *hotel* czy *motel*). Istnieją również określenia, które w obu językach brzmią jednakowo, ale posiadają odmienne znaczenie (bułg. *каравана*, pol. *karawana*).

Celem przedstawionej pracy jest ustalenie zasobu leksykalnego budującego nazewnictwo związane z pojęciem BAZY NOCLEGOWEJ w języku polskim i bułgarskim, a także ujawnienie podobieństw i różnic dotyczących pochodzenia, formy i funkcjonowania nazw z badanego zakresu. W roli materiału językowego występują bułgarskie i polskie wyrażenia dotyczące turystycznej bazy noclegowej. Materiał ten został zaczerpnięty z przewodników, broszur hotelowych i informacyjnych, stron internetowych oraz blogów podróżniczych, natomiast analiza została przeprowadzona w oparciu o słowniki opisowe języka bułgarskiego i polskiego, słowniki wyrazów obcych oraz słowniki etymologiczne (wykaz wykorzystanych pomóc zob. w końcu pracy).

W stosunku do kryterium *źródło pochodzenia* w trakcie analizy brano pod uwagę to, czy badany wyraz powstał drogą zapożyczenia z innego języka bądź za pomocą środków wewnątrz językowych, np. poprzez metaforę lub neologizm. Przy ocenie wyrazów pod względem ich formy zwrócono uwagę na mechanizmy słowotwórcze oraz na cały skład wyrazowy, t. j. czy jest to wyraz jedno-, dwu- itd. członowy. Przy każdym z terminów wskazane będą również ewentualne jego odpowiedniki potoczne stanowiące profesjonalizmy lub żargonizmy.

Orientacja w dokumentacji z branży turystycznej na temat bazy noclegowej pokazuje, że w ramach bardziej ogólnego pojęcia BAZA NOCLEGOWA, które prezentuje się treścią 'miejsce użyteczności publicznej oferujące nocleg oraz (opcjonalne) posiłek', funkcjonuje kilka podrzędnych pojęć, które posiadają swoją semantykę i swoje wyznaczniki leksykalne w języku bułgarskim i polskim. Prezentują się one jak następuje:

1. 'OBIEKT POSIADAJĄCY PRZYNAJMNIEJ 10 POKOI (PRZY CZYM WIĘKSZOŚĆ MUSZĄ TO BYĆ POKOJE JEDNOOSOBOWE LUB DWUOSOBOWE), ŚWIADCZĄCY SZEROKI ZAKRES USŁUG'

W ramach tego pojęcia w roli terminu w języku polskim i bułgarskim występuje ta sama nazwa: pol. *hotel*, bułg. *хотел*. Jak wiadomo, jest ona zapożycze-

niem z języka francuskiego [SJP Doroszewski: 1969].

Julia Murmann, badaczka zajmująca się analizą specjalistycznego języka turystyki, wyróżnia kilka nazw w stosunku do terminu hotel: *otel*, *wotel*, *hotelik* i *hotelix*. Według autorki tekstu powstały one w celu ominięcia regulacji prawnych odnośnie nadawania nazw obiektom o niższej klasie niż hotel. W swojej budowie zawierają część wyrazu *hotel*, co daje mylne wrażenie, że chodzi o miejsce o hotelowym standardzie [Murmann 2014:10].

W obu językach odnotowuje się także żargonizmy nacechowane ironicznie i negatywnie jednocześnie, na przykład *nora* [Boryś 2005: 367] czy *dziura* [Boryś 2005: 145]. W języku bułgarskim jest to *dynka* [РБЕ: *dynka*]. Określenia te odnoszą się do miejsca zamieszkania małych, leśnych zwierząt (są nieduże, ciasne i ciemne)¹.

Negatywnie nacechowane jest także wyrażenie *speluna*, która w rzeczywistości jest kryjówką lub miejscem spotkań lokalnych „pijaczyn”²

W Australii i Nowej Zelandii *hotel* jest równoważnikiem amerykańskiego baru, europejskiej tawerny czy brytyjskiego pubu. Nie oferuje noclegu [Murmann 2014: 16].

Przy okazji omawiania terminu *hotel*, należy wspomnieć o kilku nowopowstałych obiektach, które także posiadają w nazwie człon „tel”. Mowa o *flytelach*, *seatelach*, *aquatelach* oraz *rotelach*. Pierwszy z nich (ang. *fly* – latać) jest latającym hotelem-samolotem posiadającym spa i ogród herbaciany. *Seatel/hotel* to hotel pływający po morzu (ang. *sea* -morze, ang. *boat* – łódka). Prywatne jachty cumujące przy mołu, mogą skorzystać z usług *aguateleu*. *Rotel* natomiast to rozbudowany autobus, posiadający na piętrze sypialnie (ang. *road* – droga).³

2. ‘DOM MIESZKALNY, POSIADAJĄCY PRZYNAJMNIEJ 7 POKOI, ŚWIADCZĄCY CODZIENNIE WYŻYWIENIE, ZNAJDUJĄCY SIĘ W MIEJSCOWOŚCI WYPOCZYNKOWEJ’

Zarówno w języku polskim jak i w bułgarskim określenie opisujące to pojęcie ma korzenie w języku francuskim (fr. *pensionnaire*). Jest to *pensjonat* [Bruckner 1927: s.402] oraz *пансион* [РБЕ: *пансион*]. W skrócie, o pensjonacie, Bułgarzy mogą powiedzieć *панса*. Należy zwrócić uwagę na fakt, że w bułgarszczyźnie termin *пансион* posiada także inne znaczenie. Używa się go w stosunku do określenia akademika lub internatu [Radewa 1988: 186]. Jest to zapożyczenie wewnątrz językowe. Od tego samego terminu pochodzi także termin *пенсионер* – oznaczający emeryta oraz *pensja* – czyli zapłata (emerytura PS) [Bruckner 1927: 402].

3. ‘OBIEKT POŁOŻONY POZA OBSZAREM ZABUDOWANYM, PRZY SZLAKACH TURYSTYCZNYCH, ŚWIADCZĄCY MINIMALNY ZAKRES USŁUG ZWIĄZANYCH Z POBYTEM KLIENTÓW’.

1 O hotelu jako *dziurze* wypowiada się jeden z internautów na portalu podróżniczym TripAdvisor: „Naprzeciwko jest hotel wyglądający jak Hilton, w porównaniu z tą dziurą jakim cudem to miejsce dostało 2 gwiazdki, trudno pojąć”.

2 O hotelu jako *spelunie* wypowiada się jeden z internautów na portalu podróżniczym TripAdvisor: ”Speluna i dno, nie radzę tam iść z dziećmi”.

3 Witkowski W., 2009: Rotele – hotele na kółkach: <https://polskicaravanning.pl/dzial/240-oblicza-caravanningu/artykuly/rotele-hotele-na-kolkach,49897>

W polszczyźnie to pojęcie określimy terminem *schronisko górskie* [Doroszewski, 1969]. w bułgarszczyźnie – *планинска хижа* [РБЕ: *хижа*]. Nazwy są określeniami rodzimymi. W stosunku do powyższych terminów stosowana jest także skrócona ich wersja (w języku bułgarskim *хижа* oraz w polskim *schronisko*). Dobrze jest jednak określić o jakiego rodzaju obiekt chodzi, ponieważ istnieją schroniska dla zwierząt oraz dla ludzi bezdomnych, które pełnią zupełnie inną funkcję.

W języku polskim funkcjonuje również wyrażenie *bacówka*, które pochodzi od wyrazu *baca*, oznaczającego polskiego górala. Pierwotnie *bacówką*, określane były chaty pasterskie [SJP PWN: *bacówka*]. Dzisiaj nazwiemy tak większość schronisk turystycznych PTTK (Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze) np. *Bacówka nad Wiercholmą*, *Bacówka na Rycerzowej*, *Bacówka Pod Małą Rawką* i td.

Żargonizmem w języku polskim jest wyrażenie *przitulisko*⁴, które można rozumieć jako przytulne miejsce gdzie znajdziemy schronienie. Jest ono rzadko używane w kontekście schroniska, najczęściej wyrazem *przitulisko* określa się schroniska dla zwierząt.

Bliskoźnacznym terminem do *schroniska* jest także *hostel/xocmen* (SJP: *hostel*). Hostel od schroniska różni jedynie teren, w którym się znajduje (hostel może być w centrum miasta). W żargonie pracowników tego obiektu funkcjonuje także jego skrócona nazwa - *host*⁵. Od tej nazwy powstał również czasownik *hostować*⁶ (gościć kogoś).

4. 'ZAKŁAD ŚWIADCZĄCY USŁUGI W ZAKRESIE OPIEKI ZDROWOTNEJ, WYKORZYSTUJĄCY PRZY UDZIELANIU ŚWIADCZEŃ ZDROWOTNYCH, NATURALNE ZASOBY LECZNICZE UZDROWISKA'.

W przypadku obu języków terminem określającym to pojęcie jest *sanatorium* (bułg. *санаториум*), które pochodzi od łacińskiego zwrotu *sanatorius* [SWO: 267].

W języku polskim synonimiczne wyrażenia związane są z wyrazem *zdrój* (prasłowiańskie *izroj*), [Bruckner 1985: 650] i są to: *zakład uzdrowiskowy*, *ośrodek uzdrowiskowy*, *zdrojowisko*, *dom zdrojowy*, *uzdrowisko*. W tego rodzaju obiektach leczenie odbywa się głównie za pomocą wód mineralnych. W języku bułgarskim funkcjonuje także wyrażenie *санаторно-оздравителен комплекс* oraz *балнеосанаториум* (łac. *balneo* - kąpie się). Związane jest to z dużą ilością źródeł mineralnych występujących na terenie Bułgarii. W bułgarszczyźnie odnotowano także żargonizm *дебелариум* (bułg. *дебел* – gruby) oznaczający miejsce, w którym nie tylko się leczy, ale i tyje [bgjargon: *дебелариум*].

Termin *sanatorium* funkcjonuje także w żargonie więziennym i określa się

4 *Przituliskiem* określa się drewnianą chałupę o standardzie schroniskowym znajdującą się na szlakach turystycznych. Przykład leksemu pochodzi ze strony internetowej: <http://telesforowka.pl/>

5 Rusińska 2015: *Jaki host taki post. Jak hostele wpływają na wizerunek trójmiasta*: <https://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Jaki-host-taki-post-Jak-hostele-wplywaja-na-wizerunek-Trojmiasta-n90398.html>

6 Tarka D., 2015: *Żargon polskich podróżników, czyli czym się różni trip od ekspedycji*: <http://post-turysta.pl/artykul/zargon-polskich-podroznikow>

nim pobyt w zakładzie zamkniętym [miejski.pl: *sanatorium*].

5. ‘OBIEKT W KTÓRYM MIESZKA I OTRZYMUJE WYŻYWIENIE MŁODZIEŻ UCZĄCA SIĘ POZA MIEJSCEM STAŁEGO ZAMIESZKANIA’

Mimo, iż celowe przeznaczenie tego obiektu skierowane jest do uczniów i studentów to w okresie wakacyjnym często służy turystom. Polskim terminem określającym to pojęcie jest *dom akademicki* pochodzący od wyrazu *akademia* (łac. *academiucus*), [SWO: 11]. Jego bułgarski odpowiednik *пансион* to wyraz pochodzenia francuskiego [РБЕ: *пансион*].

W języku polskim najczęściej profesjonalizmów powstało w odniesieniu do zakwaterowania dla studentów i są to: *dom studenta*⁷, *dom studencki* oraz *akademik*⁸. Mnogość i różne warianty nazw wynika z faktu, że studenci są najliczniejszą grupą uczących się, którzy mieszkają poza miejscem stałego zamieszkania.

W języku bułgarskim termin *пансион* jest zapożyczeniem wewnątrz językowym (określa także obiekt noclegowy w miejscowości wypoczynkowej). Potocznie na akademik mówi się również *общезитие* oraz żartobliwie *общак* [bgjargon.com: *общак*]. *Общак* to również nazwa pracownika budowlanego [bgjargon.com: *обща*]. Natomiast *vietnamcko общезитие* jest określeniem zaniebanego, starego akademika, który znajduje się na obrzeżach miasta [bgjargon.com: *vietnamcko общезитие*]. W polszczyźnie natomiast najpopularniejszym żargonem jest *akademiec* [encyklopedia.interia.pl: *akademiec*].

6. ‘OBIEKT TURYSTYCZNY (BEZ ZABUDOWAŃ) POŁOŻONY NA DUŻYM TERENIE, OGRODZONY I STRZEŻONY, NA KTÓRYM GOŚCIE ZATRZYMUJĄ SIĘ NA POBYT W NAMIOTACH, SAMOCHODACH KEMPINGOWYCH I PRZYCZEPACH KEMPINGOWYCH’

Kemping/къмпинг jest specyficzną formą obiektu noclegowego [SJP: *kemping*]. Znajduje się na otwartym terenie i może przybierać różne formy (nocleg w namiocie, w przyczepie kempingowej, kamperze, pod gołym niebem i tp). Termin pochodzi z języka angielskiego.

W obydwu językach znaleźć można kilka określeń będących odpowiednikami terminu *kemping*. W języku polskim są to wyrażenia takie jak: *pole namiotowe* oraz *pole biwakowe*. Na *polu namiotowym* [Boryś 2005: 459] można uprawiać *biwak* [SJP: *biwak*] lub *autobiwak/autokemping* (biwak dla zmotoryzowanych turystów) [SJP.PL: *autokemping*]. Inaczej o *kempingu*, mówi się także *obóz* [Boryś 2005: 375], *obozowisko* lub *koczowisko* [Tokarski 1980: 360]. Czasownik *koczować* oznacza prowadzić wędrowny tryb życia, przenosić się z miejsca na miejsce [Boryś 2005: 242].

W bułgarszczyźnie odpowiednikiem *oboza* jest *лагер* (ros. *Лагерь*), [РБЕ: *лагер*]. W języku polskim *łagier*, oznacza przymusowy obóz pracy w czasie II wojny światowej [SWO: 181]. W języku bułgarskim jest to zarówno pole namiot-

7 Na jednej ze stron internetowych czytamy: „Dom Studenta PWSZ w Tarnowie zlokalizowany jest przy ulicy Słowackiego 7”: <https://pwszstar.edu.pl/jednostki-ogolnuczelniane/dom-studenta/> [dostęp 29.08.2019]

8 Na jednej ze stron internetowych czytamy: „ Dom Studencki PWSOŚ znajduje się w Budyńku Głównym Uczelni(...)”: <http://www.pwsos.pl/dom-studencki,text,,1-4-26.html> [dostęp 29.08.2019]

towe jak i obóz zamknięty. Od pojęcia *лагер* powstało wyrażenie *лагеруване* [РБЕ: *лагеруване*], które jest używane naprzemiennie z terminem *къмпинг*.

W języku bułgarskim ironicznie o *kempingu* czy *obozie* można powiedzieć *катун* [РБЕ: *катун*]. *Катун* to określenie na cygański obóz, który kojarzony jest z brudnym, źle utrzymanym miejscem.

7. ‘ZINTEGROWANY SAMOCHÓD TURYSTYCZNY, ZAPEWNIĄCY PASAŻEROM MIEJSCA DO SPANIA I WYPOCZYNKU’

W obu językach na to pojęcie funkcjonuje angielski termin *kamper/кемпер* (pochodzący od wyrazu *camp* oznaczającego obóz [W. Doroszewski: *kamper*]). W języku polskim na to pojęcie wykreował się żargonizm *kampowóz*⁹, który jest połączeniem angielskiego słowa *camp* oraz polskiego *wóz*.

Bliskoźnacznym określeniem do terminu *kamper* jest *przyczepa kampingowa* (tyle, że kamper może przemieszczać się sam, przyczepa kampingowa musi być ciągnięta przez auto). W bułgarszczyźnie odpowiednikiem wyrażenia *przyczepa kampingowa* jest *каравана* [РБЕ: *каравана*]. W języku polskim również występuje określenie *karawana*, ma jednak odmienne znaczenie, ponieważ odnosi się do grupy kupców lub pielgrzymów, którzy razem podróżują [Bruckner 1985:219].

W ostatnich latach w języku polskim wykreowało się także pojęcie *karawangu* (ang. *caravanning*). Jest to sposób podróżowania polegający na przemieszczaniu się kamperem lub samochodem z przyczepą kampingową, w których zamieszkuje się przez czas podróży [SWO: 140]. *Каравана* to także w bułgarszczyźnie określenie kobiety lekkich obyczajów [bgjargon: *каравана*].

8. ‘SCHRONIENIE SKŁADAJĄCE SIĘ Z TKANINY LUB INNEGO MATERIAŁU, ROZPOSTARTEGO NA STELAŻU’

Powyższe pojęcie określimy w języku polskim terminem rodzimego pochodzenia *namiot* [Bruckner 1985: 354]. W języku bułgarskim jego pochodzący z języka rosyjskiego odpowiednik to *палатка* [РБЕ: *палатка*]. W polszczyźnie również odnotowuje się nazwę *palatka*, ale odnosi się ona do peleryny przeciwdeszczowej, z której ewentualnie można zrobić prymitywny namiot [SWO: *palatka*]. W języku bułgarskim wyrazem *палатка* żartobliwie określa się także duży rozmiar biustonosza [bgjargon.com: *палатка*], a także formę przemieszczania się dwóch pijanych ludzi, którzy idą obok siebie podpierając się głowami (na przykład: *Отдохме се на палатка снощи*, bgjargon.com: *палатка*).

9. ‘WOLNOSTOJĄCY DREWNIANY DOMEK TURYSTYCZNY, Z JEDNYM LUB DWOMA POKOJAMI, PRZEZNACZONY DLA RODZINY, CZĘSTO Z WERANDĄ LUB MAŁYM OGRODEM’

Na to pojęcie w języku turystyki wykreował się termin *bungalow* (bułg. *бунгало*). To wyraz angielskiego pochodzenia z hinduskimi korzeniami (hind. *bangla* – dom w stylu bengalskim), [SWO: 44]. W języku polskim na *bungalow* można powiedzieć *domek letniskowy* lub *domek letni*. Oba przykłady wskazują na wakacyjne przeznaczenie obiektu.

Zarówno w języku polskim jak i bułgarskim w stosunku do terminu *bunga-*

low odnotowuje się także pochodzące z języka francuskiego wyrażenie *baraque* (pol. *barak*, bułg. *барак*), [PBE: *барак*]. W terminologii słowo *barak* określa prowizoryczny budynek parterowy przeznaczony na tymczasowe mieszkania [Doroszewski: *barak*]. W turystyce *barak*¹⁰ to zaniedbany *bungalow*, często w złej kondycji fizycznej. Polszczyzna wykreowała także kilka wyrazów o mniej negatywnym ubarwieniu i są to: *letniak* [SJP PWN: *letniak*], *drewniak* [SJP PWN: *drewniak*] oraz *dacza* [SWO: 54]. Pierwsze dwa są rodzimymi nazwami, wskazują na przeznaczenie obiektu oraz materiał, z którego został wykonany. *Dacza* to rosyjskie wyrażenie określające letni domek poza miastem.

10. 'WIELOPOKOJOWE MIESZKANIE O WYSOKIM STANDARDZIE LUB ZESPÓŁ POMIESZCZEŃ PRZEZNACZONYCH DLA POTRZEB JEDNEGO UŻYTKOWNIKA'

Francuski termin *appartement* określający powyższe pojęcie przeszedł do języka polskiego oraz bułgarskiego poza transliteracją w niezmienionej formie [SWO: apartament, PBE: *апартамент*]. Angielską nazwą *penthouse* (ang. *pent* – zamknięty, ang. *house* – dom), [SWO: 229] można określić luksusowe mieszkanie na dachu wieżowca Bułgarskim odpowiednikiem *penthouse* jest *мезонет* (fr. *maisonnette* – mały dom), [TOR : *мезонет*]. Przestronne, ekskluzywne mieszkanie na najwyższym piętrze budynku określa się także angielską nazwą *loft* (ang. *loft* – poddasze), [SJP PWN: *loft*]. Dawniej lofty znajdowały się w miejscach poprzemysłowych (fabrykach i magazynach). Żartobliwie apartament możemy nazwać łacińskim określeniem *lokum* [SJP PWN : *lokum*].

11. OBIEKT POSIADAJĄCY PRZYNAJMNIEJ 10 POKOI, ZNAJDUJĄCY SIĘ PRZY DROGACH DOJAZDOWYCH, Z WIELOMA MIEJSCAMI PARKINGOWYMI'

Polski jak i bułgarski termin na to pojęcie pochodzący z języka angielskiego wyraz *motel* (bułg. *мотел*). *Motel* [SWO: s. 202] to połączenie francuskiej nazwy *hotel* i angielskiego *motorist* (ang. kierowca). Nie trudno się domyślić, że obiekt jest z założenia przeznaczony dla kierowców.

12. 'WAGON KOLEJOWY Z MIEJSCAMI DO SPANIA'

W pociągu pomieszczenie takie nazywane jest *kuszetką*. W obu językach słowiańskich termin ten został zaczerpnięty z języka francuskiego (fr. *Couche*), [SWO: 169, PBE: *кушетка*). Dawniej nazwa odnosiła się tylko do miejsca sypialnianego, dzisiaj natomiast nazywa się tak również cały wagon kolejowy. Dlatego potocznie na kuszetkę można powiedzieć także *wagon sypialniany*¹¹ (bułg. *спален вагон*¹² lub *кушет-вагон*¹³). Jako, że *kuszetka* jest nie tylko po-

9 Dobosz 2008: Mobilne mieszkania: <https://www.motofakty.pl/artukul/mobilne-mieszkania.html>

10 Promień M, 2016, *Mobilny domek letniskowy*: <http://prestiztrojmiasto.pl/magazyn/71/design/mobilny-domek-letniskowy>

11 Sieczkowski 2017: Wagon sypialniany jako kuszetka: <http://kolejnapodroz.pl/2017/06/16/wagon-sypialny-jako-kuszetka-ppk-intercity-wrzenia>

12 Leksem *спален вагон* pochodzi ze strony internetowej <http://www.moreto.net/novini.php?n=209253>

mieszczaniem, ale także łózkciem, w obu językach słowiańskich funkcjonuje też nazwa *ležanka*¹⁴ [РБЕ: *лежанка*].

Jeśli chodzi o wspólne cechy badanych języków to zarówno w polszczyźnie jak i bułgarszczyźnie większość terminów to zapożyczenia z języka francuskiego (*hotel, хотел, pensjonat, пансион, barak, apartament, апартамент, kuszetka, кушетка*) lub angielskiego (*motel, motel, kemping, кемпинг, bungalow, бунагло, kamper, кемпър*). Rzadziej, ale również pojawiają się pożyczki z języka rosyjskiego (*palatka, палатка, лагерь*) lub łacińskiego (*sanatorium, санаториум, locum*). W przypadku synonimicznych określeń najczęściej odnotowuje się wyrazów rodzimych (*dom zdrojowy, domek letniskowy, letniak, drewniak, kamprowóz, лежанка, панса, общак*). W leksyce turystycznej w języku bułgarskim występują także zapożyczenia wewnątrz-językowe (*пансион*). Kilka leksemów należących do terminologii bazy noclegowej ma zastosowanie w innym żargonie niż turystyczny np. ulicznym lub więziennym (*каравана, палатка, санаториум*).

Osiem na dwanaście badanych terminów (*hotel/хотел, motel/мотел, hostel/хостел, санаториум/санаториум, kamper/кемпер, kemping/кемпинг, apartament/апартамент, kuszetka/кушетка*) w języku polskim i bułgarskim jest taka sama, różni je tylko zapis (cyrylica lub łacinka). Terminy *пансион/pensjonat* oraz *bungalow/бунгало*, mają jednakowe pochodzenie, ale inną końcówkę fleksyjną, charakterystyczną dla danego języka. Pozostałe pojęcia: *schronisko/хижа, dom akademicki* oraz *namiot/палатка* to wyrazy rodzimego pochodzenia, odrębne dla każdego z języków (z wyjątkiem *палатка*, która pochodzi z rosyjskiego).

Bibliografia:

- 1) Boryś 2005: Boryś Wiesław *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków.
 - 2) Bruckner 1985: Buckner, Aleksander. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Warszawa, Wiedza Powrzechna, 1985.
 - 3) Lukszyn, Zmarzer 2001: Lukszyn Jurij, Zmarzer Wanda. *Teoretyczne podstawy terminologii*. Warszawa, UW, 2001.
 - 4) Murmann, 2014: Murmann, Joanna. *Kreatywność języka turystyki. „Innowacyjne” nazwy rodzajowe turystycznych obiektów noclegowych a przejrzystość informacji w zakresie jakości usług oferowanych podróżującym* [w:] Folia Turistica, nr 13-201, Kraków, AWF, 2014.
 - 5) Radewa 1988: Radewa Sabina, *Podręczny słownik polsko-bułgarski*, Warszawa, Wiedza Powrzechna, 1988.
 - 6) Tokarski, 1980: Tokarski, Jan. *Słownik wyrazów obcych* PWN, Warszawa, 1980.
 - 7) Von Basse 2016: von Basse Monika. *Słownik wyrazów obcych*, Toruń, Literat, 2016.
- Słowniki internetowe :
- 1) *Encyklopedia Interia*, 17.10.2019, <https://encyklopedia.interia.pl/gwara-uczniowska>
 - 2) *Online Rechnik*, 17.10.2019, <http://www.onlinerechnik.com/>
 - 3) *Słownik Języka Polskiego*, 17.10.2019, <https://sjp.pl/autokemping>
 - 4) *Słownik Języka Polskiego PWN*, 17.10.2019, <https://sjp.pwn.pl>
 - 5) *Słownik Języka Polskiego pod red. Doroszewskiego*, 17.10.2019, <https://sjp.pwn.pl/doroszewski>
 - 6) *Słownik Miejski*, 17.10.2019, <https://www.miejski.pl/>
 - 7) *Słownik Żargonizmów Bułgarskich*. 17.10.2019, <https://www.bgjargon.com/>

¹³ Leksem *кушет-вагон* pochodzi ze strony internetowej <https://news.bg/economics/vrashtat-kushet-vagonite-v-noshnite-vlakove.html>

¹⁴ Leksem *ležanka* pochodzi ze strony internetowej <https://dziennikpolski24.pl/kolejarzom-brakuje-wagonow-wiecpodrozni-siedza-w-kuszetkach/ar/3246452>

- 8) *Talkoven Online Rechnik*, 17.10.2019, <http://talkoven.onlinerechnik.com>
9) *Речник на български език*. 17.10.2019, <http://ibl.bas.bg>.

10)

Zastosowane skróty:

- 1) bgjargon – *Słownik Żargonizmów Bułgarskich*
- 2) OR – *Online Rechnik*
- 3) SJP Doroszewski - *Słownik Języka polskiego pod red. Doroszewskiego*
- 4) SJP PL - *Słownik Języka Polskiego*
- 5) SJP PWN - *Słownik Języka Polskiego PWN*
- 6) SM – *Słownik Miejski*
- 7) TOR - *Talkoven Online Rechnik*:
- 8) PBE - *Речник на български език*

Pozostałe źródła internetowe:

- 1) Autor nieznany, „*Gdzie najczęściej spędzamy wakacje?*” 17.10.2019, https://serwisy.gazetaprawna.pl/turystyka/artykuly/970770,gdzie-najczesciej-spedzamy-wakacje.html?test_login=prod
- 2) Dobosz 2008: Dobosz, Dariusz. „*Mobilne mieszkania*”, 17.10.2019, <https://www.motofakty.pl/artykul/mobilne-mieszkania.html>
- 3) Maciejowski 2013: Maciejowski Arkadiusz. „*Kolejarzom brakuje wagonów, więc podróżni siedzą na kuszetkach*”, 17.10.2019, <https://dziennikpolski24.pl/kolejarzom-brakuje-wagonow-wiec-podrozni-siedza-w-kuszetkach/ar/3246452>
- 4) Promień 2016: Promień, Matylda. „*Mobilny domek letniskowy*” 17.10.2019, <http://prestiztrojmiasto.pl/magazyn/71/design/mobilny-domek-letniskowy>
- 5) Rusińska 2015: Rusińska, Iwona. „*Jaki host taki post. Jak hostele wpływają na wizerunek trójmiasta*”, 17.10.2019, <https://www.trojmiasto.pl/wiadomosci/Jaki-host-taki-post-Jak-hostele-wplywaja-na-wizerunek-Trojmiasta-n90398.html>
- 6) Ryś 2019: Ryś, Bartłomiej. „*Wynajem kampera krok po kroku. ABC carawaniingu*”, 17.10.2019, <https://polskicarawaning.pl/dzial/26-abc-carawaniingu>
- 7) Sieczkowski 2017: Sieczkowski Dariusz. „*Wagon sypialniany jako kuszetka*”, 17.10.2019, <http://kolejnapodroz.pl/2017/06/16/wagon-sypialny-jako-kuszetka-pkp-intercity-wrzenia>
- 8) Tarka 2015: Tarka Dagmara. „*Żargon polskich podróżników*”, 17.10.2019, <http://post-turysta.pl/artykul/zargon-polskich-podroznikow>
- 9) Witkowski 2009: Witkowski, Wojciech. „*Rotele – hotele na kółkach*” 17.10.2019, <https://polskicarawaning.pl/dzial/240-oblicza-carawaniingu/artykuly/rotele-hotele-na-kolkach,49897>
- 10) Л.Кирова: *Простраствен динамичен модел на палето на професионалиста на компютърните технологии и на социалектите на компютърно базирани групи w:* <https://liternet.bg/publish3/lkirova/model.html>.
- 11) <http://gagarin-kamchia.bg>
- 12) <http://telesforowka.pl/>
- 13) <http://www.tripadvisor.com>
- 14) <https://uzdrowisko-cieplce.pl/>
- 15) <https://www.drujba.org/high-school-sofia/sayfalar.php?yer=sayfa&id=54>
- 16) <https://www.kul.pl/11.html>
- 17) <https://pwszta.edu.pl/jednostki-ogolnuczelniane/dom-studenta/>
- 18) <http://www.pwsos.pl/dom-studencki,text,,1-4-26.html>
- 19) <https://e-turysta.pl/campingi>
- 20) <http://polebiwakowe.pl/>
- 21) <https://toprentacar.bg/> полезни-статии/лагеруване-в-планината
- 22) <https://www.warszawa-nieruchomosci.com/properties/Penthouse-luksusowe-apartamenty-na-sprzedaz-Warszawa>
- 23) <https://mieszkania.trovit.pl/dwupoziomowe-loft-warszawa>
- 24) <http://www.mojelokum.pl/>
- 25) <http://www.moreto.net/novini.php?n=209253>
- 26) <https://news.bg/economics/vrashtat-kushtet-vagonite-v-noshtnite-vlakove.html>

ANALIZA PRZEDSTAWIANIA W MEDIACH SPRAWY KARNEJ O.J. SIMPSONA NA PODSTAWIE WYBRANYCH MATERIAŁÓW AUDIOWIZUALNYCH

Halushchenko Marharyta

studentka Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków

rhalushchenko@gmail.com

1. Wstęp

W dobie powszechnego zainteresowania światem multimedialnym nie jest już niczym unikatowym powstanie różnego rodzaju adaptacji filmowych albo serialowych, mających swoje oparcie na prawdziwych i głośnych wydarzeniach. Sprawa O.J. Simpsona jest tego przykładem, ponieważ ma już niejedną filmową ekranizację. Celem tego artykułu jest pierwsza próba przedstawienia procesu karnego Simpsona na podstawie trzech materiałów audiowizualnych oraz wykazanie ich spójności po przeprowadzeniu stopniowej analizy.

2. Wprowadzenie do problematyki eseju

Sprawa Orenthala Jamesa Simpsona z 1995 r., która często jest określana mianem „procesu XX wieku”, wskazała na problematykę rasizmu zupełnie pod innym kątem, a także stworzyła kolejne wyzwania dla prawa obowiązującego w USA. Cytat Courtneya Bernarda Vanca (w roli głównej w „American Crime Story” jako Johnnie Lee Cochran Jr., który był wiodącym adwokatem w sprawie Simpsona) może określić pozycję prawie wszystkich przedstawicieli afroamerykańskiego społeczeństwa po ogłoszeniu werdyktu: „That’s the victory. Our story is now out of the shadows.”¹

Powyżej przedstawiony cytat nawiązuje do niejednoznacznej kultury prawnej Stanów Zjednoczonych: z jednej strony, stanowienie prawa jest ukierunkowane na zmianę stanu świadomości społeczeństwa a system prawny jest postrzegany jako instrument do zapewnienia porządku, z drugiej zaś strony, jest to kraj nie do końca tolerancyjny (choć słynna ustawa Civil Rights Act z 1964 r. wprowadziła zakaz wszelakich przejawów dyskryminacji). W kolejnym punkcie przedstawiam przykład, jak wydarzenia, mające swoje oparcie na publicznych przejawach rasizmu odegrały znaczący wpływ na cały przebieg sprawy „The People v. O. J. Simpson”.

3. Wcześniejsze wydarzenia, które miały wpływ na wyrok w sprawie O. J. Simpsona

Powszechnie wiadomo, że w Stanach Zjednoczonych problem rasizmu jest obecny nawet dzisiaj i często obawy przed przedstawicielami państwa mają swoje racjonalne podłoże (współczesnym przykładem jest tragiczne wydarzenie sprzed kilkunastu miesięcy: zabicie George’a Floyd’a przez policjanta. To zdarzenie bardzo szybko spowodowało aktywizację ruchu społecznego „Black Lives Matter”, liczne demonstracje i niestety – bunt na terytorium USA). Jednak kluczowym epizodem dla sprawy karnej Simpsona stał się przypadek Rodneya Kinga. W 1991 r. został on bezpodstawnie zatrzymany i pobity przez kilku ofi-

¹ American Crime Story: The People v. O.J. Simpson, season 1, 2016, <https://www.netflix.com/watch/80127682?trackId=200257859>, e. 10, 44:35 {dostęp 2020-05-10}.

cerów policji,² którzy później, w procesie sądowym, zostali uniewinnieni.³ Ten werdykt spowodował powstanie buntów w Los Angeles, które przekształciły się w wandalizm i anarchię – został ogłoszony stan wyjątkowy.⁴ W wyniku tych historycznych wydarzeń Departament Sprawiedliwości USA wszczął federalne dochodzenie w sprawie pobicia Kinga i oskarżono funkcjonariuszy policji o naruszenia praw obywatelskich. Ten proces trwał tydzień, a policjanci zaangażowani w pobicie Rodneya Kinga zostali zwolnieni z policji w Los Angeles.⁵

Z całej historii sprawy Kinga i konsekwencji, do których ona doprowadziła należy wyciągnąć dwa wnioski: po pierwsze, zamieszki zostały wywołane przez rażący brak bezstronności na tle rasistowskim, po drugie – po oficjalnym zakończeniu protestów społeczna złość i oczekiwania na wymierzenie sprawiedliwości cały czas rosły. Ten proceder niewątpliwie miał wpływ na sprawę Simpsona, która miała miejsce kilka lat później.

4. Krótkie przedstawienie najważniejszych aspektów sprawy karnej O.J. Simpsona

Na samym początku tego punktu warto przedstawić kim jest O. J. Simpson – głównie jest znany jako amerykański piłkarz, a po przejściu na emeryturę – jako aktor i celebryta. Mimo wszystko, od 1994 r. większość świata kojarzy go jako jedną z najbardziej znanych osób oskarżonych w Stanach Zjednoczonych.

Przechodząc do meritum, warto wyeksponować zasadniczy fakt: 12 czerwca 1994 r., Nicole Brown Simpson i Ron Goldman zostali zamordowani. Kilka dni później Simpson został oskarżony o popełnienie tego przestępstwa i w 1995 r. rozpoczął się proces sądowy. Stronami w postępowaniu karnym były: I. **Oskarżenie:** 1. Marcia Clark – prokurator główny; 2. Christopher Darden – prokurator pomocniczy. Godną uwagi adnotacją jest fakt, że Darden został wybrany na swoje stanowisko tylko ze względu na przynależność do społeczności afroamerykańskiej – tym sposobem prokuratura chciała zdobyć więcej zaufania do swoich argumentów i sposobu prowadzenia sprawy. II. **Obrońca** składała się aż z 13 osób, ale przytoczę najważniejsze nazwiska na potrzeby artykułu: 1. Robert Shapiro – prawnik; 2. Johnnie Cochran – wiodący adwokat w sprawie Simpsona, był także ważnym działaczem społecznym; 3. Robert Kardashian – był adwokatem. Warto zauważyć, jak sprawnie Simpson podszedł do swojej obrony – przede wszystkim zatrudnił najlepszych adwokatów, cieszących się zaufaniem większości społeczeństwa (na przykład przed ogłoszeniem wyroku Cochran brał udział w wywiadach, wypowiadając się za równością Afroamerykanów. W ten sposób umocnił pozycję „*dream team*”, czyli zespołu obrońców Simpsona).

Próba przedstawienia procesu karnego Simpsona w całości jest problematyczna, dlatego spróbuję przytoczyć tylko najważniejsze fakty, potrzebne do zrozumienia głównych problemów tej sprawy. Po pierwsze, nawet przed rozpoczęciem procesu pojawił się dylemat, który wywołał ogromne oburzenie w

2 The Rodney King beating, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=icZV1w5uLcE> {dostęp 2020-05-11}. To aresztowanie zostało uchwycone przez kamerę jednego mężczyzny, który mieszkał w pobliżu - wideo było transmitowane przez media w Los Angeles, a później – na całym świecie.

3 P. Reeves, Profile: An icon, anxious and shy: Rodney King - As he awaits a new trial of the police who beat him, Rodney King has become a hero, a demon, and a gold mine. Phil Reeves reports, 1993, <https://www.independent.co.uk/voices/profile-an-icon-anxious-and-shy-rodney-king-as-he-awaits-a-new-trial-of-the-police-who-beat-him-1474406.html> {dostęp 2020-05-11}.

4 L. Cannon, Official Negligence: How Rodney King and the Riots Changed Los Angeles and the LAPD, Basic Books, New York, 1999, p. 350.

5 P. Reeves, Profile (...), op.cit. (ta sama strona internetowa).

społeczeństwie - prokuratura przeniosła sprawę do miejsca niepodlegającego jej jurysdykcji. Powodem takiej decyzji była duża liczba ludności afroamerykańskiej, która dominowała na jej początkowym obszarze i wspierała stronę Simpsona.⁶ Wydaje się zrozumiałym to, że takie zachowanie ze strony państwa niektórzy obywatele mogli potraktować jako dość wyraźny przejaw rasizmu: prokuratura nie miała wyraźnych podstaw do przeniesienia sporu sądowego, ale uzyskała zgodę. Natomiast można rozważyć kwestię tego, że Afroamerykanie w większości wspierali Simpsona „odgórnie”, bez najmniejszej próby założenia, że mógł popełnić przestępstwo. W tym wypadku decyzja oskarżycieli, moim zdaniem, jak najbardziej miała sens: skoro przedstawiciele jednej grupy stanowczo podchodzili do tej sprawy, bez uwzględniania kwestii dowodowych, nie można było od nich oczekiwać racjonalnego myślenia w trakcie procesu. Po drugie, prokuratura miała wielką ilość niepodważalnych dowodów, ale tylko mała ich liczba została przyjęta w sądzie z uwagi na to, że detektywi przydzieleni do sprawy Simpsona popełnili błędy proceduralne i zostali „przyłapani” na kłamstwie w sądzie. Po trzecie, finalną kwestią procesu było przedstawienie materiałów dowodowych, potwierdzających rasistowską działalność jednego z detektywów, zaangażowanych w tą sprawę. Wszystkie wymienione przeze mnie zagadnienia doprowadziły do porażki oskarżycieli – mając dużo jednoznacznych dowodów, w pierwszej kolejności przedstawiali te, które zostały uzyskane z naruszeniem procedury. Nie zwrócili uwagi na ważny aspekt rasistowskiego zachowania jednego z detektywów i wiedząc, że obrona wykorzysta ten fakt przeciwko nim, dopuściła tę osobę do zeznań. Finalnie, mając na względzie tylko tą sprawę karną, trzeba skrytykować system ławy przysięgłych - obserwacja społeczna i zaangażowanie są bardzo ważnymi elementami, szczególnie w sądownictwie, ale należy rozważyć, czy ludzie niebędący prawnikami, znajdujący się cały czas pod naciskiem opinii społecznej mogą decydować o winie osoby znanej i lubianej (podjęcie decyzji w sprawie werdyktu Simpsona zajęło tylko 4 godziny). W odniesieniu do tej kwestii, moim zdaniem, obrona mistrzowsko zdołała wykorzystać wszystkie swoje możliwości prawnicze i społeczne do zmanipulowania sposobem rozumowania ławy przysięgłych.

Powyższe argumenty wskazują na to, że sprawa O. J. Simpsona jest pewnego rodzaju fenomenem w historii prawa amerykańskiego – ten proces nie tylko wywarł ogromny wpływ na samoświadomość społeczeństwa, ale także pokazał, jak strach przed opinią publiczną można umiejętnie wykorzystać do wygrania najcięższych *cas'ów*. Ten proces w wielkim stopniu wpłynął na świat mass medialny, w wyniku czego powstały poniżej przytoczone filmy.

5. The OJ Simpson Story (Full Movie) 1995.

Ten film został nakręcony w 1995 r. i jest bardzo ważny, chociaż nie porusza wprost problematyki procesu sądowego. W większości skupia się na tym, aby przedstawić życie Simpsona do jego poznania z Nicole Brown, a później na odtworzeniu głośnych konfliktów, które występowały w ich związku małżeńskim na długo przed morderstwem.⁷ Jest to bardzo dobra adaptacja udokumento-

6 B. Heis, *The Santa Monica Myth*, 2018, <https://ojsimpson.co/oj-simpson-trial-santa-monica-myth/> {dostęp 2020-05-11}.

7 *The OJ Simpson Story (Full Movie) 1995 Rare*, 1995, <https://www.youtube.com/watch?v=k97yjE0V3yI&t=1785s,48:30> {dostęp 2020-05-12}. Na przykład sytuacja, kiedy Nicole Brown po raz pierwszy oskarżyła Simpsona o fizyczne znęcanie się nad nią.

wanych wydarzeń, która pojawiła się na ekranach kilka miesięcy po zabójstwie Nicole oraz Rona Goldmana i nakreśla niebanalną wersję pewnych sytuacji, które mogły mieć wpływ na społeczny odbiór danej pozycji – na przykład, na samym początku film prezentuje Simpsona jako osobę „szerokiej duszy i wielkiego serca”.⁸ W dalszej części filmu wizerunek O.J.’a zmienia się, zostaje on przedstawiony jako porywczy człowiek, który potrafi bić swoją żonę, a później uśmiechać się do kamer, mówiąc, że był to przykry wypadek.⁹

W nawiązaniu do danego filmu, nie można pominąć kwestii nastrojów, jakie panowały w społeczeństwie – w 1994 r. zostały przeprowadzone badania, które wykazały, że większość Afroamerykanów uważała Simpsona za niewinnego.¹⁰ Te badania oczywiście nie ujawniły opinii wszystkich przedstawicieli afroamerykańskiej wspólnoty w Stanach Zjednoczonych, ale jednak zilustrowały, że wśród niej Simpson miał szerokie poparcie. Mając na względzie czasową perspektywę, nie można zignorować jej wpływu na odbiór przełomowego wyroku z 1995 r.: w ostatnich latach wyniki badań odzwierciedlają odmienne stanowisko.¹¹ Z ubiegim lat, jeden z członków ławy przysięgłych w procesie karnym ogłosił publicznie, że jednak uważa Simpsona za winnego.¹²

Przechodząc do analizy tego filmu, przede wszystkim należy zwrócić uwagę na to, że dana pozycja dobrze zobrazowała stan faktyczny kluczowych wydarzeń sprzecznych z moralnością, mających bezpośredni wpływ na postępowanie oskarżenia w sprawie karnej – moim zdaniem, najważniejszej sceny są prawie identyczne z tym, co działo się naprawdę.¹³ Wielką zaletą tego materiału audio-wizualnego jest to, że twórcy nie narzucili swoim widzom wybranej przez nich linii (na przykład nie sugerowali, że Simpson jest winny albo nie jest), tylko skoncentrowali się na okolicznościach, które mają swoje oparcie w aktach policyjnych albo artykułach.¹⁴

W drugiej kolejności warto wskazać główne postacie, które pojawiły się w tym filmie: 1. O. J. Simpson; 2. Nicole Brown Simpson; 3. Ron Goldman; 4. Robert Shapiro. Osoby autentyczne w większości prowadzili życie publiczne, udzielali wywiady i te materiały, potwierdzają to, że aktorzy, wybrani na role główne jak najbardziej pasowali z wyglądu i zachowania do tych osób „prawdziwych.” Koniecznie wymaga zaakcentowania fakt, że w filmie z tak zwanego

8 *The OJ (...)*, op.cit., 10:51. Scena przedstawia początki znajomości Simpsona z Nicole Brown oraz sytuację, kiedy pomaga niepełnosprawnemu chłopczykowi poczuć się „gwiazdą piłki.”

9 *The OJ (...)*, op.cit., 52:50. Scena przedstawia „tłumaczenia” Simpsona za pobicie Nicole Brown.

10 T. Humphrey, *50% to 25% majority believe O.J. Simpson guilty of murder – compared to 38% to 32% in July, 1994*, s.1. Bardzo ciekawy jest podtytuł artykułu, który można przetłumaczyć, jak: „Większość Afroamerykanów wierzy, że jest niewinny, nie będzie miał sprawiedliwego procesu i jest niesprawiedliwie traktowany przez media.” To jedno zdanie przedstawia właśnie wcześniej wspomniane obawy i nastroje, panujące w określonej grupie społecznej i mające wielki wpływ na cały proces.

11 C. Bialik, *Most black people now think O.J. was guilty*, 2015, <https://fivethirtyeight.com/videos/most-black-people-now-think-oj-simpson-was-guilty/> {dostęp 2020-05-12}. Wykres zaprezentowany na stronie pokazuje, jak zmieniły się opinie większości ludzi w ciągu kilkunastu lat.

12 J. Brown, K. Muldowney, L. Efron, *What OJ Simpson juror thinks of Simpson now, two decades after criminal trial*, 2017, <https://abcnews.go.com/US/oj-simpson-juror-thinks-simpson-now-decades-criminal/story?id=48730188> {dostęp 2020-05-12}.

13 *The OJ (...)*, op.cit., 1:04:36. Na przykład, wybrana przeze mnie scena przedstawia, jak Nicole Brown dzwoni do policji, mówiąc, że O.J. włamał się do jej domu. Nagranie autentyczne jest dostępne w domenie publicznej.

14 *The OJ (...)*, op.cit., 44:16. Jako przykład podaję scenę, która przedstawia rozbicie szyby w samochodzie Nicole przez O.J.’a kijem baseball’owym. Jest to jedno z pierwszych, zgłoszonych przez Nicole do Policji, agresywnych zachowań Simpsona, które później zostało szeroko omówione w artykułach (między innymi w artykule Adrea Forda i Richa Connella z 1994 r.)

„dream team” Simpsona przedstawiony został tylko Roberta Shapiro.¹⁵ Sam aktor, chociaż pojawił się dosłownie na kilka minut, stworzył obraz, odtwarzający rzeczywisty charakter zachowania samego Shapiro, bardziej profesjonalnie, niż w dalej omawianej „American Crime Story.” Najważniejsza postać, a mianowicie O. J Simpson został pokazany tak, jak w mediach tego czasu: w filmie widzimy dwie odsłony charakteru byłego sportowca: pierwsza – kochający mąż, druga – domowy tyran. Mimo wszystko, sceny, przedstawiające „ciemną stronę” Simpsona nie kreują dodatkowo złego obrazu i zachowują maksymalną prawdziwość bez domysłów. Kolejne osoby, czyli Nicole i Ron nie są zobrazowane jak typowe ofiary morderstwa, lecz jako osoby walczące: przez cały film był to zwykły opis ich osobowości i moim zdaniem, jest to niezmiernie ciekawy punkt odniesienia do wszystkich innych filmów dokumentalnych (nie analizowanych w danym wypracowaniu), które zawsze prezentują te dwie jednostki jako „od początku skazane na śmierć.” Biorąc pod uwagę autentyczne materiały procesowe, uważam, że powyżej wymienione postacie zostały zaprezentowane w sposób jak najbardziej prawdziwy, i pozwala to na maksymalnie wiarygodny odbiór dla widzów.

W ostatnim punkcie swojej analizy chciałabym zasygnalizować, że dany materiał audiowizualny prezentuje tylko takie wydarzenia, związane bezpośrednio ze sprawą sądową: słynny „pościg policyjny za Simpsonem”, pierwsze złożenie zeznań przez O.J.’a oraz jego przygotowanie do procesu sądowego. Stwierdzam, że wymienione epizody zostały przedstawione w sposób skrócony, ale nieskomplikowany dla widza, zachowują czasową chronologię i trafnie oddają cały swój sens, nie komplikując odbioru dla osoby nie zapoznanej ze szczegółami sprawy karnej.

Podsumowując dany wątek, jestem zdania, że film z 1995 r. zdaje się mieć pozytywne oddziaływanie na świadomość społeczną, dlatego że konsekwentnie koncentruje uwagę widza na informacjach faktycznych. Z uwagi na to, że dana pozycja została upubliczniona po ogłoszeniu wyroku, rozumiałe jest, że społeczeństwo nie było zainteresowane tzw. „adaptacją filmową” z sali rozpraw - proces na okrągło był transmitowany w telewizji i wszyscy chcieli wiedzieć, co tak naprawdę działo się za „zamkniętymi drzwiami”, a ten film sprostał ich wymaganiom, ponieważ przedstawia właśnie taką historię, z zachowaniem maksymalnej autentyczności w oddaniu kluczowych wydarzeń sprzed zabójstwa.

6. OJ Simpson: The Untold Story Full Documentary (2000).

Ten film powstał w 2000 r., czyli 5 lat po zakończeniu procesu karnego. Wybrałam akurat tą pozycję, ponieważ ona niezależnie kontynuuje wątek wyżej opisanego filmu z 1995 r., który „wprowadza” widza w samą istotę problematyki i kończy się na tym, że O.J. Simpson zostaje zatrzymany w swoim domu.¹⁶ Natomiast, pozycja z 2000 r. skupia się na omówieniu wszystkich kluczowych dowodów w sprawie karnej, przedstawieniu najważniejszych faktów i zeznań. Przez większość filmu są prowadzone wywiady z osobami, które bezpośrednio uczestniczyły w badaniach kryminalistycznych na miejscu zbrodni, albo z detektywami, którzy zajmowali się analizą sprawy w trakcie jej prowadzenia, a

¹⁵ *The OJ (...)*, op.cit., 1:13:11. Scena przedstawia jak pierwszy adwokat Simpsona, Robert Shapiro zaprosił lekarzy, aby wykonali badania, wyniki które później mogłyby być pomocne dla obrony w sądzie.

¹⁶ *The OJ (...)*, op.cit., 1:27:25. Finalna scena pokazuje, jak O.J. Simpson poddaje się Policji, po „nieudanym” pościgu.

także po jej ukończeniu - niewątpliwie jest to przykład nowatorskiego podejścia do tematu, który przez 5 lat został przedstawiony w mediach na wszystkie możliwe sposoby. Dana pozycja proponuje widzom innowacyjny pomysł na zrozumienie niektórych aspektów „procesu XX wieku”: między innymi kryminaliści podali wersję, że dwie osoby popełniły morderstwo – o tym mówią dodatkowe ślady na miejscu zbrodni;¹⁷ kolejna teoria dotyczyła wątku rodzinnego Simpsona: prywatny detektyw znalazł dowody, że starszy syn Simpsona od pierwszego małżeństwa – Jason – nie raz był zatrzymywany przez policję, często bił swoją dziewczynę, miał przeladunek zachowania w stosunku do niej, a także do Nicole Brown, i co najważniejsze – wieczorem w dzień zabójstwa nie miał alibi, i w późniejszym czasie nawet nie został przesłuchany;¹⁸ na sam koniec zostały zaprezentowane zeznania pewnego Billa Wasza, który twierdził, że na zlecenie Simpsona śledził Nicole.¹⁹ Niektóre z przytoczonych faktów i teorii wcześniej nie były upublicznione, dlatego film wzbudził ponowne zainteresowanie sprawą i społeczny sceptycyzm do sposobu działania wymiaru sprawiedliwości.

Przechodząc do poszczególnej analizy, mogę stwierdzić, że dana pozycja w głównej mierze skupia się na stanie faktycznym prawdziwych wydarzeń. Generalnie nie przedstawia procesu sądowego, ale na przykład przytacza najważniejsze nagrania zeznań,²⁰ przywołuje niebanalne teorie i okazjonalnie pokazuje modelowy „re-enactment” z miejsca zbrodni. Jedynym minusem dla mnie jest taki szczegół: film od początku sugeruje widzom, że O. J. Simpson jest winny, a komentatorzy rozmawiają o tym, czy tylko Simpson popełnił przestępstwo, czy została w to zaangażowana jeszcze druga osoba. Moim zdaniem, film dokumentalny powinien koncentrować uwagę widza tylko na precyzyjnych koncepcjach, bez narzucenia dodatkowego punktu widzenia twórców.

Kolejnym elementem danej analizy jest pytanie, w jaki sposób zostały przedstawione główne postacie. W danym nagraniu nikt z uczestników nie został szczególnie zademonstrowany, oprócz O.J. Simpsona. Były sportowiec, tak jak wskazałam wcześniej, został zobrazowany „odgórnie” jako morderca bez sumienia, mający „wielki kryminalny багаж” za sobą. Niewątpliwie ciężko jest nie przyznać racji niektórym kwestiom dowodowym w sprawie karnej, ale taki sposób przedstawienia osoby uniewinnionej nie do końca był dobry dla odbiorców tego filmu, ponieważ łatwo mógł wzbudzić ponowne zamieszki i spory społeczne. Warto podkreślić, że film został nakręcony przez twórców białoskórych i od samego początku przedstawia Afroamerykanina jako osobę słuszną oskarżoną. Osobiście uważam, że Simpson został zaprezentowany w taki sposób tylko dlatego, że z upływem 5 lat społeczeństwo powoli zmieniało swoje zdanie na temat jego niewinności i zaczęło brać pod uwagę kwestie dowodowe, a nie dyskryminacyjne. W stosunku do innych osób – uczestników procesu jest zachowany prawdziwy wizerunek, nie zauważyłam próby „zamiany” prawdziwych nagrań albo montowań je w taki sposób, aby obraz konkretnego człowieka został przedstawiony błędnie. Także, ten film wygrywa na tym, że po raz pierwszy

17 *OJ The Untold Story (BBC Documentary)*, 2000, https://www.youtube.com/watch?v=uTLb_3Y2Wug, 38:07{dostęp 2020-05-12}.

18 *OJ The Untold (...)*, op.cit., 39:38.

19 *OJ The Untold (...)*, op.cit., 56:59.

20 *OJ The Untold (...)*, op.cit., 33:03. „Slynnie” zeznania Marka Fuhrmana, detektywa, który znalazł prawie wszystkie dowody na miejscu zbrodni. Ta wypowiedź zakończyła jego karierę w Policji.

przedstawił wywiady z osobami, które między innymi badały dowody. Osobiście uważam to za wielki plus, ponieważ, w pewnym sensie, to one decydowały o kwestiach dowodowych w procesie – bez ich wiedzy i komentarza ani oskarżenie, ani obrona nie miałyby nawet początkowo na czym się skupić.

Ostatni element, odnoszący się do wydarzeń, związanych bezpośrednio ze sprawą sądową został przybliżony skrótowo, w większości z użyciem wycinków z prawdziwych nagrań transmitowanych w telewizji. Generalnie, w danej pozycji zwracało się uwagę na dowody i zeznania samego Simpsona, na wystąpieniu jednego z jego obrońców – Roberta Kardashianiana w telewizji,²¹ kiedy Simpson próbował uciec od policji, a także na zeznaniach detektywa Fuhrmana. Ten sposób przedstawienia kilku ważnych epizodów, odnoszących się do procesu wydaje mi się słuszny, ponieważ „niesie w sobie” pewnego rodzaju przypomnienie o tym, jak wszystko wyglądało naprawdę.

Podsumowując dotychczasowe rozważania mogę stwierdzić, że film z 2000 r. zdaje się mieć niejednoznaczny wpływ na świadomość społeczną, ponieważ przedstawia niesztampowy sposób na analizę wydarzeń – proponuje śmiało, ale możliwe koncepcje, jednocześnie narzucając jeden sposób rozumienia sprawy, co nie do końca mogło spotkać się z odpowiednim zrozumieniem.

7. American Crime Story, season 1: *The People v. O. J. Simpson* (2016)

Serial, który powstał w 2016 r. jest świeżą i pionierską pozycją, ponieważ stanowi sobą próbę oddania całego procesu karnego. Produkcja ta – w porównaniu do filmów – zaprezentowała wydarzenia w odniesieniu do realnego procesu szczegółowo i chronologicznie, przedstawiając od razu cały obraz sprawy karnej. Ta nowoczesna adaptacja zawiera w sobie wielką liczbę odesłań do współczesnej historii rasizmu w Stanach Zjednoczonych i wszystkie odcinki odzwierciedlają tę sytuację pod kątem działania „*dream team*” Simpsona, która „odwróciła” rasistowskie nastroje przeciwko ludziom, którzy zawsze je przejawiali – i osiągnęła skutek w postaci uniewinnienia Simpsona.

Przechodząc do gruntownej analizy, materiał audiowizualny z 2016 r. w większości przedstawia sprawę, taką jaką ona była w rzeczywistości, ponieważ twórcy głównie skupili się na otworzeniu realnych wydarzeń, z minimalnymi zmianami.²² Sposób odtworzenia procesu sądowego wydają się jak najbardziej realny, dlatego też serial cieszy się dużą przychylnością – w 10 odcinkach starannie zostały ułożone zasadnicze fakty i znaczące momenty procesu. Taka forma przekazu informacji spowodowała wielki wybuch ponownego zainteresowania.

Wielką zaletą serialu jest to, że przedstawia on prawie wszystkie osoby, uczestniczące w procesie, a wybrani aktorzy są bardzo podobni do autentycznych postaci.²³ Na szczególną uwagę zasługuje ten fakt, że O.J. Simpson jest scharakteryzowany jako osoba niewinna – w przeciwstawieniu do poprzednio omawianego filmu jest to niejednoznaczna, ale jednak pozytywna nieporodność. Kolejne osoby - główna oskarżycielka Marcia Clark, adwokaci Simpsona - Ro-

21 *OJ The Untold* (...), op.cit., 12:30. Jedno z bardzo popularnych nagrań, dotyczące sprawy karnej Simpsona: Robert Kardashian czyta publicznie „list samobójczy” Simpsona.

22 *Real Life OJ Trial vs 'People vs OJ Simpson' - Comparison*, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=7L36wb-w0CA> (dostęp 2020-05-20). Na przykład dany film przedstawia porównania najważniejszych momentów serialu z rzeczywistymi nagraniami procesu.

23 *American* (...), op.cit., c.10, 01:01:27. Twórcy serialu przedstawiają aktorów v. realne postacie z krótką informacją dodatkową.

bert Kardashian i Robert Shapiro są zademonstrowani jako „niekompetentne ofiary.” Osobiście mnie zaskoczyła taka interpretacja twórców, ponieważ „serialowy” wizerunek trzech konkretnych postaci odbiega od rzeczywistości. Takie różnice, oczywiście, można zauważyć tylko po uprzednim zaznajomieniu się z nagraniami autentycznymi, ale warto podkreślić, że stosunkowo dziwnym wydaje się unaocznienie silnych i walczących osób jako „worka do bicia.” Uważam, że nawet po upływie 21 lat społeczeństwo Stanów Zjednoczonych mogło zostać wprowadzone w błąd co do tego, jaką rolę odegrali ci ludzie i zrozumieć ten proces zupełnie odwrotnie - jako „wielką porażkę niekompetentnej kobiety” i kontrowersyjne sposoby postępowania dwóch najważniejszych obrońców oskarżonego. Finalnie, przedstawienie wiodącego adwokata – Cochrana, moim zdaniem jest najlepsze w tym serialu i w największym stopniu kreuje obraz jednostki rzeczywiście: jest niepodważalnie zobrazowany jako bezstronny adwokat, który potrafił wykorzystać wpływy mediów w celu wygrania sprawy. Takie niejednoznaczne zobrazowanie konkretnych postaci, z oddaniem przychylności jednym i całkowitym potępieniem drugich, zdaje się mieć swoje podłoże w indywidualnym rozumieniu twórców oraz ich poglądach na sposób postępowania każdego z nich w trakcie procesu.

Sposób przedstawiania wydarzeń, związanych bezpośrednio ze sprawą sądową w „American Crime Story” jest kompletną wersją samego procesu Simpsona, ponieważ skupiła się na bardzo szczegółowym jego zobrazowaniu. Nie można pominąć kwestii tego, od czego zaczyna się pierwszy odcinek – od pokazania prawdziwych nagrań pobicia Rodneya Kinga i późniejszych buntów.²⁴ W następnych odcinkach serialu padają między innymi takie wyrazy: „*You want to make this a black thing*”;²⁵ „*A lot of black people think O.J. didn't do it.*”;²⁶ „*They're going racial.*”²⁷ Właśnie takie odesłania próbują pokazać ten głęboko zakorzeniony problem rasizmu, który został sukcesywnie wykorzystany przez obrońców Simpsona. Jeszcze jednym takim *exemplum* jest przywołanie wspomnień Cochrana: jest 1982 r., czyli 13 lat przed procesem karnym, Cochran zostaje bezpodstawnie zatrzymany przez policjanta na oczach wielu białoskórych ludzi – w tej scenie niezmiernie ważne są słowa, napisane na motocyklu funkcjonariusza policji: „*To protect and to serve.*”²⁸ Oczywiście, Cochran został uwolniony, kiedy policjant dowiedział się, że jest prawnikiem. Właśnie takie przykładowe, rozrzucone w czasie, wieloznaczne wydarzenia przyczyniły się do tego, jak ostatecznie została rozegrana sprawa sądowa – w społeczeństwie afroamerykańskim przez długi czas narastało niezadowolenie systemem prawa i w końcu doprowadziło to do pewnych oczekiwań z ich strony, niekoniecznie słusznych, ale zrozumiałych.

Przedstawiona analiza prowadzi do następujących konkluzji: serial jest bardzo dobrą formą adaptacji nagrań procesowych i finalnym, niezależnym „przedłużeniem” pierwszych dwóch filmów. Osobiście uważam, że niedorzecznie oddaje obrazy znaczących osób sprawy karnej, co bez wątpienia może skutkować nieodpowiednim odbiorem w społeczeństwie i zaprezentować „proces

24 American (...), op.cit., e.1, 00:06.

25 American (...), op.cit., e.3, 24:25.

26 *Ibidem*, 28:56.

27 *Ibidem*, 35:27.

28 American (...), op.cit., e.5. Sama nazwa odcinka brzmi „*The Race Card.*”

XX wieku” odmiennie od tego, jaki on był naprawdę, tworząc dodatkowe wątpliwości i konflikty.

8. Wnioski

Podsumowując, należy stwierdzić, że sprawa karna w każdej z wyżej omówionych pozycji została przedstawiona w sposób nowoczesny i oryginalny. Materiały audiowizualne zachowały niewątpliwą i niezależną spójność ze sobą i w pewnym sensie prezentują jedną wielką historię, podzieloną na 3 części: 1. życiorys Simpsona i Nicole, 2. dowody i teorie, 3. adaptacja procesu sądowego. Myślę, że taką spójność można wytłumaczyć tym, że twórcy głównie chcieli przedstawić historię prawdziwą, z uwzględnieniem najważniejszych aspektów i problemów, towarzyszących całej sprawie. Ten fakt, że wszystkie nagrania zostały przedstawione światu z pewnymi odstępami czasowymi, pozwolił na utworzenie lepszego wizerunku samej sprawy dla widzów, pozwalając im na szersze zrozumienie wszystkich szczegółów procesu. Takie produkcje bezspornie wzbudzają świadomość społeczną i przypominają o „procesie wieku” i wątpliwościach, z którymi się łączył, wzbudzając ponownie zaintrygowanie problematyką kulturowo-prawną na tle rasowym nawet 25 lat później.

BIBLIOGRAFIA

Materiały audiowizualne:

1. *American Crime Story: The People v. O.J. Simpson*, season 1, 2016, <https://www.netflix.com/watch/80127673?trackId=200257859>
2. *The Rodney King beating*, 2019, <https://www.youtube.com/watch?v=icZV1w5uLcE>
3. *The OJ Simpson Story (Full Movie) 1995 Rare*, 1995, <https://www.youtube.com/watch?v=k97yjE0V3yI&t=1785s>
4. *OJ The Untold Story (BBC Documentary)*, 2000, https://www.youtube.com/watch?v=uTLb_3Y2Wug, 38:07.
5. *Real Life OJ Trial vs 'People vs OJ Simpson' - Comparison*, 2017, <https://www.youtube.com/watch?v=7L36wb-w0CA>

Literatura:

1. Cannon L., *Official Negligence: How Rodney King and the Riots Changed Los Angeles and the LAPD*, Basic Books, New York, 1999.

Artykuły:

1. Reeves P., *Profile: An icon, anxious and shy: Rodney King - As he awaits a new trial of the police who beat him, Rodney King has become a hero, a demon, and a gold mine. Phil Reeves reports*, 1993, <https://www.independent.co.uk/voices/profile-an-icon-anxious-and-shy-rodney-king-as-he-awaits-a-new-trial-of-the-police-who-beat-him-1474406.html>
2. Heis B., *The Santa Monica Myth*, 2018, <https://ojsimpson.co/oj-simpson-trial-santamonica-myth/>
3. Humphrey T., *50% to 25% majority believe O.J. Simpson guilty of murder – compared to 38% to 32% in July*, 1994.
4. Bialik C., *Most black people now think O.J. was guilty*, 2015, <https://fivethirtyeight.com/videos/most-black-people-now-think-oj-simpson-was-guilty/>
5. Brown J., Muldowney K., Efron L., *What OJ Simpson juror thinks of Simpson now, two decades after criminal trial*, 2017, <https://abcnews.go.com/US/oj-simpson-juror-thinks-simpson-now-decades-criminal/story?id=48730188>

МОДЕЛЬ КОЛООБИГУ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

*Довженко Анастасія Федорівна,
студентка IV курсу освітньо-професійної програми «Культурологія»
факультету філософії та суспільствознавства Національного
педагогічного університету імені Михайла Драгоманова*

*Науковий керівник –
к.філос.н., доц. Русаков С.С.*

Міждисциплінарні зв'язки предмету культурології сприяли формуванню різноманітних методів дослідження культури. Кожен метод має свої переваги та недоліки, проте, через складність осягнення особливостей нових феноменів культури, вбачаємо потребу в методології, яка відповідає новим вимогам. Виходячи з цього, вважаємо за необхідне розглянути теоретичну модель колообігу культури, яка була розроблена британськими дослідниками сфери культури і знайшла підтримку серед широкого кола науковців.

Модель колообігу культури, на нашу думку, є ефективним науковим підходом для аналізу смислових аспектів різноманітних феноменів сучасної культури, а також демонструє потенціал у вивченні класичних текстів культури в ціннісно-смисловому просторі сучасної людини.

Теорія була розроблена у 1997 році групою теоретиків під час вивчення касетофона Walkman. Теорія передбачає, що під час вивчення культурного тексту чи артефакту потрібно враховувати п'ять аспектів: його представлення, ідентичність, виробництво, споживання та регулювання. Це працює злагоджено, щоб забезпечити загальний культурний простір, в якому значення створюється, формується, змінюється і відтворюється. У такому ланцюзі створення значень немає початку або кінця; всі аспекти працюють синергетично, створюючи сенс. Однак кожен аспект вносить свій внесок в єдине ціле.



Схема колообігу культури [6]

Модель колообігу культури, що складається з п'яти аспектів, демонструє, як будь-який культурний продукт наповнений смислами. Регулювання включає формальний і неформальний контроль над культурою. Виробники кодують домінуючі значення у своїх культурних продуктах. Репрезентація – це форма, яку приймають культурні продукти, включаючи закодовані в них значення. Споживачі активно створюють смисли, використовуючи культурні продукти в своєму повсякденному житті. Фахівці зі зв'язків з громадськістю виступають в якості культурних посередників, працюючи над створенням

спільної ідентичності між продуктами або проблемами і споживачами.

Джерард Гоггін відкрито використовує ці рамки у своїй книзі *Культура мобільних телефонів: мобільні технології у повсякденному житті*, щоб повністю зрозуміти стільниковий телефон як культурний артефакт.

Дю Гай та інші сприймали процес сенсоутворення як безперервний, нелінійний, п'ятисторонній діалог. «Культурний колообіг», як вони його називають, – це «теоретична модель, основана на артикуляції низки окремих процесів, взаємодія яких може і справді приводить до змінних і випадкових результатів» (Дю Гай, 1997).

При поясненні того, що таке «культурне дослідження» і як його «проводити», здійснюється низка розпорядчих тверджень. Прихильник цієї моделі, Дю Гай підкреслює, що «будь-який аналіз культурного тексту або артефакту повинен пройти через культурний контур, щоб він був адекватно вивчений», маючи на увазі, що якщо будь-який з п'яти ключових процесів ігнорується, то в результаті аналіз або «культурне вивчення» тексту або артефакту буде «неадекватним».

У своєму есе *«Культурна біографія речей»* (1986) культурний антрополог Ігор Копитов вводить ідею про те, що в об'єктах, як й у їхніх творців, є «життя» або «кар'єра», які можна описати в «біографіях»: «Як і у випадку з людьми, драма тут полягає в невизначеності оцінки та ідентичності». Такі практики, як реклама, критика і адаптація включають складні конфігурації об'єктів і текстів, які можуть включати візуальне, звукове та письмове подання.

Для кращого розуміння теорії, що лежить в основі моделі колообігу культури, і те, як її можна використовувати у практиці зв'язків з громадськістю, корисно вивчити її в контексті конкретної справи. Як сказав британський соціолог культури та масових комунікацій Стюарт Голл: «Теорія – це завжди обхідний шлях на шляху до чогось цікавішого» (Morley & Chen, 1996, p. 19).

Зауважимо на ефективності зосередження уваги на п'яти елементах теоретичної моделі, що підкреслює міждисциплінарний характер культурології, залучаючи в орбіту дослідження історичний, мистецтвознавчий, соціологічний, антропологічний, політичний та ін. аспекти. Модель колообігу культури надає можливість вивчення смислотворчої діяльності в різних сферах культури, що потребує також залучення філософського інструментарію.

Підсумовуючи вищевикладене, хочемо підкреслити доцільність використання моделі колообігу культури, яка сприяючи повноцінному аналізу створення, поширення, сприймання різних значень, уможливило новий вектор розвитку культурологічних студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. du Gay, P., Hall, S., Janes, L., Mackay, H., & Negus, K. (1997). *Doing Cultural Studies: The Story of the Sony Walkman*. Sage Publications (in association with the Open University)
2. Leve, A. M. (2012). The Circuit of Culture as a generative tool of contemporary analysis: Examining the construction of an education commodity. In Joint AARE APERA International Conference, Sydney 2012 (pp. 1–12). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED544487.pdf>
3. THE CIRCUIT OF CULTURE. – [Електронне джерело]: <https://culturalstudies101.files.wordpress.com/2012/09/hall-the-circuit-of-culture-ed-fink-11-11.pdf>
4. Kopytoff Igor (1986). The cultural biography of things: commoditization as process. *The Social Life of Things*.

5. Stuart Hall, David Morley & Kuan-Hsing Chen (1996). Stuart Hall Critical Dialogues in Cultural Studies

6. Русаков С.С. (2020). Теоретична модель колообігу культури як культурологічний підхід у вивченні феноменів сучасної культури. Питання культурології.

MOGIŁA „SZNUROWA”, CZYLI RZECZ O BUDOWNICZYCH NEOLITYCZNYCH KURHANÓW

Zgurecki Wojciech
mgr archeologii,

specjalizacja interstadium neolitu i epoki brązu

wojciech.zgurecki@gmail.com

Niniejszy artykuł podejmuje próbę ogólnej charakterystyki i interpretacji zagadnienia jakim jest społeczność kultury Ceramiki Sznurowej z obszaru Niżu Polskiego. To egzystująca w neolicie ugrupowanie pozostawiło po sobie niezwykle urozmaicone źródła danych archeologicznych, który są zdecydowanie odmiennie od innych grup kulturowych. Całość tych danych stosunkowo najlepiej, choć z pewnością nie bez marginesu błędu, odzwierciedlają pozostawione przez ww. kulturę kurhany stanowiące jej wyróżnik. W oparciu o wybrane przykłady pochówków podkurhanowych omówione zostaną w pracy zagadnienia społeczne związane z przedmiotową społecznością.

Słowa kluczowe: Neolit, Kurhany, Społeczności, możliwości interpretacyjne, Wojciech Zgurecki.

Interpretacja źródeł związanych z obrządkiem pogrzebowym ludności kultury ceramiki sznurowej (dalej: KCSz), wymaga przyjęcia jasnych założeń wstępnych o charakterze aspektowym i związanych ze specyfiką zagadnienia jakim są pochówki podkurhanowe. Rekonstrukcja procesu kreacji miejsca obrzędowego i dokonywanych w nim działań dla społeczności związanych z KCSz miała głównie pokazać wspólne cechy bądź różnice między grobami ww. ugrupowania. O strukturze społecznej wnioskuje się głównie w oparciu o znaleziska grobowe, te jednak nie zawsze odzwierciedlają rzeczywiste relacje zachodzące między ludźmi w przeszłości (np. A.L. Kroeber 1927; P.J. Ucko 1969; I. Hodder 1991, s. 11-12; M. Parker-Pearson 1999, s. 72-94). W niniejszej pracy podejmuje próbę ogólnej charakterystyki i interpretacji zagadnienia jakim jest społeczność kultury Ceramiki Sznurowej z obszaru Niżu Polskiego. To egzystująca w neolicie ugrupowanie pozostawiło po sobie niezwykle urozmaicone źródła danych archeologicznych, który są zdecydowanie odmiennie od innych grup kulturowych. Całość tych danych stosunkowo najlepiej, choć z pewnością nie bez marginesu błędu, odzwierciedlają pozostawione przez ww. kulturę kurhany stanowiące jej wyróżnik. W oparciu o wybrane przykłady pochówków podkurhanowych omówione zostaną w pracy zagadnienia społeczne związane z przedmiotową społecznością. W przypadku KCSz wnioski związane z tematami społecznymi (m.in. zagadnienia gospodarcze i osadnicze) są wyjątkowo problematyczne. Materiały osadowe tego ugrupowania są m.in. zlokalizowane na wyżynach lessowych są z reguły rzadko rejestrowane (J. Kruk, S. Milisauskas 1999,

s. 243-246; J. Machnik, E. Sosnowska, W. Cyhyłyk 1997) lub jak w przypadku Kujaw na wydmach, gdzie znane są one głównie z obozowisk (J. Czebreszuk 1996, s. 217-220), z których materiał uniemożliwił jednokrzetelną rekonstrukcję podstaw utrzymania dawnej społeczności. W oparciu o tego rodzaju przesłanki jest przyjmowane powszechnie, że społeczności KCSZ zajmowały się przede wszystkim hodowlą i nie zakładały trwałych osad, wędrując ze swoimi stadami (J. Czebreszuk 1996, s. 246; J. Kruk, S. Milisauskas 1999, s. 216 n.). Należy tu zaznaczyć, że warunkiem niezbędnym do zastosowania tego rodzaju gospodarki byłaby przede wszystkim obecność otwartych przestrzeni i w większej części odlesionych przez społeczności współczesne KCSZ lub starsze od nich (np. ludy związane z kulturą pucharów lejkowatych). Wraz z zanikiem kultury pucharów lejkowatych (dalej: KPL) gospodarka ludności KCSZ uległa załamaniu, gdyż zabrakło odbiorcy w tradycyjnej dotychczas wymianie handlowej produktów zwierzęcych na roślinne. Jedyną alternatywą stało się w takim wypadku porzucenie wędrownego trybu życia i przejście w większej części stylu gospodarki ludności KPL, co niewątpliwie było długim i złożonym procesem (S. Kadrow 1995, s. 110-112).

Na Niżu Polskim społeczności KPL z fazy lubońskiej egzystowały przede wszystkim dzięki rolnictwu wypaleniskowemu, o charakterze ekstensywnym. Jednak tego rodzaju gospodarka na trwałe przekształciła dotychczasowe środowisko naturalne doprowadzając do znacznego odlesienia i w efekcie zmiany struktury lasów. Znaczny udział sosny w odnotowywanych dotego okresu profilach pyłkowych z początku interstadium neolitu i brązu (dalej: INB) wskazuje na wypalanie lasów, które powodowało zaledwie częściowe odradzanie się skupisk leśnych pod postacią boru sosnowego, najszybciej zajmującego otwarte przestrzenie. Reálnadegradacja środowiska ograniczyła zatem stopniowo możliwość funkcjonowania rolnictwa wypaleniskowego, ale jednocześnie umożliwiła wykorzystanie danej przestrzeni przez hodowców o półwędrownym lub wędrownym trybie życia. Warunkiem ich przetrwania była jednak kooperacja ekonomiczna z rolnikami, dostarczającymi zbóż i innych roślin uprawnych. Niestety w obecnej chwili trudno podważyć powyższe wnioski (m.in. J. Kruk 2004; A. Marciniak 2004). Na obszarze Wielkopolski nie potwierdzono jednak tak znacznych odlesień, jak w przypadku Kujaw, również obecność sosny jest tu słabiej zaznaczona. Z kolei należy zwrócić tu także uwagę na zaznaczany w literaturze naukowej (m.in. etnograficznej, historycznej, eksperymentalnej) fakt, który wskazuje na eksploatację w neolicie lasów jako naturalnych pastwisk dla utrzymywanych stad. (P. Valde-Nowak 1995, s. 134). W rejonie Karpat społeczności KPL miałyby wg propozycji J. Machnika zniszczyć lasy mieszane występujące w rejonach górskich i przyczynić się do kreacji przestrzeni bezleśnych, a umożliwiających istnienie ugrupowań pasterskich KCSZ (J. Machnik 1992, s. 70-71). Na Pogórzu Karpackim murawy powstawały w wyniku aktywności ugrupowań KPL, stąd zanik osadnictwa uruchamiać prawdopodobnie szybko sukcesję roślinności (P. Valde-Nowak 1995, s. 143-144). W istocie ekumena KCSZ jest znacznie szerszą od zasięgu występowania znalezisk KPL. Społeczności pasterskie musiały zatem wykorzystywać także obszary zajęte przez pierwotne drzewostany. W późnym neolicie powstało zjawisko produkcji wyspecjalizowanej prowadzącej, która doprowadziła do efektywnej eksploatacji środowiska. Pozostałości osadnictwa kultury amfor kulistych (dalej: KAK) w postaci niewielkich obozowisk charakteryzujących ludy z gospodarką opartą na hodowli

stad, odkryto niemal na całym Niżu Polskim (m.in. w niecce Jeziora Pako-
skiego, znajdującym się na pograniczu Kujaw i Pałuk, które w późnym neolicie
pokryte było pokrytej lasami mieszczanami). Schyłek neolitu to specyficzny okres,
cechujący się łagodnym, ale wyraźnym, przyspieszeniem zmian zachodzących w
strukturach społecznych. To wówczas wyodrębnia się klasa przywódców i tzw.
wojowników – herosów, tj. jednostek wyodrębnianych spośród społeczności w
analogii do takich zjawisk kulturowych jakie zachodziły na południu Europy w
tym samym okresie. W okresie tym także następuje intensyfikacja zasiedlenia
dolin rzek i jezior przepływowych przy równoczesnym opuszczaniu przyległych
obszarów wysoczyznowych (T. Wiślański 1969, s. 90, ryc. 13; J. Bednarczyk, A.
Koško, E. Krause, T. Makiewicz 1975, s. 288). Obszary wilgotne, porośnięte łą-
gami i nadające się prawie wyłącznie pod wypas zwierząt, były odlesiane przez
społeczności KAK (M. Szmyt 1996, s. 169-172). Podobne postępować mogły
społeczności KCSZ. Społeczności KCSZ na różnych obszarach Niżu stosowały
zapewne odmienne formy gospodarki, opartej zarówno na hodowli, jak i rolnic-
twie (T. Wiślański 1969, s. 253-254).

Jak podkreślono powyżej, domniemana wąska specjalizacja w kierunku
hodowli związana byłaby z wymianą towarową produktów zwierzęcych na pło-
dy rolne. To jednak wykształcała naturalną i autonomiczną potrzebę samookre-
ślenia się względem innych społeczności, a także wyraźnego podkreślenia relacji
wewnętrznych jak i zewnętrznych danej grupy społeczno-kulturowej. Tego ro-
dzaju relacje, bowiem, kształtują poczucie odrębności każdej z grup „wchodzą-
cych” we wzajemne relacje. Ceremonie pogrzebowe, podtrzymujące tożsamość
grupy, mogły mieć tym samym charakter wysoce wyidealizowany, znacznie od-
biegający od praktyk społecznych życia codziennego. Podstawową ich emanacją
były pochówki podkurhanowych, które w istotny sposób wyróżniały jednostki
jednocześnie unifikując grupę społeczną na długi okres. Niekiedy też stając się
realną podstawą dla budowania tożsamości kulturowej ugrupowań powstających
już we wczesnym okresie epoki brązu. Przykładem jest tu lokacja obiektów kul-
tury unietyckiej na kurhanach KCSZ (np. Helmsdorf).

Groby podkurhanowe, wspomniane wyżej, to pochówki ziemne otoczo-
ne rowem lub wieńcem kamiennym i dodatkowo nakryte płaszcem ziemnym.
Niekiedy tego rodzaju obiekty sytuowano na naturalnej wyniosłości przez co
dodatkowo podkreślano ich rozmiary, ale także i rangę zmarłego (Bodzanowo;
Rzecz). W miejscu tym zatem warto się „przyjrzeć” kilku interesującym kon-
strukcjom KCSZ.

W trakcie eksploracji osady z okresu wpływów rzymskich w Psarach, st. 1,
pow. Góra, woj. Dolnośląskie, przebadano obiekt posiadający dookoły rowek
(Sobolewski K. 1986, s. 18-20). Kurhan z Psar został wzniesiony na kulminacji
słabo zaznaczonego wzniesienia, które opadało łagodnie na SE, ku niewielkiemu
ciekowi. Jama grobowa, o wymiarach 3,25 x 3,10 z lekko owalnym kształtem,
zorientowana była dłuższymi bokami wzdłuż osi NS. Otaczał ją dookoły rowek
(nie w pełni odsłonięty), o średnicy zewnętrznej 5,3 m, mierzonej wzdłuż
osi EW. Jego szerokość na odcinku NE wahała się 0,5-0,25 m. Głębokość rowka
była zasadniczo równa i wynosiła 0,4 m, jedynie w części E osiągała 0,5 m.
Jego dno było lekko zaokrąglone i znajdowało się powyżej dna jamy grobowej.
W NE części rowka odkryto paciorek rogowy. W części SW obiektu zarejestro-
wano skupisko kamieni o średnicy 10-40 cm. 61 cm poniżej stropu jamy, tzn.
46 cm poniżej warstwy kamieni, zarejestrowano fragmenty szkieletu ludzkiego

(kości podudzia, stopy). Ustalenie pierwotnego ułożenia zmarłego okazało się nie możliwe z uwagi na słaby stan zachowania szczątków i ich prawdopodobne przemieszczenie (kości przechowywane w Laboratorium Radiowęglowym Politechniki Śląskiej w Gliwicach, uległy zniszczeniu w trakcie powodzi. Uniemożliwia to weryfikację planu grobu, na którym zaznaczono nieokreśloną, pojedynczą kość o niespotykanej długości). Z drugiej strony nie należy w tym przypadku wykluczać prawdopodobieństwa zastosowania pochówku cząstkowego samej kończyny dolnej lub jej kości (Sobkowiak K. 1986, s. 43). W otoczeniu zmarłego odkryto 16 fragmentów ceramiki KPL, dwa fragmenty o cechach epipucharowych, sześć krzemieni oraz trzy kamienie (w tym jeden z domniemanymi śladami użytkowania). W stropie wschodniej części jamy grobowej oraz w rowku dookolnym zostały zarejestrowane ślady spalenizny. Wśród pobranych próbek z nieokreślonej części obiektu zidentyfikowano 24 niewielkie fragmenty węgla drzewnych sosny zwyczajnej (*Quercus* sp. – Sobolewski K. 1986, aneks IVA). Pozostałości spalenizny interpretowano jako ślady palenia ognisk na zasypanej już jamie grobowej, lecz jeszcze przed wzniesieniem nasypu (Kurzawa J. 2001, s. 73). Zachowany pionowy układ ścianek rowu, przy niewielkiej jego szerokości i znacznej głębokości w łatwo obsypującym się żwirowo-piaszczystym gruncie, uznano za przesłankę pierwotnego posadowienia w nim elementów konstrukcyjnych (Sobolewski K. 1986, s. 20). Wypełnisko rowka tworzyła szara gleba bielicowa. Nie można jednak stwierdzić, czy zidentyfikowane fragmenty sosny i dębu pochodziły ze spalonej konstrukcji drewnianej (słupów?) tkwiących pierwotnie w rowku.

Z kolei z terenu Wielkopolski pochodzi topór, który miał być „[...] znaleziony rzekomo w kurhanie” (Waga T. 1931, s. 8; Prinke A., Skoczylas J. 1980, s. 97) lub w „żalniku” (archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, inventarz magazynu epoki kamienia) w miejscowości Dalabuszki (nr kat. 8), pow. Gostyń.

Obiekt z Kruszy Zamkowej, st. nr 3, pow. Inowrocław, usytuowano na wyniosłości w obrębie cypla czarnoziemnej wysoczyzny, u zbiegu rzek Smierni i Noteci-Mątwy, w miejscu wyraźnie eksponowanym. W grobie podkurhanowym złożono szczątki dziecka w wieku infans I. Grób posiadał owalną jamę o prostokątnym przekroju, średnicy ok. 1,0 m i głębokości 0,85 m. Ciało (brak kości prawej nogi) ułożono wzdłuż osi NW-SE z głową skierowaną w kierunku SW, prawdopodobnie z twarzą ku NE i w pozycji na plecach, z podkurconą pionową nogą (?). W okolicy szyi zmarłego znaleziono naszyjnik złożony z przynajmniej dwóch bursztynowych paciorków oraz dwóch zębów psich. Na wysokości twarzy zmarłego znajdował się puchar, wiór z krzemienia czekoladowego i szydło kościane. Na kościach przedramienia spoczywały dwie tarczki kościane oraz wiór z krzemienia bałtyckiego. Jamę grobową zasypano uprzednio z niej wydobytą ziemią oraz warstwą kamieni. Całość przykryto nasypem o trudnym do scharakteryzowania kształcie i rozmiarach. W nim to zarejestrowano fragmenty ceramiki także innych kultur.

Kurhan w Bożejewicach, stan. nr 8, pow. Mogilno (A. Koško, V. Klochko 1991), zajmował niewielkie, wyeksponowane wyniesienie na pokrytej czarnymi ziemiami równinie. Jama grobowa, zorientowana wzdłuż osi N-S, o kształcie prostokątnym w rzucie płaskim oraz prostokątnym przekroju, miała wymiary 2,45 × 1,85 m i głębokość 1,0 m. Kobięcę, zmarłą w wieku 25-30 lat, złożono w pozycji lekko skurczonej, na lewym boku, wzdłuż osi N-S, z głową

na N, z twarzą na E, z podkurczonymi rękoma (układ typu D10 wg A. Häusler 1976, s. 8). Zmarłą wyposażono w diadem miedziany oraz łuk półrefleksyjny. Jamę grobową zasypano ziemią wydobytą wcześniej z wykopu i przykryto nasypem dostosowanym do jej kształtu i rozmiarów. Całość nakryto rozległym, kolistym nasypem, przesuniętym nieco na W w stosunku do jamy grobowej 11 (A. Koško, V. Kločko 1991, s. 122, ryc. II) i składającym się z gleby pobranej z obszaru otaczającego grób.

Typowy dla KCSz kurhan z rowkiem dookolnym i palisadą odkryto w Kuczkwie, stan. nr 5, pow. Aleksandrów Kujawski (J. Czebreszuk 2000, s. 427-431), na krawędzi doliny Bachorzy. Jama grobowa, wkopana w gliniasty calec, o kształcie prostokątnym i wymiarach $2,06 \times 1,75$ m, zorientowana była wzdłuż osi NE-SW (J. Czebreszuk 2000, s. 431; s. 429, ryc. 1) Głębokość prostokątnej w przekroju jamy wynosiła 0,12 m. Wzdłuż jej krawędzi odkryto znaczne ilości polepy, będące zapewne pozostałością glinianej konstrukcji wzmacniającej ścianki wykopu. Zmarłą osobę o nieokreślonej płci złożono w pozycji skurczonej, na prawym boku, wzdłuż osi NE-SW, z głową na SW i twarzą na SE. Na dary grobowe składał się puchar, odkryty wg J. Czebreszuka w NE części jamy grobowej (w pobliżu kości stóp?), oraz wiór z krzemienia wołyńskiego (?), znaleziony na wysokości klatki piersiowej. Jamę grobową otaczała pierwotnie dookólna palisada, złożona z 38 słupów, umieszczonych w rowku o średnicy 4,80 m, zachowanej szerokości 0,40 m i głębokości 0,30 m. Nie zachował się hipotetyczny nasyp.

Do grobów z dookolnym rowkiem należy także obiekt z Modliborzyc, stan. nr 1, pow. Inowrocław (T. Wiślański 1978; J. Czebreszuk 1996, s. 82; J. Kurzawa 2001, s. 72-75). Ulokowano go na stoku bardzo słabo wyodrębnionej doliny bezimiennego ciek, wpadającego do Kanału Parchańskiego. Nasypu nie zarejestrowano, bezpośrednio pod warstwą humusu odkryto rowek dookólny o średnicy 8,5-9,0 m, szerokości 0,30-0,35 m i głębokości 0,18-0,25 m. W profilu rowka stwierdzono przegłębienie, być może związane z obecnością jednego ze słupków tworzących palisadę. Wewnątrz rowka odkryto ceramikę KAK. Jama grobowa, położona centralnie względem rowka, miała głębokość 0,60 m, pionowe ścianki i płaskie dno. W jej stropie zarejestrowano ponownie ceramikę KAK, odłupki krzemienne i kości zwierzęce. Ciało zmarłej osoby złożono do grobu w pozycji skurczonej, na lewym boku, wzdłuż osi NE-SW, z głową na S i twarzą na W. Z wyposażenia zachował się tylko wiórowiec z krzemienia narzutowego, zalegający pod żuchwą. Zdaniem T. Wiślańskiego, włożono go zmarłej osobie do ust (T. Wiślański 1978, s. 411).

Kurhan KCSZ, o nieznaney formie i wyposażeniu, rozkopano w trakcie badań ratowniczych w Byczynie, pow. Radziejów Kujawski (A. Koško 1979, nr kat. 229). Na stanowisku tym znajdować się miały „[...] cztery kurhanowe groby należące do kultury pucharów lejkowatych, ceramiki sznurowej [...]” (archiwum Muzeum Archeologicznego w Poznaniu).

Na stanowisku nr 1 w Łubczu (woj. lubelskie, pow. tomaszowski, gmina Jarczów) poddano badaniom kurhan będący jednym z niewielu zachowanych obiektów związanych z KCSz położonych na Grzędzie Sokalskiej obejmującej tereny południowo-wschodniej Lubelszczyzny, usytuowanych pojedynczo lub w niewielkich skupiskach. Znajduje się on na północno-zachodnim krańcu wsłubczu, przy granicy z Kolonią Gródek, około 50 m na południe w linii prostej od szosy łączącej Wereszczycę z Kolonią Gródek, na krawędzi doliny bezimien-

nego ciekłu (prawego dopływu Huczwy). Leży na terenie pola użytkowanego rolniczo. w 1993 roku wysokość kopca wynosiła około 1 m, średnica 20 m. Na skutek intensywnej orki prowadzonej wzdłuż stoków garbu terenowego, kopiec został w dużym stopniu zniwelowany i obecnie jego wysokość wynosi mniej niż 1 m, zaś średnica około 50 m. Kopiec posiada ciemne zabarwienie nasypu, wyraźnie odcinające się od jaśniejszego zabarwienia pól. Z dwóch kopców zarejestrowanych na stanowisku, dobrze widocznych w terenie jeszcze w latach 80. XX wieku, zachował się jeden (nr 1), który w 1993 roku wpisano do rejestru zabytków. Kurhan nr 2, oddalony 30 m od kurhanu nr 1 w kierunku południowo-zachodnim, po wykonaniu w jego obrębie badań wykopaliskowych, uległ całkowitemu zniszczeniu. Zachowany kurhan nr 1 jest objęty obecnie intensywną orką, która powoduje postępujące niszczenie stanowiska i jest poważnym zagrożeniem dla stanu zachowania obiektu. W wyniku badań archeologicznych kurhanu nr 2 (nie wpisanego do rejestru zabytków i dziś już nie istniejącego) stwierdzono, że mogła o zachowanej do chwili rozpoczęcia badań wysokości ok. 0,70 m i średnicy podstawy nasypu ok. 18 m, pierwotnie mogła mieć wysokość do 2,5 - 3 m i średnicę ok. 9 m. Usypanie kurhanu należy łączyć z neolityczną kulturą ceramiki sznurowej, której grób odkryto w centralnej części nasypu, na głębokości 0,60 m poniżej najwyższego punktu kopca. Był to pochówek szkieletowy starszego osobnika, złożonego do grobu na osi wschód-zachód w pozycji lekko skurczonej, na prawym boku z głową na zachód i twarzą zwróconą na południe. W jamie grobowej, w zarysie owalnej i wymiarach 2,60 x 1,60 m, oprócz szkieletu zmarłego znajdowały się dary grobowe: przy głowie dwa naczynia gliniane, z tyłu za głową zmarłego grocik krzemienisty do strzały, na wysokości klatki piersiowej toporek kamienny, przy kościach biodrowych długi kościany oraz przy kościach długich nóg kilka narzędzi kościanych. Dwa inne groby zostały odkryte na obrzeżu kurhanu. Zostały one wkopane w istniejący już kurhan, a właściwie w zasypisko wypełniające jamę przykurhanową, tzw. gliniankę, gdy pierwotny nasyp kopca był już nieco rozsunięty. Groby te należy łączyć z kulturą mierzanowicką z wczesnej epoki brązu. Pierwszy z pochówków zawierał szkielet prawdopodobnie kobiety ułożonej na osi południowy zachód-północny wschód, w pozycji skurczonej na lewym boku, z głową na południowy zachód i twarzą zwróconą na północ. Pod jej czaszką odkryto dwie miedziane zausznice w kształcie wierzbowego liścia, a w okolicy mostka fragment blaszki miedzianej. Drugi pochówek o analogicznym ułożeniu, ale silnie podciągniętymi kolanami aż do tułowia, należał do mężczyzny, przy którym nie stwierdzono żadnego wyposażenia. W obrębie nasypu kurhanu i bezpośrednio pod nasypem (do głębokości 0,80 m od kulminacji) zarejestrowano bardzo dużą ilość fragmentów ceramiki pochodzącej z kilku naczyń kultury sznurowej, rozbitych prawdopodobnie rytualnie w trakcie sypania kurhanu. W górnej warstwie nasypu, w jej centralnej kulminacyjnej partii, na głębokości około 0,30 m odkryto prawdopodobnie ślady paleniska w postaci grudek polepy i drobnych okruszyn węgla drzewnego.

Charakterystyka obrzędowości pogrzebowej KCSZ jest niezwykle trudna. Ostateczne zamknięcie grobu było zapewne aktem jednorazowym. Uczestnicy ceremonii mogli zatem zobaczyć i zinterpretować proces składania ciała do grobu i ich układ. Można założyć, że osoba znajdująca się w centrum grobu cieszyła się za życia wysoką pozycją w ramach społeczności lub np. rodziny albo starano się wykreować taki jej obraz. Wyróżnienie pojedynczej osoby, co ważne pozbawionej wyposażenia z trwałych surowców, mogło mieć również charakter

negatywny, podkreślający jej niższość w stosunku do pozostałych zmarłych. Być może ta właśnie osobę złożono w ofierze pozostałym zmarłym. Podstawowym problemem pozostaje ustalenie przyczyn śmierci wszystkich osób. W przypadku osób pochowanych w grobach zbiorowych wymienia się przede wszystkim walkę i inne rodzaje masowego zabijania, epidemie i klęski żywiołowe oraz ofiary (np. J. Kowalczyk 1962, s. 6). Wnioskując z wyposażenia grobów, najwyższy status w omawianej populacji mieli zarówno wybrani mężczyźni, jak i niektóre kobiety oraz dzieci. Te ostatnie mogły jednakże dziedziczyć pozycję społeczną po rodzicach, nie zaznając jej za życia. Prestiżowe wyposażenie manifestowało ich miejsce w hierarchii społecznej wyłącznie w trakcie ceremonii pogrzebowej, względnie „w zaświatach”. Nie można wykluczyć, że dzieci pochowane w najbogatszych grobach były płci męskiej i miały w przyszłości należeć do grupy mężczyzn – wojowników lub łowców, legitymujących się posiadaniem toporów i łuków. Szersze stosowanie łuków zaznaczyło się w późnych fazach omawianej kultury, być może w wyniku pojawienia się wzorców PDZ. Przypadek grobu kobiety z Bożejewic, wyposażonej w łuk, nakazuje ostrożność w przypisywaniu populacjom „sznurowym” struktur społecznych identyfikowalnych na podstawie „męskich” lub „żeńskich” typów darów grobowych (por. E. Weglian 2001).

Społeczności KCSz wyróżniało zjawisko indywidualizacji. Pierwszoplanowe znaczenie miała w tym przypadku idea szkieletowego grobu jednostkowego znajdującego się pod kurhanem, które w zależności od chronologii i obszaru mogły zawierać wyposażenie bądź być jego pozbawione. Kurhany stanowią najbardziej charakterystyczną formę grobów KCSZ na większości obszarów jej występowania, a obiekty zaopatrzone w dookólny rowek uznawane są za jeden z wyróżników tzw. horyzontu A. W środkowo-niemieckiej KCSZ za najstarsze konstrukcje uważa się również tzw. groby typu Kalbsrieth (U. Fischer 1953; 1956; Z. Krzak 1980, s. 23-24; R. Kluttig 1994), których wyróżnikami są ww. rowki, płaszcze ziemne, a niekiedy także i nakrycia jam grobowych w postaci bruków kamiennych lub pokrywy drewnianej. Obserwacje stratygraficzne i datowania ¹⁴C wskazują jednakowoż, że najwcześniejszą KCSZ synchronizować można jedynie z późną fazą kultury Walternienburg-Bernburg (H. Behrens 1981; W. Pape 1981; M. Furholt 2003). Kurhany wyznaczały nie tylko miejsca „wiecznego spoczynku” zmarłych członków wspólnoty (I. Ecsedy 1994, s. 169), ale także były integralną częścią danej społeczności integrującej ją na wiele pokoleń. Pozostałości materiałów organicznych oraz drewniane dachy nad grobami można interpretować w ramach obiektów mających naśladować codzienny dom zmarłego i jego doczesne wyposażenie. Byłyby to zatem konstrukcje w rodzaju „domów zmarłych” (I. Ecsedy 1994, s. 169). W grobach podkurhanowych zawierających wyposażenie z reguły umieszczano wyroby charakterystyczne dla danego regionu (np. topory; puchary). Przedmioty te mogły pełnić funkcje in-sygialne.

Rozprzestrzenianie się wzorców kulturowych jest zależne bezpośrednio od wzajemnego kontaktu ludzi, wymieniających nie tylko przedmioty, ale przede wszystkim informacje. Niezależnie więc od modelu wyjaśniającego istotę KCSZ, jej rozprzestrzenienie związane było z przemieszczaniem się grup ludzkich, niekoniecznie w ramach migracji całych społeczności (J. Czebreszuk 2001, s. 29-30; por. D.W. Anthony 1990). Utrzymywanie przez społeczności Niżu u schyłku neolitu kontaktów z obszarami odległymi nawet o tysiące kilometrów potwierdzone jest odkryciem szeregu wyrobów o charakterze egzotycznym (importów).

Bezapelacyjnym faktem pozostaje, że w efekcie rozwoju samej KCSz powstało społeczeństwo egalitarne mocno oddziałujące na duże obszary Europejskie nie tylko w okresie swego funkcjonowania, ale także jeszcze na długo po swym zaniku poprzez „przekazanie” tradycji „kulturowym następcom” z wczesniej epoki brązu.

BIBLIOGRAFIA:

1. Butent-Stefaniak B. 1997, Z badań nad stosunkami kulturowymi w dorzeczu górnej i środkowej Odry we wczesnym okresie epoki brązu, Wrocław.
2. Czebreszuk J. 2001 Schyłek neolitu i początki epoki brązu w strefie południowo-zachodniobałtyckiej (III i początki II tys. przed Chr.). Alternatywny model kultury, Poznań.
3. Machnik J.
 1. 1966 Studia nad kulturą ceramiki sznurowej w Małopolsce, Wrocław-Warszawa-Kraków.
 2. 1970 The Corded Ware Culture and Cultures from the Turn of the Neolithic Age and the Bronze Age, [w:] T. Wiślański (red.), Neolithic in Poland, Wrocław-Warszawa-Kraków, s. 383-420.
 3. 1978 Wczesny okres epoki brązu, [w:] A. Gardawski, J. Kowalczyk (red.), Prahistoria ziem polskich, t. III: Wczesna epoka brązu, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 9-136.
 4. 1979 Krąg kulturowy ceramiki sznurowej, [w:] W. Hensel, T. Wiślański (red.), Prahistoria ziem polskich, t. II: Neolit, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk, s. 337-411.
 5. 1987 Kultury z przełomu neolitu i epoki brązu w strefie karpackiej, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź.
 6. 1994 Dwa nurty rozwojowe KCSZ w Małopolsce, SA, t. XLVI, s. 7-12.
 7. 1998 Stan i perspektywy badań kultury ceramiki sznurowej w międzyrzeczu Górnej Wisły, Bugu i Dniestru, SA, t. L, s. 13-29
 4. Parker Pearson M. 1999, The Archaeology of Death and Burial, Sutton.

ПОЧАТКОВІ УЯВЛЕННЯ ПРО ЛЮБОВ В ДОБУ АНТИЧНОСТІ

Кода Ганна Юрївна

*студентка НПУ імені М.П. Драгоманова
mirakoda11@gmail.com*

Науковий керівник –

к. псих. наук, доц. Л.П. Матяш-Заяц

Антична культура давно пішла в минуле, і сьогодні вона сприймається як далеке і недосяжне «дитинство людства». Духовна спадщина античності й досі відчувається в європейській культурі й до сих пір визначає багато в її характері, особливо в розвитку її моральних і естетичних ідей. Цей вплив античної традиції на європейську культуру найяскравіше проявляється в такій важливій галузі, як теорія любові. Відомо, що античні мислителі та письменники створили систему ідей і образів, які на багато століть вперед визначили розвиток європейських уявлень про кохання, втілювалися в мистецтві, літературі, системі моральних і естетичних понять. Все це надає античним теоріям любові важливе культурологічне значення, ці теорії не тільки як пережиток, прояв застарілої системи моральних цінностей, але перш за все феномен, який постійно розвивається на більш високих етапах становлення європейської культури - в літературі, мистецтві, філософії.

Відповідно метою роботи є аналіз філософських поглядів на проблему любові в епоху Античності.

У стародавніх греків існувала надзвичайно диференційована термінологія, пов'язана зі словами «любов». Те, що ми називаємо «любов'ю», давньогрецькі філософи називали «ерос», «філія», «сторге», «агапе».

Ерос у древніх греків - головним чином статева, пристрасна любов, здатна дійти до божевілля. У Гомера в «Іліаді» «eros» означає не тільки сексуальне бажання, але і бажання їжі або пиття [1, с.65]. Від цього іменника були зроблені прикметники: erappos, erateinos, eratos, eroeis, які означали «привабливий», «красивий» стосовно людей, предметів і дій. Широко вживалося також дієслово «eran», що означало «бути закоханим». Всі ці слова мали відношення до сексуальної сфери. Крім того, в грецькій міфології, існувало божество на ім'я Ерос як персоніфікація могутньої сили, яка змушує людей закохуватися та шукати взаємності один одного.

Використовувався також термін «philia», наділений змістом «любов», але не в сексуальному контексті. Прикметник «philos» означало «бути близьким», «дорогим», „милим”; іменник «philos» мало значення «друг» або «родич». Найчастіше ця група слів ставилася до сфери любові між батьками та дітьми. Греки не завжди строго розрізняли «eros» і «philia» і часто змішували їх, проте головна відмінність полягала в тому, що термін «eros» відносився до того, до кого відчували бажання, а „philia” означав любов у сімейних стосунках.

Крім того, існував термін «agape» і похідне від нього «agapan» (бути задоволеним), жертвна, м'яка любов до ближнього. Пізніше середньовічні автори використовували цей термін на противагу «еросу» для позначення любові, яка не містить в собі ніякого елемента сексуальності.

Коли стародавні греки говорили про сімейну, споріднену любов, прихильність, яку відчують батьки до дітей, вживали слово – «сторге».

Першу філософську теорію про любов можна побачити в нагурфілософській поемі Емпедокла «Про природу». У поемі Емпедокл заперечує міфологію і намагається створити нову картину світу, в якій головне – природні першооснови, а не боги. За словами Емпедокла, вогонь, вода, повітря і земля старіші самих богів і за допомогою двох ворожих космічних сил – Любові та Ворожнечі – створюється все в цьому світі. Любов і Ворожнеча - полярні сили, які вічно борються одна з одною, тим самим врівноважуючи світ.

Спочатку в космосі панувала Любов, завдяки чому світ перебував у стані рівноваги. Цей стан Емпедокл представляє у вигляді кулі, усюди рівної самій собі. Але Любов поступово замінюється Ворожнечею, яка призводить світ до хаосу і безладу. Однак силою Любові у світі знову стан розбрату змінюється гармонією. І ця боротьба Любові і Ворожнечі триває вічно, ніколи не припиняючись. Філософ розуміє Любов як єдину, універсальну й космічну силу, яка викликає тяжіння між усіма елементами і з'єднує їх. Світ тримається на цій силі, ця сила поєднує не тільки природу, а й людей один з одним.

Пізніше, в своїх роботах Платон створює більш широку і глибоку філософію любові, яка стала центром європейської культури і послужила відправною точкою для будь-яких спроб теоретичного тлумачення цього феномену.

Діалог «Бенкет» – головний твір грецького філософа, де він розкриває саму сутність любові. Структура складається зі вступу і семи промов, присвячених любові.

У першій промові, що належить Федру, наводяться міфологічні відомості про походження і життя Ерота, з яких стає відомо, що Ерот - один з найдавніших богів закоханих. У промові Павсанія йдеться про Афродіту небесну і Афродіту земну, вульгарну, а також про протилежності двох Ерота, з ними пов'язаних, двох типів любові - справжньої і грубо-чуттєвої. Ериксимах відтворює в своїй промові стародавні космологічні уявлення про Ерота, про те, що його сила проявляється не тільки в людських душах, а й у тваринах і рослинах. У промові Аристофана розвивається ідея андрогінності, уявлення про те, що в давнину, люди поєднували в собі жіночий і чоловічий початки. Але вони вирішили вбити Зевса, а той, в свою чергу, вирішив їх покарати, розрізавши їх на окремі половинки, чоловіків і жінок. З того часу люди пристрасно прагнуть знайти один одного, щоб повернутися до початкової цілісності. У п'ятій промові - Агафон розповідає про основні ознаки Ерота, його зв'язок з красою, молодістю, розважливістю, ніжністю тощо. Останні дві мови - Сократа і Алквіада - представляють особливий інтерес, в промові Сократа Платон розповідає свій власний міф, не схожий ні на що інше в античній міфології. Цей міф про те, що люди зовсім не прагнуть до цілісності, а хочуть досягти безсмертя.

На відміну від більшості джерел, Платон зображує Ерота демоном. Призначення демонів - бути посередниками між богами і людьми, вони передають людям, уві сні або наяву, божественні накази і настанови. Одним з таких демонів і є платонівський Ерот.

Ерот виступає демоном у Платона через своє походження, оскільки Ерот - син богів бідності та багатства, він поєднує в собі всі крайності своїх батьків. Як син Пенії, він бідний, грубий, неохайний, валяється на землі, під відкритим небом, у дверей чужих будинків і постійно просить милостиню. Але як син Пороса, він тягнеться до прекрасного, він спритний і сміливий, чаклун і чарівник. Крім того, він знаходиться посередині між мудрістю і невіглаством, також для нього характерна любов до краси [2, с.48].

Таким чином, платонівський міф про Ерота містить діалектичну ідею поєднання протилежностей: бідності та багатства, мудрості та невігластва, грубості та прагнення до краси, смертності та безсмертя. Але Платон не зупиняється тільки на цьому. Далі він переходить до ідеї еротичного сходження, пов'язуючи таким чином любов з поступальним рухом знання. Платон намічає кілька ступенів такого сходження. Найперший щабель еротичного сходження - це народження дітей, що дозволяє залишати про себе пам'ять на віки. Другий ступінь - це будь-яке практичне породження речей, пов'язане з поетичною, мистецькою або технічною творчістю. Але є і ще більш високі щаблі еротичного сходження, в основі яких лежить любов до краси. Тут Платон говорить спочатку про любов до всіх тіл взагалі, потім від краси тіла переходить до пізнання більш вищої краси душі, а від нього - найвищого типу еросу, пов'язаного з любов'ю, до самого знання всіх видів речей.

Також давньогрецький філософ написав ще один твір, присвячений темі кохання. У діалозі «Федр» Сократ і його частий співрозмовник Федр ведуть філософську бесіду, де розкривають значення істинної любові. Сократ стверджує що існує два види любові. Перша спрямована на за-

доволення, це по суті, прагнення, спрямоване на речі та інших людей, що поневолею волю людини прихильністю до цих насолод. Другий вид любові спрямований на досконалість, характеризується розважливістю і цнотливістю. Боротьба в людині нижчого і вищого представляється в образі колісниць, рухомої парою крилатих коней і керованої візником. Візник уособлює собою розум, добрий кінь - вольовий порив, поганий кінь - пристрасть [3, с.86].

«Бенкет» і «Федр», твори, що відносяться приблизно до одного і того ж часу, прекрасно доповнюють один одного і дають уявлення про платонівську філософію любові. Звичайно, Платон не був єдиним мислителем, що звертався до філософських питань любові.

У греків існував розподіл понять «eros» і «philia» як кохання і дружби. Цей поділ чітко проводив Аристотель в «Нікомахова етика». Він розрізняв три види дружби: заснованої на користі, задоволенні та гідності. Справжня мета і сенс любові в розумінні Аристотеля полягали саме в дружбі, а не в почуттєвому потязі (eros). «Любов, таким чином, відбувається швидше від дружби, ніж від чуттєвого потягу. Але якщо найбільше від дружби, то дружба і є мета любові. Отже, чуттєвий потяг або взагалі не є мета, або воно є заради дружби» [4, 32].

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що в епоху Античності багато філософів задавалися питаннями про феномен любові, їх підходи і школи мали різноманітні та унікальні погляди на цю проблему. Антична думка дала потужний поштовх для всієї світової філософської думки і вплинула на всю подальшу європейську культуру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гомер. Илиада / Гомер. – Москва : Азбука, 2013. – 608 с.
2. Платон. Пир / Платон. – Москва : Рипол Классик, 2016. – 313 с.
3. Платон. Федр / Платон. – СПб. : Издательство Русской Христианской гуманитарной академии, 2016. – 232 с.
4. Аристотель. Нікомахова Етика / Аристотель. – Київ : Аквілон-Плюс, 2002. – 384 с.

ЧИ Є У ВІЙНИ ЗАПАХ?

*Крагель Каріна Володимирівна,
студентка НПУ імені М.П. Драгоманова
karina.krahel125@gmail.com*

*Науковий керівник –
д. філос. наук, проф. І.Г. Немчинов*

Сутність людини має різні виміри. Вона поєднує в собі можливе з неможливим. Підтвердженням цьому є історія, події, що часом висвітлюються зовсім неправдиво. Це відбувається тому, що, з одного боку, люди, які займаються дослідницькими справами й пишуть книжки, ретранслюють свою власну, суб'єктивну точку зору. В даному випадку доречно згадати Френсіса Бекона та його «ідоли» роду, печери, площі та театру, що не дозволяють людському розуму відмовитися від упереджень, що перешкоджають вірному пізнанню істини [1, с. 20].

Індивідам притаманна ще й ідеалізація минулого, ностальгія. З часом навіть найстрашніші, найжахливіші події втрачають свої потворні барви, як це було в момент конкретної дії/події. Часто у самий момент акту особа не усвідомлює того, що трапляється, не цілком вловлює атмосферу та відповідний ритм події. Вже згодом, коли приходить певне узагальнення, зникає будь-яка розгубленість, відбувається момент абстрагування, відшліфовування та можливої втрати деяких складових події.

Пам'яті людини властивий феномен забування. Ф. Бекон зазначав, що розум людини є жадібним [1, с. 25]. Оскільки, людина постійно намагається дізнатися все більше й більше, відшукує, вивчає та прагне рухатися далі, не зупиняється на досягнутому. Однак, для того, щоб щось увібрати в себе, необхідно очистити розум від зайвого, непотрібного. Бо ж людські ресурси обмежені. Таким чином, відбувається момент спрощення, ідеалізування.

Скажімо, переглядаючи фільми, ми спостерігаємо точку відстороненості, певного «покращення» реальної дійсності, яка насправді далеко не досконала. В сучасному світі ми часто є свідками захоплення певними історичними персонажами, подіями тощо. Однак, занадто ідеалізовані об'єкти згодом стають фатальними провісниками свого ж таки майбутнього. Історія постійно рухається. Зникають одні дієві особи, виникають інші й тим самим вибудовується новий світ, нова парадигма цінностей, гасел, думок тощо.

Війні також притаманні дані характеристики. Оскільки вона є витвором людини, все ж таки не самодостатньої від природи (Арнольд Гелен [2, с. 158]). Головне питання, яке нас цікавить в даному дослідженні є те, яким є такий атрибут війни як запах. Відповідно й **мета роботи** полягає в тому, щоб з'ясувати чи має війна запах, а якщо так, то який саме. **Актуальність** в свою чергу визначається необхідністю вивчення феномену війни як явища, що постійно супроводжує людське існування.

Ми вважаємо, що війна має свій особливий смак, колір та запах. Як й кожен феномен, війна має свій специфічний зміст. Якщо згадаємо будь-який фільм чи будь-яку книжку про війну, розповіді тих, хто особисто пе-

режив її, то неодмінно десь в думках просочиться аромат: влітку – спеки, дощу, мокрої землі, глини; восени – запах кукурудзи, вітру, листя; взимку – морозяного повітря; весною – дощу та квітів; влітку – яблук та збіжжя. Й крові о будь-якій порі року. Звісно, цей перелік ще може продовжуватися й для кожного він буде свій, адже будь-яка людина переживає/відчуває все по-своєму.

Ще одним важливим, особливо, на початку війни, є запах авантюри. Виникає запитання: чому людина так прагне війни? Чому індивіди прагнуть воювати, будь-якою ціною розпочати воєнні дії? Чи сама абсурдність світу та абсурдність самої людини часом змушує втрачати спокій та рухатися в невідомі світи?..

Мабуть, доречним буде згадати Германа Гессе, котрий писав, що «це мука була дивитися на те, до якої фантастичної міри навчився цей вовк відмовлятися від своєї природи, у мене волосся дибки вставало» [3, с. 59]. Але людина – не вовк. Вона не може цілком відмовитися від своєї природи, лише зусиллями волі можливий процес маскування та затушовування, але не цілковита відмова.

Війна є особливою сферою життєдіяльності людини. Вона постає як друге обличчя людства. Так само, як за допомогою запаху ми можемо відрізнити якісні парфуми від дешевих підробок, так й саму війну можна відчутти на запах: аромат болі, страждання, крові, смерті, відчаю тощо. Ці «пахощі» розлиті повсюди й невідомо, як та коли знов дають про себе знати. Проте, вони підштовхують людство до відмови від війни як засобу вирішення будь-яких проблем. Хоча, звісно, це справа не близького майбутнього...

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Бэкон Ф. Новый Органон наук. М.: Канон, 2016. 351 с.
2. Гелен А. О систематике антропологии. Пер. с нем. А. Филиппов. Проблема человека в западной философии: сборник работ / сост. и послесл. П. С. Гуревича; общ. ред. Ю. Н. Попова. М.: Прогресс, 1988. С. 151–201.
3. Гессе Г. Степовий вовк. Пер. Є. Попович та І. Мегела. Харків: Фоліо, 2020. 224 с.

ТЕОРІЯ БЮРОКРАТІЇ РОБЕРТА МІХЕЛЬСА

Крюков Олексій Євгенійович
магістрант НПУ імені М. П. Драгоманова
lekseikriukov@gmail.com

*Науковий керівник –
к. істор. н., доц. С. І. Тицький*

Роберт Міхельс – німецький соціолог та політолог, який отримав визнання за дослідження політичних організацій та авторство «залізного закону олігархії». Сфера його досліджень відрізнялася від сфери М. Вебера, для якого вивчення політичних організацій ніколи не було центральною проблемою. Тим не менш, протиріччя між різними підходами немає.

Суть «залізного закону олігархії» полягає у тому, що демократія задля самозбереження та досягнення стабільності, вимушена створювати організацію та спеціальний управлінський апарат, що пов'язано із виділенням еліти. Еліта являє собою активну меншість, якій маса вимушена довіряти через неможливість її прямого контролю.

Для досліджень Р. Міхельса характерний історичний підхід до демократії. Німецький соціолог виходив з того, що на низьких стадіях розвитку людської культури панувала тиранія. Демократія, в свою чергу, виникає лише на більш-менш розвинутій стадії суспільного життя. Посилаючись на думку засновника теорії суспільного договору Ж. – Ж. Руссо, суть якої полягала у тому, що маса, делегуючи свій суверенітет, перестає бути суверенною, Р. Міхельс приходить до того, що одинична воля видається за масову. Маса ніколи не готова до панування, але кожний індивід, який входить у цю масу, здатний на те, аби піднятися над нею та володарювати.

Далі Р. Міхельс доводить неможливість прямого панування мас, яка, перш за все, витікає із чисельності. Так, наприклад, протестуюча маса прагне без рахунку голосів та урахування різноманітності думок приймати резолюції цілком, не вникаючи у деталі. Думка натовпу при цьому замінює та витісняє думку індивіда. Взагалі варто зазначити, що Р. Міхельс вважав маси розрізненими та неорганізованими, із чого витікає неможливість колективної дії без активної меншості. Таким чином, Р. Міхельс робить висновок, що панування меншості над більшістю є неминучим фактором у будь-якій політичній організації. «Демократія в будь-якому разі перетворюється на олігархію, із чого виникає протиріччя, суть якого полягає у тому, що демократія є неприродним для людини явищем, а також у тому, що вона неминуче включає в себе олігархічне ядро» [1, с.172].

Р. Міхельс погоджується з М. Вебером у тому, що для успішного функціонування будь-якої великої організації, необхідне створення спеціального управляючого апарату, який функціонує із розділенням праці. Р. Міхельс обґрунтовує цю тезу тим, що при необхідності, наприклад, переговорів чи проведення політичної кампанії, в будь-якому разі необхідні спеціально підготовлені кадри. Зрозуміло, що більшість рядових членів організації не володіють необхідними для цього навичками, а також не мають достатньої кількості вільного часу. В результаті виникає необхідність у розподілі праці,

який дозволяє окремим індивідам витратити основну частину свого часу на організаційні задачі. Так в організації поступово формується управлінський апарат, тобто, бюрократія, що складається із спеціалізованих чиновників.

Велику увагу Р. Міхельс приділив взаємовідносинам лідерів політичних організацій та правлячої еліти. Стаючи бюрократом, індивід змінює свій соціальний статус. При цьому лідери прагнуть уже не стільки до здійснення програмних цілей організації, скільки до збереження свого керівного положення і пов'язаних з ним переваг. В кінцевому рахунку, ці люди отримують допуск до рядів правлячої еліти. «Після цього у них остаточно втрачається прагнення до соціальної революції, адже їх власна соціальна революція вже відбулася» [1, с.173].

Особливу увагу Р. Міхельс приділяє увагу боротьбі еліти за владні позиції. Німецький соціолог зазначає, що боротьба між старими і новими вождями рідко закінчується повним усуненням перших. Заміни в лідерстві часом відбуваються шляхом зміни еліти, а найчастіше - шляхом залучення нових членів у вже існуючу олігархію. Заключний акт цього процесу полягає не стільки в зміні еліти, скільки в її реорганізації. Тож зазвичай відбувається злиття однієї еліти з іншою.

При формуванні опозиції до існуючого керівництва, партійні вожді мають повний інструментарій для дискредитації своїх опонентів. Прийняття компромісу – одна із хитрощів, до яких може долучилися правляча сторона, а включення ряду опозиціонерів у керівні органи є інструментом задоволення їх амбіцій. Таким чином, у конфліктах між різноманітними партійними елітами, переможцями завжди виходять саме групи еліт, але ніяк не маси.

Отже, висновком із всього вищеописаного є теза про неможливість управління великими організаціями неолігархічними групами. Це неможливо технічно. Можливість панування демократії та неолігархічних владних структур великими організаціями, при подоланні технічних перешкод, тобто існуванні розвинутої системи прямого та зворотного зв'язку між керівниками та членами великих організацій, залишається проблемним питанням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кабашов С. Ю. Бюрократия. Теоретические концепции / С. Ю. Кабашов. – Уфа: Фланта, 2011. – 217 с.
2. Малшкин А. Н. Теория политической элиты Р. Михельса / А. Н. Малшкин. // Социологический журнал. – 1994. – №3. – С. 80 – 88.
3. Михельс Р. Принципиальное в проблеме демократии [Електронний ресурс] / Р. Михельс – Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/3tPk1Mc>

ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

*Кузьмицька Маргарита Олександрівна,
Київський національний лінгвістичний університет, викладач
m.kuzmytska@ukr.net*

Забезпечення належної якості освіти для здобувачів з інших країн залишається одним із пріоритетних завдань для закладів вищої освіти в Україні у контексті глобалізації та міжнародного співробітництва. Наразі 455 закладів освіти у таких містах як Харків, Київ, Одеса та інші здійснюють навчання іноземних студентів. За даними «Українського державного центру міжнародної освіти» 2019 року в Україні перебували на навчанні (на основному – 87, 85%) 80 470 іноземців зі 158 країн світу [3].

Проблемам освіти та виховання іноземних студентів у контексті їхньої професійної підготовки були присвячені дослідження Н. Б. Булгакової, Н. В. Василенко, О. І. Гуренко, В. С. Коломієць, Є. П. Степанова, О. О. Тетьянченко, Н. І. Ушакової та інших, аналіз праць яких здійснили дослідники О. В. Адаменко та М. В. Разорьонова [1, с. 3-7].

Л. І. Рибаченко проаналізувала сучасний стан системи професійної підготовки іноземних студентів з точки зору виникнення бар'єрів (“критичних точок”) на різних етапах освітнього процесу [5, с.12].

Особливості перебігу процесу адаптації іноземних студентів з першої миті їхнього перебування в Україні та його вплив на подальший освітній процес має бути врахований усіма його учасниками, а самі студенти потребують психологічного супроводу з боку працівників ЗВО. Згідно з результатами досліджень процес адаптації може проходити на таких рівнях:

- психофізіологічний (перебудова особистості, зміна клімату);
- лінгвістичний (недостатній рівень мовної підготовки);
- соціокультурний (культурні, релігійні, історичні та інші особливості країн);
- навчально-пізнавальний (відмінності у системах освіти);
- етнічний, побутовий та інші [4, с.82].

Мізюк В. М. зазначає, що попри те, що працівники ЗВО мають відігравати важливу роль у соціально-культурній адаптації студентів-іноземців, згідно з результатами проведеного опитування, деканат та викладачі посідають відповідно друге і третє місце з надання допомоги у процесі адаптації, у той час як найбільш істотну допомогу і підтримку іноземні студенти отримують від своїх співвітчизників (75% опитуваних) [4, с.83].

На нашу думку, одним із найважливіших факторів, який у комплексі впливає на освітній процес студентів-іноземців є проблема мотивації. Мовний бар'єр, невиправдані сподівання, відсутня або недостатня підтримка з боку ЗВО, житлово-побутові умови тощо часто спричиняють втрату внутрішньої мотивації у студентів, які у процесі організації власної освітньої діяльності починають керуватися здебільшого зовнішніми чинниками (отримання диплому, повернення додому тощо).

У контексті успішної соціокультурної адаптації іноземних студентів до нового освітнього середовища Мізюк В. М. вбачає організацію взаємодії

і взаєморозуміння між учасниками освітнього процесу одним із найважливіших інструментів, адже налагодження стосунків між представниками різних культур як в межах освітньої діяльності, так і поза нею безумовно сприятиме прискоренню процесу адаптації студента-іноземця до нового соціально-культурного середовища [4, с. 83]. Вплив мотивації навчальної діяльності студентів-іноземців та спрямування освітньої діяльності на процес адаптації студентів-іноземців у ЗВО України були також доведені у дослідженні Зінонос Н. О. [2, с. 15].

Таким чином, особливості та умови освітньої діяльності іноземних студентів є актуальним предметом наукових досліджень. Серед основних факторів, які впливають на освітній процес, варто виділити проблеми адаптації іноземних студентів, вирішення яких є не лише запорукою успішного формування професійно-орієнтованої особистості, а забезпечує зміцнення позитивного міжнародного іміджу ЗВО України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Адаменко О. В., Разорьонова М. В. Проблеми навчання в Україні іноземних громадян як об'єкт педагогічних дисертаційних досліджень 1990-2010 років / О. В. Адаменко, М. В. Разорьонова // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки: реальність та перспективи. – 2011. – Вип. 29. – С. 3-7. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_5_2011_29_3
2. Зінонос Н. О. Педагогічні умови адаптації студентів-іноземців до вивчення природничо-математичних дисциплін у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти” / Н. О. Зінонос. – Дніпропетровськ, 2016. – 23 с.
3. Іноземні студенти в Україні [Електронний ресурс] // Український державний центр міжнародної освіти : [офіційний веб портал]. – Режим доступу: <https://studyinukraine.gov.ua/zhittya-v-ukraini/inozemni-studenti-v-ukraini/>, вільний. – Назва з екрана.
4. Мізюк В. М. Адаптація іноземних студентів до освітнього середовища Івано-Франківського національного медичного університету / В. М. Мізюк // Галицький лікарський вісник. - 2014. - Т. 21, число 1. - С. 82-84. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/glv_2014_21_1_30.
5. Рибаченко Л. І. Підготовка іноземних студентів у навчальних закладах України (1946 – 2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 „Загальна педагогіка та історія педагогіки” / Л. І. Рибаченко. – Луганськ, 2001. – 20 с.

WSPARCIE DLA DZIECI I RODZINY W PLACÓWKACH OPIEKUNCZO-WYCHOWAWCZYCH

Marta Magdoń
Instytut Pedagogiki
Kolegium Nauk Społecznych
Uniwersytet Rzeszowski¹

Wstęp

Zadania placówek opiekuńczo-wychowawczych polegają na zapewnieniu dziecku całodobowej opieki i wychowania oraz zaspokojeniu jego niezbędnych potrzeb, w szczególności emocjonalnych, rozwojowych, zdrowotnych, bytowych, społecznych i religijnych. Ponadto rolą placówki jest umożliwienie dziecku podtrzymania kontaktu z rodziną (o ile sąd nie zdecydował inaczej) oraz dodanie starań na rzecz powrotu dziecka do rodziny naturalnej. Dziecko skierowane do placówki opiekuńczo-wychowawczej w świetle przepisów ma zapewnione odpowiednie działania terapeutyczne, a także dostęp do edukacji zgodnie z własnymi potrzebami².

Zgodnie z art. 102. - Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej - placówka opiekuńczo-wychowawcza typu rodzinnego:

- wychowuje dzieci w różnym wieku, w tym dorastające i usamodzielniające się;
- umożliwia wspólne wychowanie i opiekę licznemu rodzeństwu;
- współpracuje z koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej i asystentem rodziny.

W placówce opiekuńczo wychowawczej typu rodzinnego można umieścić, w tym samym czasie, łącznie nie więcej niż 8 dzieci oraz osób, które osiągnęły pełnoletniość przebywając w pieczy zastępczej i kontynuują naukę. W razie konieczności umieszczenia w placówce rodzeństwa, za zgodą dyrektora tej placówki oraz po uzyskaniu zezwolenia wojewody, jest dopuszczalne umieszczenie w tym samym czasie większej liczby dzieci, nie więcej jednak niż 10³.

Formami rodzinnej pieczy zastępczej zgodnie z art. 39. Ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej są m.in.:

- Rodzina zastępcza:
 - ✓ spokrewniona;
 - ✓ niezawodowa;
 - ✓ zawodowa, w tym zawodowa pełniąca funkcję pogotowia rodzinnego i zawodowa specjalistyczna.
- Rodzinny dom dziecka

Rodziny zastępcze oraz rodzinne domy dziecka, na ich wniosek, mogą być wspierane przez tzw. rodziny pomocowe (Ustawa z dnia 9 czerwca

1 Dane kontaktowe: martamagdon.mm@gmail.com

2 [Online]:<https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/wspieranie-rodziny-i-system-pieczy-zastepczej-17720793>, [data dostępu: 23.02.2021]

3 [Online]:<https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/wspieranie-rodziny-i-system-pieczy-zastepczej-17720793>, [data dostępu: 23.02.2021]

2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej - Dz.U.2020.821 t.j.) Zadania rodziny zastępczej i rodzinnego domu dziecka zostały przedstawione w art. 40 wspomnianej powyżej ustawy. Rodzina zastępcza oraz rodzinny dom dziecka zapewniają dziecku całodobową opiekę i wychowanie, w szczególności:

- traktują dziecko w sposób sprzyjający poczuciu godności i wartości osobowej;
- zapewniają dostęp do przysługujących świadczeń zdrowotnych;
- zapewniają kształcenie, wyrównywanie braków rozwojowych i szkolnych;
- zapewniają rozwój uzdolnień i zainteresowań;
- zaspokajają jego potrzeby emocjonalne, bytowe, rozwojowe, społeczne oraz religijne;
- zapewniają ochronę przed arbitralną lub bezprawną ingerencją w życie prywatne dziecka;
- umożliwiają kontakt z rodzicami i innymi osobami bliskimi, chyba że sąd postanowi inaczej.

Rodzina zastępcza oraz prowadzący rodzinny dom dziecka współpracują z ośrodkiem adopcyjnym, koordynatorem rodzinnej pieczy zastępczej i organizatorem rodzinnej pieczy zastępczej.

1. Prawa i obowiązki rodziców dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej:

-rodzic ma dostęp do informacji o pobycie dziecka - o ile sąd nie postanowi inaczej;

- możliwość kontaktu z dzieckiem umieszczonym w pieczy zastępczej, z konieczności utrzymania więzi emocjonalnych o ile sąd wyrazi zgodę;

- uczestnictwo w ważnych decyzjach dotyczących dziecka np. leczenie, wniosek o paszport – jeśli nie zostaną całkowicie pozbawieni władzy rodzicielskiej;

- alimentacja na rzecz dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej;

-ponoszenieodpłatnościapobytdzieckawpieczyzastępczej-oileniezostaną z tego zwolnieni administracyjnie (Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej - Dz.U.2020.821 t.j.)

Szansa na reintegrację rodziny wzrosną, gdy umieszczą się wszystkie dzieci z rodzinie w jednej formie opieki, udziela się pomocy rodzinie w samodzielnym ustalaniu zmian, podejmuje się szybką współpracę z rodziną naturalną, informuje się rodziców o możliwych rozwiązaniach i prawach. Pojęcie reintegracji rodziny oznacza planowy proces odbudowywania więzi w rodzinach, w których na skutek kryzysu więzi te zostały zerwane lub nadwężone. Podejście tradycyjne mówi o tym, że dzieci, które są umieszczone poza domem powinny do niego wrócić jeżeli jest to możliwe lub zostać umieszczone w innej rodzinie (jak najszybciej). Podejście tradycyjne wiązało się z wyborem jednej z dwóch możliwych dróg, natomiast często było to przyczyną niewłaściwych decyzji – powrót dzieci do domu mimo, że rodzina nie była zdolna do zapewnienia mu opieki. Podejście współczesne jest definiowane jako „proces nawiązywania więzi między dziećmi umieszczonymi w systemie opieki a ich rodzinami poprzez pomoc świadczoną dzieciom, ich rodzicom i rodzinom zastępczym, jak również innym zaangażowanym osobom lub służbom”⁷⁴. Definicja ta podkreśla, że bardzo ważne

4 [Online:] <https://szkolnictwo.pl/index.php?id=PU0857>, E. Polak, Współpraca domu dziecka z rodzinami

jest podtrzymanie istniejących lub odbudowanie utraconych więzi, ale również uświadomienie, że rodziny, które nie mogą żyć wspólnie, mogą utrzymywać satysfakcjonujące więzi, relacje. W sytuacji umieszczenia dziecka poza domem rodzinnym, reintegracja powinna być planowana najwcześniej jak to tylko możliwe. Reintegracja jest procesem odbywającym się na różnych poziomach, a jej optymalny wynik stanowi całkowite przywrócenie dziecka rodzinie. Nie w każdej sytuacji jest to całkowicie możliwe. Bywa często tak, że rodzice emocjonalnie odrzucają swoje dzieci. W takich sytuacjach nie ma żadnej gwarancji, że zapewnią swoim dzieciom stabilizację życiową. Stymulowanie więzi między rodzicami, a dziećmi jest bardzo ważne, nawet jeśli nie istnieją realne szanse ich powrotu do domu. W pieczy zastępczej umieszczone są dzieci w różnym przedziale wiekowym, ale praktycznie każde z nich przez pewien czas przebywało w swoim domu rodzinnym. Był to ważny czas, ponieważ właśnie wtedy tworzyły się więzi z rodzicami – nawet tymi zaniedbującymi ich. Umieszczając dziecko w pieczy zastępczej należy umożliwić rodzicom i dzieciom optymalny poziom kontaktów. Więzy te mają znaczenie dla rozwoju emocjonalnego i społecznego (Sendyk 2011, 214-218). Potrzebą fundamentalną w życiu dzieci jest potrzeba utrzymania relacji z najważniejszymi, bliskimi im osobami. Z wynikającego z tej potrzeby poczucia stałości, tożsamości, przynależności, świadomości swojego pochodzenia, jak również emocji przeżywanych przez dziecko w sytuacji separacji i straty, wynika jego potrzeba utrzymania kontaktu ze swoimi bliskimi (Szczygielska 2017, s.20). Szanse na reintegrację wzrastają, gdy: umieszcza się wszystkie dzieci z rodziny w jednej formie opieki, określa się wyraźnie przyczyny i kryteria tego umieszczenia, następuje natychmiastowa interwencja sądu, informuje się rodziców o możliwych rozwiązaniach i przysługujących im prawach, podejmuje się natychmiastową współpracę z rodziną naturalną, udziela się pomocy rodzinie w samodzielnym ustaleniu etapów prowadzących do zmiany. O największych szansach na powrót dziecka do własnej rodziny można mówić przede wszystkim wtedy, gdy kryzys w rodzinie, będący powodem umieszczenia dziecka w placówce, nie przyjął postaci trwałej zmiany. Ale też wtedy, gdy rodzina nie zdążyła się jeszcze pogodzić ze stratą dziecka. Im czas pomiędzy objęciem dziecka opieką zastępczą, a rozpoczęciem reintegracji jest krótszy, tym większe są szanse na jej pozytywny przebieg. Podstawą zmian w rodzinie naturalnej jest psychiczna gotowość do życia w odmienny sposób, a jej warunkiem gotowość do przyjęcia pomocy i współpracy z instytucjami, które tę pomoc oferują (Szczygielska 2017, s.28).

2. Trudności adaptacyjne w rodzinie zastępczej mogą wynikać:

- po stronie dziecka z: braku przygotowania dziecka do zmiany, dotychczasowych nawyków i schematów funkcjonowania dziecka nieprzystających do nowej rzeczywistości w rodzinie zastępczej, trudności emocjonalnych dziecka związanych z przeżyтыми stratami i dotychczasowym obciążającym doświadczeniem, zaburzeń z obszaru zdolności dziecka do więzi, deficytów rozwojowych dziecka;
- po stronie rodziny z: braku odpowiedniego przygotowania rodziny naturalnej i zastępczej, braku określonego celu interwencji polegającej na oddzieleniu dziecka od rodziny naturalnej, nierealistycznych lub niezrozumiałych dla dziecka oczekiwań opiekunów zastępczych braku wsparcia rodziny naturalnej i

zastępczej (bliskich, innych podobnych rodzin, specjalistów) emocjonalnego wypalenie opiekunów zastępczych (Szczygielska 2017, s.21).

Diagnoza rodziny w placówce jest dokonywana na podstawie badań psychologicznych i pedagogicznych rodzin, ale również informacji uzyskanych z różnych źródeł – dokumentów, wywiadów, obserwacji, rozmów prowadzonych przez personel domu dziecka z rodzicami. Najważniejszym narzędziem diagnozy sytuacji w rodzinie jest wywiad. Jest on szczególnie ważny, z uwagi na budowanie przymierza pomiędzy rodziną a pracownikiem społecznym. Należy dostosować go do stylu rodziny – musi być prowadzony w klimacie wsparcia. Tematyka pierwszego wywiadu powinna uwzględniać specyfikę rodziny. Powinien on zawierać kluczowe pytania: *Jaka jest struktura rodziny (kto ją tworzy, jak dzielone są role, jakie są relacje wewnątrzrodzinne, styl komunikacji)?; Czego dotyczy problem rodzinny?; Jaka jest historia problemu w rodzinie?; Jakie są następstwa tego problemu dla poszczególnych członków rodziny?; Jaka jest motywacja do zmiany u poszczególnych członków rodziny?* W oparciu o hierarchię potrzeb oraz diagnozę dotyczącą realizowania zadań i reguł rodziny, stylów wychowania, ale również bliskości i władzy należy stworzyć plan pracy z rodziną. Powinien on zawierać diagnozę problemu, sposób rozwiązania, czas na to przeznaczony oraz osoby odpowiedzialne i wspierające. Efektem realizacji planu powinna być integracja rodziny, wzmocnienie więzi uczuciowych między jej członkami, odbudowanie jej funkcji opiekuńczo-wychowawczej. Przedmiotem planowania są: cele, metody realizacji tych celów, niezbędne zasoby, a także sposoby ich pozyskiwania, czas i miejsce ich wykonywania. W planie należy uwzględnić zadania bieżące oraz krótkoterminowe, możliwe do realizowania w ciągu kilku miesięcy. Do najważniejszych cech dobrego planu należy zaliczyć m.in.: realność planu; wewnętrzna zgodność – cele nie powinny być sprzeczne ze sobą ani wykluczające się wzajemnie; operatywność – zrozumiałość planu, jego przejrzystość i ścisłość; elastyczność; terminowość – określenie czasu na wykonanie celu; kompletność – branie pod uwagę wszystkich koniecznych i niezbędnych działań, które prowadzą do realizacji celu; perspektywiczność – branie pod uwagę niezbędnych i koniecznych działań, które prowadzą do realizacji celu oraz konkretność – określenie w sposób jak najbardziej ścisły, dokładny i konkretny celów, jakie mają zostać osiągnięte (Trubiłowicz 2017, s. 7-16).

Rodzinę zastępczą lub rodzinną dom dziecka najczęściej prowadzone są przez małżeństwa lub osoby niepozostające w związku małżeńskim, u których umieszczono dziecko w celu sprawowania nad nim pieczy zastępczej. Należy podkreślić, że w przypadku małżonków – jedno z nich pełni wówczas funkcję dyrektora i nie może podjąć żadnej innej stałej pracy, zaś drugi małżonek pracuje zawodowo. Dyrektor – wychowawca ma obowiązek realizować indywidualne plany z każdym z wychowanków oraz prowadzić niezbędną dokumentację. W placówkach tego typu przebywa zazwyczaj od 4 do 8 wychowanków. Wymagania, jakie są stawiane dyrektorom rodzinnego domu dziecka, to: wykształcenie minimum średnie; odbycie szkolenia w jednym z ośrodków adopcyjno-opiekuńczych (uzyskanie zaświadczenie) oraz sprawdzane są także osobiste kompetencje, predyspozycje i motywacje.

3. Wymagania dotyczące powierzenia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka.

Pełnienie funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenie rodzinnego domu dziecka może stworzyć małżeństwo lub osoba niepozostająca w związku mał-

żeńskim, jeżeli:

- nie jest i nie była pozbawiona władzy rodzicielskiej, oraz władza rodzicielska nie jest jej ograniczona ani zawieszona;
- wypełnia obowiązki alimentacyjny;
- nie jest ograniczona w zdolności do czynności prawnych;
- uzyska od lekarza podstawowej opieki zdrowotnej zaświadczenie o braku przeciwwskazań zdrowotnych do pełnienia funkcji rodziny zastępczej lub prowadzenia rodzinnego domu dziecka;
- przebywa na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej;
- zapewni dziecku odpowiednie warunki bytowe i mieszkaniowe (zaspokajanie indywidualnych potrzeb dziecka, m.in. rozwoju emocjonalnego, fizycznego i społecznego, właściwej edukacji i rozwoju zainteresowań, wypoczynku i organizacji czasu wolnego);
- daje rękojmię należytego sprawowania pieczy zastępczej;
- nie była skazana prawomocnym wyrokiem za umyślne przestępstwo.

4. Umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej następuje na podstawie orzeczenia sądu.

W przypadku pilnej konieczności, na wniosek lub za zgodą rodziców dziecka, możliwe jest umieszczenie dziecka w rodzinnej pieczy zastępczej, na podstawie umowy zawartej między rodziną zastępczą lub prowadzącym rodzinny dom dziecka, a starostą właściwym ze względu na miejsce zamieszkania tej rodziny lub miejsce prowadzenia rodzinnego domu dziecka. O zawartej umowie starosta zawiadamia niezwłocznie sąd. Obowiązek sprawowania pieczy nad dzieckiem i jego wychowania rodzina zastępcza lub prowadzący rodzinny dom dziecka podejmuje z dniem faktycznego umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka na mocy orzeczenia sądu, umowy, oraz w sytuacjach określonych poprzez przyjęcie dziecka przez rodzinę zastępczą zawodową pełniącą funkcję pogotowia rodzinnego.

Pobytek dziecka w pieczy zastępczej to objęcie dziecka jedną z form pieczy zastępczej następuje na okres nie dłuższy niż do osiągnięcia pełnoletności. Osoba, która osiągnęła pełnoletność przebywając w pieczy zastępczej, może przebywać w dotychczasowej rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo placówce opiekuńczo-wychowawczej, za zgodą odpowiednio rodziny zastępczej, prowadzącego rodzinny dom dziecka albo dyrektora placówki opiekuńczo – wychowawczej, nie dłużej jednak niż do ukończenia 25. roku życia, jeżeli:

- uczy się: w szkole; w zakładzie kształcenia nauczycieli; w uczelni; u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego lub;
- legitymuje się orzeczeniem o znacznym lub umiarkowanym stopniu niepełnosprawności i uczy się: w szkole; w zakładzie kształcenia nauczycieli; w uczelni; na kursach, jeśli ich ukończenie jest zgodne z indywidualnym programem usamodzielnienia; u pracodawcy w celu przygotowania zawodowego.

Rodzinie zastępczej oraz prowadzącemu rodzinny dom dziecka, na każde umieszczone dziecko, przysługuje świadczenie na pokrycie kosztów jego utrzymania.

5. Formy pomocy i wsparcia dla rodzinnych domów dziecka oraz rodzin zastępczych.

W rodzinnych domach dziecka, w których przebywa więcej niż 4 dzie-

ci, na wniosek prowadzącego rodzinny dom dziecka starosta z uzasadnionych przyczyn może zatrudnić osobę do pomocy przy sprawowaniu opieki nad dziećmi i przy pracach gospodarczych. Prowadzącemu rodzinny dom dziecka starosta może przyznać: dofinansowanie do wypoczynku poza miejscem zamieszkania dziecka oraz świadczenie na pokrycie m.in.: niezbędnych kosztów związanych z potrzebami przyjmowanego dziecka – jednorazowo, kosztów związanych z wystąpieniem zdarzeń losowych lub innych zdarzeń mających wpływ na jakość sprawowanej opieki – jednorazowo lub okresowo. Przy zapewnianiu pieczy i wychowania dzieciom umieszczonym w rodzinie zastępczej lub rodzinnym domu dziecka oraz wykonywaniu innych czynności związanych z realizacją zadań rodziny zastępczej lub rodzinnego domu dziecka rodzina zastępcza oraz prowadzący rodzinny dom dziecka mogą korzystać z pomocy wolontariuszki, organizowanej przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej. O potrzebie skorzystania z pomocy, rodzina zastępcza lub prowadzący rodzinny dom dziecka informuje właściwego organizatora rodzinnej pieczy zastępczej. Kandydaci do pełnienia funkcji rodziny zastępczej zawodowej, rodziny zastępczej niezawodowej lub do prowadzenia rodzinnego domu dziecka są obowiązani posiadać świadectwo ukończenia szkolenia organizowanego przez organizatora rodzinnej pieczy zastępczej lub prowadzonego przez ośrodek adopcyjny. Rodzina zastępcza zawodowa oraz prowadzący rodzinny dom dziecka są obowiązani do systematycznego podnoszenia swoich kwalifikacji, w szczególności przez udział w szkoleniach.

Zakończenie

Placówki opiekuńczo-wychowawcze typu rodzinnego, które zostały opisane w powyższym artykule są jedną z form wspierania rodziny oraz dziecka. Określonych w ustawie o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Autorka dokonuje analizy zadań jakie realizowane są przez powyższe placówki opiekuńczo-wychowawcze. Omówione zostały prawa i obowiązki rodziców oraz wymagania jakie muszą spełnić rodziny zastępcze oraz rodzinne domy dziecka. Każda z przedstawionych placówek poprzez odmienną specyfikę działania ma jeden wspólny cel. Przede wszystkim stara się zaspokoić te najbardziej podstawowe potrzeby dziecka i stworzyć mu jak najlepsze warunki do całościowego rozwoju.

BIBLIOGRAFIA

- I. Opracowania naukowe:
 1. Sendyk M., *Praca z rodzinami dzieci umieszczonych w pieczy zastępczej*, [w:] *Usługi społeczne wobec rodziny*, (red.) A. Kubowa, J. Szczepaniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011.
 2. Szczygielska M., *Problematyka sytuacji rodzinnej dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej w kontekście powrotu do rodziny naturalnej*, [w:] *Mapa pomocy rodzinie w kontekście umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, Kraków 2017.
 3. Trubiłowicz E., *Praca z rodziną dziecka umieszczonego w pieczy zastępczej*, [w:] *Mapa pomocy rodzinie w kontekście umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej w Krakowie, Kraków 2017.
 4. Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej - Dz.U.2020.821 t.j.
- II. Źródła internetowe:
 1. [Online:] <https://wioskisos.org/rodzicesos/dzieci-sos/>, [data dostępu: 23.02.2021]
 2. [Online:] <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/wspieranie-rodziny-i>

system-pieczny-zastepczej-17720793, [data dostępu: 23.02.2021]

3. [Online:] <https://www.arslege.pl/ustawa-o-wspieraniu-rodziny-i-systemie-pieczny-zastepczej/k704/s6254/>, [data dostępu: 23.02.2021]

4. [Online:] http://orka.sejm.gov.pl/proc6.nsf/ustawy/628_u.htm, [data dostępu: 23.02.2021]

5. [Online:] <https://szkolnictwo.pl/index.php?id=PU0857>, E. Polak, Współpraca domu dziecka z rodzinami wychowanka, [data dostępu: 23.02.2021]

Streszczenie:

Artykuł „Wsparcie dla dzieci i rodziny w placówkach opiekuńczo-wychowawczych” przedstawia najważniejsze informacje dotyczące placówek opiekuńczo-wychowawczych typu rodzinnego. Autorka omawia zgodnie z ustawą o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej poszczególne formy pomocy. Analizuje zadania, prawa i obowiązki rodziców oraz wymagania jakie muszą spełnić rodziny zastępcze oraz rodzinne domy dziecka.

Słowa klucze: dziecko, adopcja, rodziny dom dziecka, rodzina zastępcza, opieka, wychowanie.

Abstrakt:

The article “Children and families support in care and educational institutions” the most important information about family-type care and education facilities. In accordance with the Act on supporting the family and the foster care system, the author discusses various forms of assistance. Analyzes the tasks, rights and obligations of parents and the requirements that must be met by foster families and family orphanages.

Key words: child, adoption, families, orphanage, foster family, care, upbringing.

INTEGRAL MODELS OF DIGITAL LEARNING FOR FOREIGN LANGUAGES PROGRAMS

Makhachashvili Rusudan

Doctor Habilitated in Philology,

Head of Romance Languages and Typology Department

Borys Grinchenko Kyiv University

r.makhachashvili@kubg.edu.ua

Semenist Ivan

PhD

Head of Oriental Languages and Translation Department

Borys Grinchenko Kyiv University

i.semenist@kubg.edu.ua

Theoretical problems of complex, holistic, multidimensional modelling of reality and its separate spheres (one of which within the English-speaking linguistics of the XX-XXI centuries is the sphere of development of the latest computer technologies) are directed by the deterministic interaction of objects, signs of their reception and interpretation (in the field of individual and collective consciousness), embodiment, consolidation and retransmission of the results of interaction of these systems of features.

In this regard, the fundamental dimension of being (as synonymous with the latter “reality”, “realm” and “world” can be used) (Aristotle, 2014; Budko, 1990; Kireev, 2008) is defined as a heterogeneous concept that can summarize

the multidimensional features of the world order: the world that really exists and is subject to direct perception; a world that is not subject to direct reception, but exists in reality; a world that is imaginary, unreal (for example the ideal, mythological images); reality, which exists objectively, regardless of human consciousness (nature, objective physical laws of the world order, space-time dimensions); the general way of life of humankind, society, culture, civilization.

Thus, the Computer Being dimension is understood as a fundamental ontological parameter that exists outside the scope of human mind and is involved in the perceptual field regardless of the will of the subject of cognition.

The intellectualization of modern global culture determines a qualitatively new approach to understanding the processes of parallel development of human activities and cognitive (intellectual) experiences. That is the origin and methodological premise of the concept of “Noosphere”. The Noosphere is defined as the current stage of development of the biosphere, associated with the emergence of humanity in it (Kasavin, 1990; Gachev, 1993), and is interpreted as part of the planet and planet ambient with traces of human activity.

The integral real component of the Noosphere is identified as the Technosphere – a set of artificial objects (technologies) created by the humankind, and natural objects changed as a result of technological activity of humankind (Heim, 1993; Makhachashvili, 2020). In turn, Computer Being (computer reality, cyberspace) is a complex, multidimensional, interdisciplinary sphere of synthesis of reality, human experience and activity mediated by the latest digital and information technologies; technogenic reality, a component of the Technosphere of existence.

In the educational sphere, according to our estimations, the result of fundamental Technosphere shift, induced by the COVID-19 pandemic development and enhanced by subsequent digitalization measures, was the need to take quick comprehensive action (Makhachashvili, Semenist, Bakhtina, 2020) in order to achieve such desirable results: a) to adapt the existent complex educational scenarios to digital, remote and blended formats; b) to activate comprehensive complex skillsets, otherwise latent or underutilized in the educational process; c) to boost ICT competence and digital literacy of all participants of the educational process relocated to computer being.

The global pandemic of COVID-19 emerged as a kind of a black swan scenario or a singularity (event horizon) (Tu, 1994) for interdisciplinary domains of social and economic life, including education. The black swan theory is a concept that describes an event that comes as a surprise, has a major effect on society, and is often rationalized after the fact (Taleb, 2010). The structure and procedure of higher education workflow in 2020-2021 were disrupted by a range of challenges, spawned by the global pandemic restriction measures, which influenced significantly the scope of individual experiences, projected outcomes and estimated quality of higher education in countries across the world.

The estimations of digital distant education state-of-the-art, structure and quality, conducted across various studies in the pre-COVID-19 inquiry framework have spanned, among others, assessment of satisfaction with distance learning experience (Bekele, 2010; Bolliger, 2009); added value of online learning (Thiessen, Ambrock, 2011); evaluation of learning outcomes (Costareie, 2011); overall attitudes to distance learning (Salyers et al, 2014); challenges of online education (Markova et al, 2017), networking principles in e-learning (Smyrnova-Trybulska, Kommers et al, 2019).

These issues require a comprehensive revisit in terms of the toll the global pandemic took on complex framework transformation of educational formats to digital remote mode, subsequently, on the individual learning experiences and subsequent shift in quality estimations of linguistic education in universities due to the abrupt transition to exclusively distant, digital distant or hybrid learning formats as a mode of formal education and university degree acquisition (as opposed to being a mostly auxiliary learning method or an informal learning format).

This **inquiry objective**, henceforth, is to estimate the quality assessment of complex, digitally enhanced formats of linguistic education via in-depth evaluation of individual digital distance and hybrid learning experiences and best practices by students of Oriental and European Languages of university programs in regions of Ukraine (Eastern Europe) through the span of educational activities in the time-frame of COVID-19 quarantine measures of March 2020 to January 2021.

Based on the activity profile (digital distance and blended learning in Foreign Language Acquisition) an online survey was devised to assess in-depth subjective experiences of e-learning and hybrid learning in COVID-19 timeframe (March 2020 – January 2021) for students of Oriental languages (Mandarin Chinese and Japanese) and European Languages (English, French, Spanish, Italian) major programs. The survey sample geographic distribution covers the universities of the capital city of Ukraine (Kyiv) (3 universities) and a representative selection of regional universities of Ukraine (14 universities), offering major programs in Oriental (Mandarin Chinese, Japanese) and European (English, French, Spanish, Italian) languages on all three tier of educational levels according to the legislature of Ukraine (Law of Ukraine, 2019): undergraduate, graduate and post-graduate.

The study premise is based on identification of complex digital distant learning formats (u(biquitous)-learning (Crowe, 2007), m(obile)-learning, b(lended)-learning, hybrid learning) and modes for university educational programs and projected digital literacy requirements (European Commission, 2020; DQ, 2019; World Economic Forum, 2020). For the purposes of this study digitally enhanced or electronic learning (e-learning) is estimated as a form of ubiquitous learning (u-learning) that involves learning in an environment with full access to digital devices and services at any given moment (Van'tHooft, 2007).

As a parcel of the Technosphere shift in comprehensive human activity, parameterization principles of a concept of electronic (or digitally enhanced) interaction and communication in the paradigm of the humanities in general (Makhachashvili, 2020), allow to identify the features of e-learning as a complex object system pertaining the following parameters: Ubiquity; Ontocentrism; Integrativity; Automorphism; Normativity; Communicative substantiality; Information capacity; Interactive framework meta status. Through the fragmented set of qualitative features, digitally enhanced (electronic) learning framework is tangent to the concepts of complex frameworks of cognitive outlook and activity, such as: 1) Model of the world/worldview (inclusivity, integrativity, automorphism); Linguistic worldview/mapping (communicative substantiality; interactive framework meta status); Noosphere (ontocentrism, information capacity). The integrative concept of e-learning stands as a complex synthesis of these frameworks.

The framework evolution and innovation of e-learning as a complex system of human activity in the digital age, is determined by a range of qualifying conditions of its emergence, existence and transformation in the COVID-19

timeframe, including: 1) exhaustive synchronization of the object, phenomenological and anthropological planes of educational activities and procedures of ICT development; 2) exhaustive output of parameterization isomorphism of ontological (substance phenomenological), anthropic and digitized structures of reality and educational activity; 3) flexibility, adaptability and dynamic potential of the educational activities enhanced by ICT tools and digital technology (that is fulfilled, in particular through info-capacity, hybridization, and evolution of the basic functional features of the learning process).

COVID-19 quarantine measures, put in place country-wide in educational institutions Ukraine in the time spans of March-June 2020, October-December 2020 and January 2021 have demanded the simultaneous employment and overlap of the following structurally complex learning formats: e-learning 1.0 (direct synchronous computer assisted distant instruction); e-learning 2.0 (asynchronous computer-assisted collaborative learning) (Trentin, 2010); blended learning (in-person teaching with asynchronous ICT assisted learning methods) (Voorn, Kommers, 2013; Dos Reis, 2015; Boyarsky, 2020); hybrid learning (synchronous instruction of in-presence and remote students via ICT tools) (Duff, 2020). Based on the level of quarantine alert, adopted in regions of Ukraine, different level of complexity was utilized for educational activities in universities: e-learning 1.0/2.0 (for red and orange zones of quarantine) and hybrid learning (for yellow zones) formats were implemented.

The overarching research project hypothesis is the observable variation in the individual perception of e-learning and hybrid learning quality of foreign languages acquisition by different groups of stakeholders in different regions of Ukraine and in the capital city due to an arrangement of educational (core competences, soft skills proficiency), social and psychological (information fatigue, stress, community influence) and technological factors (digital literacy, digital divide, digital gap, pre-existing level of educational process digitization and e-learning experiences).

REFERENCES

1. Bekele, T. A., 2010. Motivation and satisfaction in internet-supported learning environments: A review. In *Educational Technology & Society*, 13(2), pp. 116–127.
2. Bolliger, D. U. & Wasilik O., 2009. Factors influencing faculty satisfaction with online teaching and learning in higher education. In *Distance Education*, 30(1), pp. 103–116.
3. Boyarsky, K., 2020. *What is Hybrid Learning*. eThink. Retrieved from: <https://www.owllabs.com/blog/hybrid-learning>
4. Budko, V., 1990. *Adekvatnost' nauchnogo poznavaniya*. Har'kov : Logos, 154 p.
5. Costareie, S., 2011. Assuaring quality based on the assessment of learning outcomes. In *5th International Technology, Education and Development. Conference (INTED)* Mar. 07-09, 2011, pp. 3235–3236.
6. Crowe, A. R., 2007. Learning to teach with mobile technology: A teacher educator's journey. In *Ubiquitous computing in education*. Mahwah, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, pp. 127–144.
7. Dillman, D. A., Smyth, J. D., Christian, Leah Melani, 2014. *Internet, Phone, Mail and Mixed-Mode Surveys: The Tailored Design Method*, 4th edition. John Wiley: Hoboken, NJ.
8. Dos Reis, A., 2015. To Be a (Blended) Teacher in the 21st Century - Some Reflections. In *International Journal of Research in E-learning*, 1(1), pp. 11–24.
9. DQ Global Standards Report, 2019. *World's first global standard for digital literacy, skills and readiness launched by the Coalition for Digital Intelligence*. Retrieved from: <https://www.dqinstitute.org/> (accessed January 2021).
10. Duff C., 2020. *Everything you need to know about education, technology and distance learning*. eThink, Retrieved from: <https://www.owllabs.com/blog/hybrid-learning>

11. European Commission, 2020. *European E-Competence Framework Guideline*. Retrieved from: <https://www.ecompetences.eu/> (accessed January 2021).
12. Gachev G., 1993. Gumanitarnyj komentarij k estestvoznaniju. In *Voprosy Literatury*. Issue 11, pp. 71–78.
13. *Handbook of Disease Burdens and Quality of Life Measures*, 2010. Springer Science+Business Media, pp. 4288–4288.
14. Heim, M., 1993. *The Metaphysics of Virtual Reality*. LA: Westport Publishers.
15. Kasavin, I., 1990. Postigaja mnogoobrazie razuma. Zabluzhdajushhij razum? In *Mногообразie Vnenauchnogo Znaniija*. Moscow, pp. 67–79.
16. Kireev, G., 2008. O kartine mira. In *Kosmologicheskoe esse*. Lebed', Issue 534, pp. 25–29.
17. Makhachashvili, R., 2020. Models and Digital Diagnostics Tools for the Innovative Polylingual Logosphere of Computer Being Dynamics. In *Italian-Ukrainian Contrastive Studies: Linguistics, Literature, Translation. Monograph*. Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften, Berlin, pp. 99–124.
18. Makhachashvili, R., Semenist, I., & Bakhtina, A., 2020. Digital Skills Development And Ict Tools For Final Qualification Assessment: Survey Study For Students And Staff Of European And Oriental Philology Programs. In *Electronic Scientific Professional Journal "Open Educational E-Environment Of Modern University*, (9), pp. 54–68. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2020.9.5>
19. Makhachashvili, R., Semenist, I., 2021. Student Satisfaction With Digital Hybrid Learning In European And Oriental Languages Programs: Survey Study Of Regional Universities Of Ukraine. In *Proceedings Of The 19th International Conference E-society*, pp. 133–143.
20. Markova, T., Glazkova, I., & Zaborova, E. 2017. Quality Issues of Online Distance Learning. In *Social and Behavioral Sciences*. Issue 237, pp. 685–691.
21. Ni, A. Y., 2013. Comparing the effectiveness of classroom and online learning: Teaching research methods. In *Journal of Public Affairs Education*, 2013, 19(2), pp. 199–215.
22. Prensky, M. 2001. Digital Natives, Digital Immigrants. In *On the Horizon*, Vol. 9, No. 5.
23. Salyers, V., Carter, L., Carter, A., Myers, S., & Barrett, P., 2014. The search for meaningful e-learning at Canadian universities: A multi-institutional research study. In *The International Review of Research in Open and Distributed Learning*, Issue 15(6), pp. 313–347.
24. Smyrnova-Trybulska, E., Kommers P. et al (Eds), 2019. *Universities in the Networked Society*. Springer.
25. Taleb, N., 2010. *The Black Swan: The Impact Of The Highly Improbable* (2nd ed.). London: Penguin. ISBN 978-0-14103459-1.
26. Thiessen, J., Ambrock, V., 2011. Value Added – The Editor in Design and Development of Online Courses. In *The Theory and Practice of Online Learning*, AU Press, Athabasca University. Retrieved from: <https://read.aupress.ca/read/the-theory-and-practice-of-online-learning/section/7b34c0dd-89ad-4280-9c95-137c1e2aa471#ch11>
27. Trentin, G., 2010. *Networked Collaborative Learning: Social Interaction and Active Learning*. Springer.
28. Tu, Pierre N. V., 1994. *Dynamical systems : an introduction with applications in economics and biology*. Berlin New York: Springer.
29. Van 't Hooft, M., Swan, K., Lin, Y-M., & Cook, D., 2007. What is ubiquitous computing? In *Ubiquitous Computing in Education*, pp. 3–17.
30. Voorn, R. J., & Kommers, P. A., 2013. Social media and higher education: introversion and collaborative learning from the student's perspective. In *International Journal of Social Media and Interactive Learning Environments*, Issue 1(1), pp. 59–73.
31. World Economic Forum, 2020. *The Future of Jobs Report*. Retrieved from: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf (accessed November 2020).

FIGURALNE MALARSTWO GRECKIE OKRESU KLASYCZNEGO (450-425 P.N.E.)

Majewski Łukasz

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy
im. Jana Długosza w Częstochowie

W Grecji na początku V w. p.n.e. pojawił się zupełnie nowy model sztuki w postaci malarstwa ściennego. Z kolei już w drugiej połowie V w. p.n.e. wielkie, wielobarwne kompozycje ścienne ustąpiły miejsca malarstwu tablicowemu. Artystom tego okresu sztuka zawdzięcza rozwój w dziedzinie wyrazu, a także przełom w tematyce. W tym właśnie czasie uwidaczniała się tendencja do przedstawiania tematyki świeckiej poświęconej m. in. bohaterskim wyczynom Greków, sławie *polis*, ale również życiu codziennemu, obrzędowi religijnym, zawodom sportowym, czy rzemiosłu (M. Nowicka, s. 97; K. Kumaniecki, s. 199).

Malarstwo tablicowe wywarło duży wpływ na inne dziedziny sztuki, a przede wszystkim na malarstwo wazowe oraz posadzki mozaikowe. W tym ostatnim przypadku twórcy kopiowali nawet duże kompozycje malarzy sztalugowych. Przykładem tego może być posadzka z Domu Fauna w Pompejach czy z Pelli z końca IV w. p. n. e. przedstawiająca scenę porwania Heleny przez Tezeusza (K. Kumaniecki, s. 113).

W V w. p. n. e. ściany greckich świątyń zdobione były malowidłami. Przykładem może być ateński *Tezejon* wzniesiony na Agorze ok. 474 r. p. n. e. Znajdują się tam sceny bitew Greków z Amazonkami i Lapitów z Centaurami, a także sceny z mitu o Tezeuszu. Można sądzić, że zdobiono również domy prywatne. Zachowała się anegdota mówiąca o tym, że polityk ateński Alkibiades, zmusił do tego jednego z malarzy. Wnętrza grobów również dekorowano malowidłami naśladując wnętrza mieszkalne (M. Nowicka, s. 166).

Jednym z najsłynniejszych artystów tego okresu był Aglaofon Młodszy (gr. i łac. *Aglaophon*). Pliniusz podaje, że swoją działalność rozpoczął w latach 420-417 p.n.e. (Pliniusz, XXXV, 59-60). Był synem Arystofona i bratankiem Polignota. Aglaofon pochodził z Tazos, ale swe największe dzieła stworzył w Atenach. Wsławił się dwoma obrazami przedstawiającymi Alkibiadesa. Pierwszy ukazywał tego polityka na kolanach bogini Nemezis, co wykorzystano później w procesie tego męża stanu, jako potwierdzenie zarzutu, że równał się z bogami. Drugi z kolei wyobrażał Alkibiadesa wieńczonego przez personifikację igrzysk olimpijskich i pytyjskich (*Słownik artystów...*, s. 15; M. Żmudziński, s. 106).

Niektórzy badacze dopatrują się w malowidle wazowym Mejdiasa, ukazującym *Adonisa i Afrodytę*, inspiracji wspomnianym powyżej obrazem *Nemezis*. Natomiast odbiciem drugiego malowidła może być obraz przedstawiający młodego atletę między dwiema postaciami mitologicznymi (M. L. Bernhard, *Sztuka grecka...*, s. 471).

Kolejny malarz, Panajnos z Aten (gr. *Panainos*, łac. *Panaenus*) działał w drugiej połowie V w. p. n. e. Był bratem lub bratankiem Fidiasza (*Słownik artystów...*, s. 157; *Mała encyklopedia kultury...*, T. 2, s. 150). Artysta ten wspólnie z Mikonem i Polignotem ozdobił malowidłami słynną *Stoa Poikile* – portyk znajdujący się w północnej części agory ateńskiej (M. Barwik, 3/2005, s. 41). Został on zbudowany ok. 460 r. p.n.e. z inicjatywy Kimona (Ajschines, s. 153).

Panajnos był autorem malowidła przedstawiającego bitwę pod Maratonem, które ukazywało greckich hoplitów ustawionych w szeregu, szykujących się do walki ze Spartanami (Pauzaniasz, s. 58). Odznaczało się ono realizmem historycznym, mimo że wśród walczących postaci malarz umieścił wizerunki bogów. Artysta ten wykonał również malowidła na wewnętrznej stronie tarczy Ateny wyrzeźbionej przez Kolotesa. Ozdobił również malowidłami o tematyce mitologicznej tron *Zeusa Olimpijskiego* wykonanego przez Fidiasza oraz ściany jego świątyni. (Pomiędzy powstaniem dzieł *Stoa Poikile* - ok. 460 r. p.n. e., a *Zeusem Olimpijskim* - ok. 430 r. p. n. e. jest duża rozpiętość czasu. Niektórzy badacze wysunęli tezę, że istniało dwóch malarzy o tym imieniu. Niekiedy jednego zwie się *Plejstajtenosem* i ten właśnie mógł być twórcą polichromii w *Stoa Poikile*) (*Encyklopedia kultury...*, s. 455).

Można przypuszczać, że obrazy Panajnosa wpłynęły na malowidła wazowe ukazujące np. *Tezeusza i Pejritoosa* lub *Hesperydę*. O niezachowanych niestety malowidłach z drugiej połowy V i IV w. p. n. e. informują nas jednak jedynie późnohellenistyczne i rzymskie kopie na ścianach domów pompejańskich i innych miast italskich (M. L. Bernhard, *Sztuka grecka...*, s. 472).

Jak podaje Bernhard w okresie tym działał także Aleksandros z Aten. Sygnaturę tego malarza znaleziono na malowidle monochromatycznym wykonanym na marmurze (tzw. *pikans*), odnalezionym w 1746 roku w Herkulanum. Obraz ten przedstawia kobiety grające w kości. Każda z postaci opatrzona została inskrypcją podającą jej imię. Na pierwszym planie dwie z nich przyklękają naprzeciw sobie. W tle po lewej stronie znajduje się kobieta, do której podbiegają dwie dziewczyny z otwartymi ramionami (*Słownik artystów...*, s. 16).

W drugiej połowie V w p.n.e. działał również Agatarchos z Samos (gr. *Agatarchos*, łac. *Agatarchus*). Pracował w Atenach w latach 460-420 p. n. e. Uznanie i przydomek *Skenographos* uzyskał jako twórca dekoracji teatralnych m.in. do tragedii Ajschylosa (J. A. Ostrowski, s. 12). Uważany był za autora iluzji przestrzennej i perspektywy linearnej. Udało mu się za pomocą środków graficznych uzyskać wrażenie głębi i właśnie dzięki temu stworzyć iluzję przestrzenną. Na ten temat napisał zaginiony dziś traktat, z którego korzystali późniejsi artyści i teoretycy sztuki, a także filozofowie (M. Nowicka, s. 100; M. Żmudziński, s. 106). Twórczość tego malarza znalazła swe odbicie w greckim malarstwie wazowym, zwłaszcza południowo-italskim. Według antycznej anegdoty słynny ateński polityk Alkibiades zmusił go do ozdobienia swego domu (M. L. Bernhard, *Sztuka grecka...*, s. 472; K. Michałowski, *Jak Grecy...*, s. 96).

Kolejny malarz tego okresu, Apollodoros z Aten (gr. *Apollodoros*, łac. *Apollodorus*) według przekazów starożytnych miał być prekursorem nowych kierunków w malarstwie. Wsławił się on wprowadzeniem do swoich obrazów efektów światłocieniowych, dzięki wykorzystaniu doświadczeń Agatarchosa z Samos. Nadał on postaciom ludzkim trójwymiarowość wykorzystując cieniowanie, co było jednym z największych osiągnięć Greków w zakresie sztuk plastycznych (stąd przydomek *skiagraphos* – malarz cieni). Uznawany był za prekursora iluzjonizmu malarskiego. Niemniej jednak malowidła tablicowe pochodzące z V w. p. n. e. były dalekie od iluzjonizmu w pełnym tego słowa znaczeniu. Dążenie do uzyskania trójwymiarowości ograniczało się jedynie do postaci ludzkiej. Malując postaci kobiet cieniował tylko ich szaty i włosy (K. Kumaniecki, s. 199).

Pliniusz wspomina jego dwa obrazy: *Modlący się kapłan* (zapewne obraz wotywny) oraz *Ajaks rażony piorunem* (Pliniusz, XXXV, 59-60, 60-2). Inne

dzieła przypisywane temu artyście to: *Odyseusz*, po raz pierwszy pokazany w *pilosie* marynarza; oraz *Heraklidzi* przedstawiający Alkmenę i córkę Heraklesa jako błagalnice. Temat tego obrazu zaczerpnięty został prawdopodobnie z twórczości Eurypidesa, co jest dowodem wpływu twórczości literackiej na malarstwo w tym okresie. Najwspanialszy rozkwit jego twórczości przypada na 415 r. p. n. e. Do swych obrazów, jako pierwszy miał używać tablic drewnianych jako tła (M. L. Bernhard, s. 472).

Na epokę Peryklesa przypadł również rozkwit stylu swobodnego w malarstwie wazowym (450-420 p.n.e.). W tym czasie nastąpiło odejście od równowagi, jaką cechowała się ceramika wieku VI p. n. e. W konsekwencji doprowadziło to do manieryzmu i braku proporcji. Teraz ceramika nie była malowana, lecz „nosiła na sobie malowidło” (M. Grant, s. 241, M. L. Bernhard, *Greckie malarstwo wazowe*, Warszawa 1966, s. 68).



Malarz Berliński, Fragment naczynia z *Ganimesem*, (ok. 500-490 r.p.n.e.)

Ten typ malarstwa stał się źródłem poznania życia i obyczajów starożytnej Hellady. Jako sztuka ludowa, ogólnodostępna i przeznaczona do codziennego użytku odznaczała się prawdziwą szczerością w obrazowaniu. Przedstawicielem stylu klasycznego w malarstwie wazowym stał się styl czerwonofigurowy. Wytworzył się wówczas tzw. prąd rzeźbiarski, który opierał się na bazie twórczości Fidiasza. Za najlepszego wyraziciela tego prądu artystycznego uważa się Malarza Achillesa, który był prawdopodobnie uczniem tzw. Malarza Berlińskiego oraz tworzącego nieco później Malarza Kleofona (420-390 p. n. e.) Artysta ten dekorował przede wszystkim duże naczynia, o klasycznej dla malarstwa wazowego tematyce. Jego postaci w scenie pożegnania wojownika są pełne dostojństwa podobnie jak rzeźby przyczółkowe Partenonu. Cechą charakterystyczną dla twórczości tego malarza jest sposób rysowania oka. Jest ono szeroko otwarte, przez co nadaje twarzy i spojrzeniu wyraz powagi i nastroju niemal religijnego (P. Meyer, s. 62, K. Estreicher, s. 141).

Obok tego nurtu, istniał też drugi – starszy, nawiązujący do malarstwa ściennego i do twórczości Malarza Niobidów. Artysta ten działał ok. połowy V w. p. n. e. Najlepiej znany jest jego krater przedstawiający śmierć dzieci Niobe (ok. 455-450 p. n. e.).

Współcześnie z nimi działali również artyści, których można by nazwać miniaturzystami. Zajmowali się oni zdobieniem wielkich naczyń takich jak pykisy, czary, lekyty itp. Przedstawiali na nich przede wszystkim sceny z życia kobiet. Z czasem straciły one charakter realistyczny, jaki posiadały jeszcze na początku drugiej połowy V w. p. n. e. Najlepszym reprezentantem tego kierunku jest Malarz z Eretrii. Artysty tego nurtu zdobili swe wazy również tematyką dionizyjską i legendarną (M. L. Bernhard, *Greckie malarstwo...*, s. 69)



Malarz Niobidów, Krater wolutowy

uważana jest za jeden z najpiękniejszych zachowanych przykładów malarstwa wazowego okresu klasycznego. Malarstwo tego artysty jest jeszcze mocno związane ze stylem surowym (wczesnoklasycznym). Malarz ten komponuje swoją dekorację przeważnie z dwóch postaci, pełnych dostojności i powagi, ustawionych po dwóch stronach naczynia, które połączone są jedynie spojrzeniem (M. Nowicka, s. 120).



Białe lekyty z przedstawicielami Tanatosa i Hypnosa (ok. 440 p.n.e.)

W latach ok 470-440 p.n.e. działał jeden z najwybitniejszych greckich malarzy wazowych, ateński malarz ceramiki - Malarz Achillesa. Jego imię nie jest znane, a to, którym się posługujemy pochodzi od jednego z przypisywanych mu dzieł – amfory ozdobionej malowidłami przedstawiającymi *Achillesa i brankę Bryzeidę*. Amfora ta datowana jest na ok. 450 r. p. n. e. Przedstawienie Achillesa charakteryzuje się podobieństwem do współczesnych Malarzowi Achillesa dzieł Polikleta, a szczególnie Doryforosa. Ze sposobu umieszczania postaci (po jednej na każdej stronie wazy) badacze wyciągają wniosek, że twórca był prawdopodobnie związany z tzw. Malarzem Berlińskim. Czerwonofigurowa waza z Achillesem i Bryzeidą

W rysunku Malarza Achillesa przebijają się ogromny wpływ rzeźby, który wyraża się w postawach poszczególnych postaci i sposobie przedstawiania sylwetek, co nasuwa na myśl posągi takich artystów jak Poliklet (M. Żmudziński, s. 106), czy porównanie z reliefami fryzu partenńskiego (M. L. Bernhard, *Sztuka grecka...*, s. 473; M. Grant, s. 95).

Oprócz amfor artysta ten malował również wazy pogrzebowe tzw. lekyty. Rozpowszechniły się one w drugiej połowie V w. p. n. e. i są charakterystyczne dla Attyki. Było to związane po części z szerzącą się pod wpływem temperowego malarstwa tablicowego modą na naczynia malowane kolorowymi farbami na białym tle. Lekyty, naczynia przeznaczone do kultu zmarłych, posiadały szyję, uchwyty i stopki oraz dolne partie brzuśca zdobione ornamentem czarnofigurowym. Główny pas brzuśca pokryty był rozświetlonym kredy o lekko kremowej barwie – stąd nazwa białe lekyty. Na tej właśnie części naczy-

nia malowano sceny figuralne za pomocą kolorowych matowych farb, najczęściej czerwonej, niebieskiej, różowej i brązowej (M. Nowicka, s. 23). Rysunki na lektych nie były utrwalane, dlatego też w trakcie wykopalisk kolory utleniają się i znikają w ciągu kilku minut. Na naczyniu pozostaje jedynie rysunek aktu wykonany rozcieńczonym pokostem przed nałożeniem farb, jakimi oddawano ubiór (M. L. Bernhard, *Sztuka grecka...*, s. 474; K. Kumaniecki, s. 201).

Wiek V p. n. e. był dla Greków wyjątkowy. Obfitował w wielkie osobowości nie tylko polityków, wojskowych, ale również artystów i to w każdej z dziedzin sztuki, którzy lata swojej świetności przeżywali w ateńskiej polis. Fenomen ten można wytłumaczyć istniejącą w Atenach formą władzy. Demokracja, bowiem tworzyła możliwości rozwoju w każdej sferze życia, również kulturalnego. W konsekwencji musiało to doprowadzić do pojawienia się geniuszy w każdej z dziedzin sztuki, gdyż jedną z zalet takiej formy rządów była możliwość osobistego uczestniczenia dużej ilości obywateli w życiu publicznym polis, co z kolei zdecydowało o jej rozwoju. Ze wszystkich dziedzin sztuki greckiej malarstwo jest najmniej znane. Malarstwo ściennie tego okresu zostało dla nas całkowicie stracone. Zachowały się tylko nieliczne malowidła z tamtego okresu, głównie na wazach attyckich. Mimo, że malarstwo wazowe zaliczone zostało do rzemiosła artystycznego, a nie dziedziny sztuki, to nie należy zapominać, że odzwierciedla ono w znacznej części monumentalne malarstwo ściennie.

BIBLIOGRAFIA:

- Ajschines, *Mowy*, tłum. W. Lengauer, Warszawa 2004, s. 153.
Pliniusz Starszy, *Historia naturalna*, oprac. I. i T. Zawadzcy, Wrocław-Kraków 1961.
Pauzaniusz, *Wędrowka po Helladzie. W świątyni i w mieście*, przekł. i oprac. J. Niemirska-Pliszczyńska, Wrocław 2005.
Barwik M., *Zaginione arcydzieła sztuki starogreckiej. W Malowanym Portyku, „Cenne, Bezcenne, Utracone”*, 3/2005, s. 41.
Bernhard M. L., *Greckie malarstwo wazowe*, Warszawa 1966.
Bernhard M. L., *Sztuka grecka V wieku p.n.e.*, Warszawa 1970.
Estreicher K., *Historia sztuki w zarysie*, Warszawa-Kraków 1982.
Grant M., *Krótką historia cywilizacji klasycznej*, Poznań 1998.
Kumaniecki K., *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1972.
Mała encyklopedia kultury antycznej A – Z, red. Z. Piszczek, Warszawa 1973.
Mała encyklopedia kultury świata antycznego, red. K. Kumaniecki, K. Michałowski, L. Winniczuk, T. 1-2., Warszawa 1958-1962.
Ostrowski J.A., *Słownik artystów starożytności*, Katowice 2006.
Meyer P., *Historia sztuki europejskiej. Od starożytności do schyłku średniowiecza*, T. 1., Warszawa 1973.
Michałowski K., *Jak Grecy tworzyli sztukę*, Warszawa 1970.
Nowicka M., *Malarstwo antyczne. Zarys.*, Warszawa 1985.
Słownik artystów starożytności: architektura, rzeźba, malarstwo, rzemiosło artystyczne, red. Janusz A. Ostrowski, Katowice 1994.
Żmudziński M., *Świat starożytny i jego cuda*, Wrocław 2003.

AKTUALNE PRAWNE UWARUNKOWANIA FUNKCJONOWANIA PLACÓWKI OŚWIATOWEJ W POLSCE

dr inż. Myjak Krzysztof

*Katedra Kanonicznego Prawa Karnego, Administracyjnego i
Procesowego,
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Wydział Prawa
Kanonicznego,
student, Warszawa
k.myjak@gmail.com*

Pfarrer Myjak Krzysztof

Wstęp

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 roku traktuje sprawę edukacji bardzo poważnie jako jedno z praw socjalnych. Gwarantuje art. 70 ust. 1 prawo do nauki, nauka w szkołach publicznych jest bezpłatna. Zapewniony musi być wszystkim obywatelom równy dostęp do wykształcenia. Tworzone są specjalne systemy wspierania finansowego dla uczniów i studentów. Ma ona za zadanie zapewnienie równe szanse edukacyjne. Równość szans edukacyjnych ma gwarantować poziom wymagań opartych na podstawach programowych poszczególnych typów szkół natomiast system sprawdzianów i egzaminy przeprowadzane przez specjalne komisje zewnętrzne mają wpływać na ujednoczenie wymagań[3].

Kolejnym aktem prawnym dotyczącym systemu oświaty jest Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991r.[9, poz. 425]. Ustawa ta tworzy pewnego rodzaju warunki, które umożliwiają demokratyzację i proces społecznienia oświaty. Tym nie mniej warto zauważyć, że ma to skutek taki, że szkoły mogą zakładać nie tylko organy państwowe i samorządowe, ale i osoby prawne i fizyczne. Szkoły muszą realizować i stosować plany nauczania i realizować podstawy programowe przedmiotów obowiązkowych. Ustawa stwarza możliwości bardziej elastycznego zakresu organizacji procesów edukacyjnych, doboru metod, środków i stosowanych form organizacyjnych. Jednocześnie ustawa stwarza podstawy jednolitego nadzoru pedagogicznego i prawnego nad wszystkimi typami szkół i placówek. Jednocześnie określono zasady finansowania oświaty, zaznaczono obowiązki państwa, organów samorządowych i innych podmiotów prawnych i osób fizycznych prowadzących szkoły.

Ustawa Karta nauczyciela jest kolejnym aktem prawa oświatowego, określa ona statut nauczyciel. Została wprowadzona nowelizacją Karty nauczyciela zawiera wymóg podnoszenia kwalifikacji i rozszerzania kompetencji zawodowych. Nauczyciele, zgodnie ze swoimi kompetencjami i kwalifikacjami jak i praktyka zawodową i ocena pracy mogą uzyskać stopnie awansu zawodowego:

- nauczyciel stażysta,
- nauczyciel kontraktowy,
- nauczyciel mianowany,
- nauczyciel dyplomowany.

Ustawą z dnia 23 października 1987 roku został utworzony Ministerstwo Edukacji Narodowej. Do jego zadań należy realizowanie polityki państwa w dziedzinie kształcenia, nauczania i wychowania dzieci i młodzieży.

Powiązanie z ustawami wymienionymi ma także ustawa o szkolnictwie wyższym, ponieważ odnosi się ona także do oświaty, zwłaszcza w przedmiocie kształcenia nauczycieli, uczniów wybitnie uzdolnionych, spraw dyplomów i tytułów naukowych [2, s. 7].

Przegląd zagadnienia.

W dniu 8 stycznia 1999 roku wprowadziła w życie zapowiadaną wcześniej w ustawie o systemie oświaty reformę systemu edukacji. Reforma przekształciła ówczesne szkoły podatkowe ośmioklasowe z dniem 1 września 1999 roku stały się sześciioletnimi szkołami podstawowymi. Utworzono trzyletnie gimnazja a uczniowie, którzy ukończyli klasę szóstą stali się uczniami pierwszej klasy gimnazjum. Reforma systemu oświatowego w Polsce stwarza szanse i nadzieje, ale i niepokoje, i zagrożenia. W literaturze przedmiotu, szczególnie zdaniem T. Pilcha należy określić długofalową strategię rozwoju społeczeństwa i państwa, ale i określona wizja porządku społecznego i systemu gospodarczego, ale nade wszystko to określony ideał wzór człowieka. To społeczeństwo najlepiej, jaki świat chce zbudować, jaki ład gospodarczy i społeczny osiągnąć w przyszłości jak również, jakiego człowieka pragnie wychować, wówczas może konstruować organizacje systemu szkolenia, a nauczanie wypełnić odpowiednią treścią [7, s. 153-155].

Reforma dokonała zmian w przedmiocie zarządzania oświatą i sposobem jej nadzorowania. Zmiana warto jednak zauważyć wynikała przede wszystkim z reformy administracyjnej kraju. Od 1 stycznia 1999 roku szkoły weszły pod zarządek samorządów terytorialnych. Został oddzielony organ prowadzący od organu nadzorującego. Uległ również sposób finansowania oświaty zarówno w skali kraju jak i powiatu czy też gminy lub województwa. Kolejny obszar, który uległ reformie są to podstawy programowe, co za tym idzie programy nauczania, metody nauczania jak i metody nauczania. Należy zwrócić uwagę, że reforma w dużej mierze polegała na możliwości udzielenia większej autonomii jak i prawie tworzenia własnych programów nauczania. Podstawa programowa jest dokumentem, który określa, czego należy się uczyć na poszczególnym cyklu czy etapie nauczania. Drugim dokumentem są wymagania egzaminacyjne, które określają, jakie efekty należy uzyskać. To wyznacza ramy nauczania. Egzaminy zostały umieszczone również jako kolejna faza reformy. Muszą spełniać trzy podstawowe warunki muszą być przede wszystkim rzetelne sprawdzać nie tylko wiedzę, ale i umiejętności uczniów. Muszą być obiektywne sprawdzić wiedze o uczeniu i jego drodze życiowej. Jednocześnie zaznaczyć należy, że oceny na egzaminie muszą być porównywalne. Jak również muszą to być egzaminy, które zastąpią egzaminy na studia wyższe. Pierwsza jest sześcioletnia szkoła podstawowa, która zaczyna się w wieku lat siedmiu, kończąca się sprawdzianem, który w żadnym punkcie nie ma charakteru selekcyjnego, gdyż wszystkie dzieci mają prawo uczenia się w gimnazjum. Gimnazjum to szkoła powszechna, nie może, więc mieć progu przy naborze. Sprawdzań ma za zadanie dostarczenie informacji samemu dziecku o jego osiągnięciach, nauczycielom, oczywiście rodzicom i szkole informacji, czego naprawdę przez sześć lat dziecko nauczyła. Trzyletnie gimnazjum to drugi etap szkolny, ale egzamin po gimnazjum ma już jednak charakter selekcyjny, decydujący o dalszej drodze edukacyjnej ucznia. Po gimnazjum 80% uczniów powinno trafić do liceów różnego rodzaju: liceów technicznych lub zawodowych i klasycznych ogólnokształcących. Wszystkie natomiast licea kończą się egzaminem maturalnym, dojrzałości [5, s. 179-183].

W wyniku reformy oświaty w 2009 roku warto zwrócić uwagę na fakt, że rozpoczęto proces obniżania wieku szkolnego jak również wieku odbywania rocznego przygotowania przedszkolnego. Należy zwrócić uwagę na Strategicznym Planem Rządu jak również Programem Prac Rządu priorytetem w obszarze edukacji uczyniono zwiększenie dostępności do edukacji wysokiej jakości. Realizacja tego celu pozwoli osiągnąć działania jak upowszechnienie wychowania przedszkolnego dla dzieci w wieku 3 do 5 lat oraz zapewnienie lepszego dostępu do edukacji dzieci najmłodszych poprzez obniżenie wieku rozpoczynania obowiązku szkolnego do wieku 6 lat, umożliwiające wykorzystanie potencjału systemu szkolnego dla wyrównania szans jak i wczesnego odkrywania uzdolnień. Inicjatorzy zmian wprowadzanych w naszym kraju w reformie oświatowej był argument, iż w większości krajów europejskich naukę podejmują dzieci młodsze i znacznie młodsze niż siedmioletnie (w Irlandii Północnej i Luksemburgu obowiązkiem szkolnemu podlegają dzieci od 4 roku życia, do 5 roku życia w Anglii, Holandii, Łotwie, Szkocji, Walii i na Węgrzech, od 6 roku życia w Austrii, Belgii, Czechach, Francji, Grecji, Hiszpanii, Irlandii, na Łotwie, Litwie, Niemczech, Norwegii, Portugalii, Rumunii, Słowenii, Słowacji i we Włoszech). Jak można wywnioskować z argumentacji ustawodawcy objęcie dzieci w Polsce w wieku sześciu lat obowiązkiem szkolnym pomoże stworzyć warunki porównywalne z warunkami, jakie panują wśród europejskich rówieśników.

Początkowo zakładano, że cały proces potrwa 3 lata będzie odbywał się zgodnie z ustalonym harmonogramem:

- od 1 września 2009 roku obowiązkiem szkolnym miały zostać objęte dzieci urodzone w 2002 roku, dzieci siedmioletnie, oraz sześciolatki urodzone między 1 stycznia a 30 kwietnia 2003 roku sześciolatki,
- od 1 września 2010 roku siedmiolatki urodzone po 1 maja 2003 roku i sześciolatki urodzone między 1 stycznia a 31 sierpnia 2004 roku,
- od 1 września 2011 roku siedmiolatki urodzone po 1 września 2004 roku i sześciolatki urodzone po 2005 roku.

Jednocześnie została przewidziana możliwość złożenia wniosku o odroczenie lub przyspieszenie o jeden rok rozpoczęcia spełniania obowiązku szkolnego. Jednak w obliczu kryzysu światowego i potrzeb oszczędności zweryfikowano powyższy plan, a do ustawy uchwalonej przez Sejm, Senat wprowadził poprawki. W ostatecznej wersji zdecydowano, że w okresie przejściowym do 2012 roku będą obowiązywały jednolite zasady przyjmowania do szkoły dzieci, które w danym roku kalendarzowym kończą 6 lat. W związku z tym warunkiem przyjęcia dziecka sześcioletniego do szkoły w latach 2009/2010-2011/2012 jest wcześniejsze objęcie dziecka wychowaniem przedszkolnym lub też uzyskanie pozytywnej opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej, jak również, jeśli szkoła posiadać będzie warunki organizacyjne umożliwiające przyjęcie do szkoły. Od 1 września zaznaczyć należy obowiązek szkolny dziecka rozpoczynać się będzie z początkiem roku szkolnego w roku kalendarzowym, w którym kończy 6 lat.

Ustawa z dnia 19 marca 2009 roku o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych ustaw[8, poz. 458]. Przepisy, które zostały zapisane w znowelizowanej ustawie zapewniają lepszy dostęp do edukacji dzieci z powodu obniżenia wieku obowiązku szkolnego dzieci od lat sześciu, a wieku przedszkolnego od lat pięciu. W 2009 roku dzieci w wieku pięciu lat będą miały możliwość korzystania z bezpłatnej edukacji przedszkolnej, a już w 2011 roku będzie to już obowiązek. Warunkiem przyjęcia dziecka do szkoły będzie posiadanie przez

placówkę odpowiednich warunków, jak również wcześniejszym objęciem dziecka obowiązkiem przedszkolnym, które będzie poprzedzało rozpoczęcie nauki w szkole. W przypadku, gdy dziecko nie chodziło do przedszkola, wymagana jest opinia poradni psychologiczno-pedagogicznej, która dotyczy rozpoczęcia nauki przez dziecko w szkole w wieku sześciu lat. Zgodnie z przepisami powołanej ustawy naukę w szkole może rozpocząć dziecko, które przed 1 września ukończy 6 lat, o ile wykazuje psychofizyczną dojrzałość. O przyjęciu dziecka do szkoły decyduje Dyrektor szkoły. Należy także zwrócić uwagę na fakt, że zgodnie z ustawą w latach szkolnych 2009/2010 – 2011-2012, na wniosek rodziców obowiązkiem szkolnym może być objęte dziecko, które w danym roku kalendarzowym kończy 6 lat. Należy także nadmienić, że w związku z reformą oświaty minister właściwy do spraw oświaty i wychowania został zobowiązany do corocznego przedstawiania Sejmowi informacji o stanie przygotowań organów prowadzących do objęcia obowiązkiem szkolnym dzieci sześciolatnich.

Jak również ustawa wprowadza możliwość od 2012 roku na wniosek rodziców rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej dla dziecka, które w danym roku kalendarzowym kończy 5 lat, oczywiście po spełnieniu wymaganych warunków. Jak w każdej ustawie wprowadzono wyjątki od ogólnej zasady rozpoczęcia obowiązku szkolnego, dopuszczona jest możliwość wcześniejszego rozpoczęcia nauki w szkole podstawowej, ale jak i oczywiście możliwość odroczenia obowiązku szkolnego. Możliwość odroczenia obowiązku szkolnego możliwe jest w przypadkach uzasadnionych ważnymi przyczynami, jak również nie dłużej niż o jeden rok. O możliwości odroczenia obowiązku szkolnego decyduje dyrektor szkoły po zasięgnięciu opinii poradni psychologiczno – pedagogicznej.

Z chwilą ukończenia gimnazjum wygasa obowiązek szkolny, jednak nie wygasa obowiązek nauki, który trwa do ukończenia 18 roku życia. Jeśli chodzi o spełnienie właśnie obowiązku nauki po ukończeniu gimnazjum może on być realizowany poprzez:

- pobieranie nauki do publicznej lub niepublicznej szkoły ponadgimnazjalnej,
- uczęszczanie na zajęcia realizowane w ramach pozaszkolnych placówkach publicznych jak i niepublicznych,
- realizowanie, zgodnie z odrębnymi przepisami, przygotowania zawodowego u pracodawcy.

Jak widać realizowanie tego obowiązku może odbywać się w formach szkolnych, nauka w szkole, ponadgimnazjalnej, ale także w formach innych, przez które rozumie się formy uzyskiwania i uzupełniania wiedzy ogólnej, umiejętności i kwalifikacji zawodowych. Końcowym efektem reformy, bez, którego by się nie udała jest nauczyciel. Awans dla nauczyciela musi wiązać się z jego umiejętnościami, podejściem do dzieci, dobrym programem nauczania, tym wszystkim, co pozwala na dobrą jakość uczenia.

W styczniu 2017 prezydent Andrzej Duda podpisał ustawy Prawo Oświatowe i przepisy wprowadzające Prawo Oświatowe zmieniające ustrój szkolny w Polsce, w tym strukturę szkół. W miejsce 6-letnich szkół podstawowych wprowadzono szkoły 8-letnie, w miejsce 3-letnich liceów ogólnokształcących - 4-letnie licea, w miejsce 4-letnich techników - 5-letnie technika, a w miejsce zasadniczych szkół zawodowych - szkoły branżowe. Gimnazja zostały docelowo zlikwidowane. o końca marca samorządy miały czas na dostosowanie sieci szkół do nowego ustroju szkolnego. Dotychczasowe szkoły podstawowe, licea i

technika przekształcane są w szkoły nowego typu. Zespół szkół, w skład którego wchodziły dotychczasowa 6-letnia szkoła podstawowa i dotychczasowe gimnazjum, stał się z mocy prawa 8-letnią szkołą podstawową. Pozostałe gimnazja mogły zostać przekształcone przez samorządy w szkołę podstawową, w liceum, technikum, szkołę branżową lub zostać włączone do któregoś z nowo powstałych typów szkół. Decyzję co do formy przekształcenia konkretnych szkół podejmowały samorządy.

Celem pośrednim reformy było wprowadzenie zmiany w sferze wychowania jak i roli rodziców, rodzic powinien mieć większy wpływ na los i edukację swojego dziecka. Nauczyciele natomiast muszą być dobrze przygotowani nie tylko do roli nauczyciela, ale i wychowawcy. Polska szkoła powinna korzystać z dobrych jak i sprawdzonych doświadczeń szkół zachodnich, powinna się stać mniej stresogenną autorytarną, nakierowaną na potrzeby i zainteresowania uczniów. Szkoła powinna pozbyć się niepotrzebnej teorii, powinna ona ustąpić miejsca niezbędnej praktyce, a książkową i encyklopedyczną wiedzę zastąpić umiejętnością, które mogą przygotować obywatela do życia w nowoczesnym, demokratycznym i pluralistycznym świecie[1, s. 83-88]. Reforma szkolnictwa jest bardzo długotrwałym i żmudnym procesem, który wymaga ciągłych nakładów na reformę. Celem jest osiągnięcie standardów Unii Europejskiej[6, s. 15].

Organy realizujące zadania kształcenia.

Rada Pedagogiczna jest to kolegialny organ szkoły w zakresie realizacji jej statutowych zadań dotyczących kształcenia, wychowania i opieki. Jest ona obok dyrektora najbardziej rozwiniętym organem, jeśli chodzi o kompetencje. Działa ona w celu realizacji ich statutowych zadań, które dotyczą kształcenia, wychowania i opieki. Jeśli chodzi o szczegółowe zadania wskazuje je regulamin szkoły lub placówki. Tworzy się Radę Pedagogiczną w szkole, która zatrudnia, co najmniej 3 nauczycieli. W przypadku, jeśli jest ich mniej to stają się członkami rady pedagogicznej szkoły. W skład tego organu wchodzi wszyscy nauczyciele zatrudnieni w szkole, instruktorzy praktycznej nauki zawodu lub prowadzący prace wychowawcze z młodocianymi pracownikami w placówkach zbiorowego zakwaterowania dla nich praca pedagogiczna jest głównym zajęciem. Dyrektor placówki może zaprosić do rady jeszcze inne osoby. Dyrektor placówki jest zarazem przewodniczącym rady. Ustawa o systemie oświaty w art. od 40 do 44 określa zasady pracy i kompetencji tego szkolnego gremium[4, s. 326]. W skład rady pedagogicznej może wchodzić nawet kilkudziesięciu członków. Zebrania rady pedagogicznej odbywają się, co najmniej cztery razy w roku szkolnego. Zebrania takie mogą być zwoływane z inicjatywy dyrektora szkoły, rady szkoły, organu prowadzącego szkołę, organu rady, który sprawuje nadzór pedagogiczny albo na wniosek 1/3 członków rady. To właśnie rada, jak wskazuje ustawa opracowuje regulamin, a jej przewodniczący odpowiada za zawiadomienie członków rady o terminie zebrania i o porządku, jaki będzie przestrzegany na zebraniu. Wszystkie uchwały rady pedagogicznej są podejmowane większością głosów, przy udziale, co najmniej połowy jej członków. Rada pedagogiczna ma kompetencje stanowiące i opiniodawcze. Do kompetencji rady pedagogicznej ma kompetencje stanowiących zaliczyć należy:

- zatwierdzanie planów pracy szkoły, które są zaopiniowane przez radę szkoły,
- zatwierdzenie wyników klasyfikacji i promocji uczniów,
- podejmowanie uchwał w sprawie innowacji i eksperymentów pedago-

gicznych po ich zaopiniowaniu przez radę szkoły,

- ustalenie organizacji doskonalenia zawodowego nauczycieli szkoły,
- podejmowanie uchwał w sprawie skreślenia ucznia z listy uczniów.

Jeśli dyrektor placówki stwierdzi, że uchwała jest niezgodna z prawem. O wstrzymaniu wykonania takiej uchwały przewodniczący informuje organ prowadzący szkołę jak również nadzór pedagogiczny. Do kompetencji rady należy również wydawanie opinii na temat:

- organizacji pracy w szkole, a zwłaszcza, jeśli chodzi o tygodniowy rozkład zajęć lekcyjnych i pozalekcyjnych,
- ocenia projekt finansowy szkoły,
- jak również ocenia propozycję dyrektora szkoły, które dotyczą przyznawania odznaczeń, nagród, wyróżnień,

- do zakresu jej kompetencji opiniotwórczej należy także ocena propozycji dyrektora w przedmiocie przydziału nauczycielom stałych prac i zajęć w ramach wynagrodzenia zasadniczego, oraz dodatkowo płatnych zajęć dydaktycznych, wychowawczych czy też opiekuńczych. Analizując literaturę przedmiotu należy wskazać także funkcję przygotowania projektu statutu szkoły czy też jego zmiany i przedstawia go w celu uchwalenia radzie szkoły. Jednocześnie nadmienić należy, że rada pedagogiczna jest władna wystąpić do organu prowadzącego szkołę z wnioskiem o odwołanie dyrektora szkoły, jeśli chodzi natomiast o odwołanie nauczyciela może ona wystąpić z takim wnioskiem do dyrektora szkoły. Obowiązkiem organu prowadzącego jest przeprowadzenie postępowania wyjaśniającego w przeciągu 14 dni od złożenia wniosku przez radę. Nadmienić należy, że wszelkie ustalenia muszą zostać zachowane przez nauczycieli w tajemnicy, w szczególności, jeśli miałyby to wpływ na dobre imię ucznia lub innych osób. Studiując przepisy ustawy należy wziąć pod uwagę zarządzenie Ministra Edukacji Narodowej, w którym określił, w jakich jednostkach nie musi być powoływana rada pedagogiczna. Należą do nich przede wszystkim:

- szkolne schroniska młodzieżowe,
- biblioteki pedagogiczne,
- pozaszkolne placówki oświaty dorosłych,

Nadmienić należy, że wymienione kompetencje, które są wynikiem przepisów ustawy to nie wszystkie zadania, jakie rada ma do wykonania ma ona wpływ przede wszystkim na całokształt życia szkoły. Jeśli rada będzie we właściwy sposób kierowana oraz odpowiednio motywowana do pracy może stać się czynnikiem decydującym o sukcesach szkoły dydaktyczno – wychowawczych. Działa ona na podstawie uchwalonego regulaminu.

Kolejnym organem kolegialnym w systemie oświaty jest Krajowa **Rada Oświat**, jest to organ opiniotwórczy oraz wnioskodawczy tworzony przez Minister Edukacji Narodowej. Przepisy dotyczące jej tworzenia i działania określa art. 45 ustawy o systemie oświaty[4, s. 333]. Wniosek o utworzenie takiej rady składa wojewódzka rada oświatowa, która reprezentuje, co najmniej ¼ województw. Skład rady to przedstawiciele wojewódzkich rad oświatowych, po jednym przedstawicielu z każdej rady, jak również po jednym przedstawicielu centralnych struktur związkowych, które zrzeszają nauczycieli. Rada powoływana jest na okres trzech lat, pracuje według własnego opracowanego regulaminu, posiada możliwość powołania stałych i doraźnych komisji. To wszystko pozwala radzie na zajęcie się najpoważniejszymi i bardzo istotnymi. Rada między innymi opiniuje projekt ustawy budżetowej, w częściach, które dotyczą oświaty jak rów-

niez przedstawia swoją opinię komisjom sejmowym i senackim. Wydaje opinie dotyczące podziału środków, które są w dyspozycji Ministra Edukacji Narodowej. Wydaje także opinie na temat kształcenia, 9w tym ramowe plany nauczania oraz zakres podstaw programowych, które będą obowiązywały. Jednocześnie zauważyć należy, że wydaje opinię na temat aktów pranych dotyczących oświaty. Krajowa Rada może również występować z wnioskami dotyczącymi spraw oświaty do naczelnych organów administracji państwowej. Nadmienić należy, że organ stanowiący jednostki samorządu terytorialnego może powołać radę oświatową działającą przy tym właśnie organie. Zadania jakie rada oświatowa ma do wykonania to:

- badanie potrzeb oświatowych na obszarze działania jednostki samorządu terytorialnego,
- opiniowanie budżetu w części dotyczącej osowaty,
- wydaje opinie dotyczące prawa miejscowego, które są wydane w sprawie oświaty,
- jak również wyraża opinię i wnioski w sprawach oświaty.

Jeśli chodzi o skład rady to ustala go sejmik wojewódzki, rada powiatu i rada gminy, jednocześnie ustala on zasady wyboru członków rady oświatowej i regulaminu działania.

Organem kolegialnym jest także **rada szkoły**, placówki, jest to organ, który może, ale nie musi działać na terenie szkoły. Zadania i zarazem uprawnienia rady szkoły są znaczne z tego powodu nie bez znaczenia wydaje się być jej właściwy wybór. Rada szkoły, albowiem uchwała statut szkoły, przedstawia wnioski w sprawie planu finansowego środków specjalnych oraz opiniuje plan finansowy szkoły. Do jej uprawnień należy także prawo wystąpienia do organu sprawującego nadzór pedagogiczny nad szkołą o dokonanie oceny działalności szkoły, osoby dyrektora jak i innego zatrudnionego tam nauczyciela. Rada szkoły opiniuje plan pracy szkoły, projekty innowacji i eksperymentów pedagogicznych jak i inne sprawy, które są istotne dla tej placówki. Z własnej inicjatywy ocenia stan i sytuację szkoły w jakiej ona się znajduje. Może ona wystąpić do dyrektora szkoły, organu prowadzącego szkołę, do wojewódzkiej, powiatowej lub oświatowej rady w sprawach zajęć pozalekcyjnych oraz nadobowiązkowych zajęć. W jej skład wchodzi nauczyciele wybrani przez ogół nauczycieli szkoły, którzy nie pełnią żadnej funkcji, rodzice wybrani przez ogół rodziców, jak i uczniowie wybrani przez ogół uczniów. Powinna ona liczyć co najmniej 6 członków, może ona być wyższa, jeśli będzie tak stanowił statut, on też określa tryb wyborów rady. Rada musi wybrać swojego przewodniczącego i uchwalić regulamin pracy. Minister Edukacji Narodowej określa w drodze rozporządzenia jednostki, w których nie tworzy się rady szkoły oraz sytuacje, w których w skład rady szkoły nie wchodzi rodzice, oraz sytuacje, gdy nie wchodzi w skład rady szkoły uczniowie.

Samorząd uczniowski to jeden z ostatnich organów kolegialnych działających w życiu szkoły. Unormowania umieszczone są w art. 55 ustawy o systemie oświaty[4, s. 352]. Jak sama nazwa wskazuje organ ten tworzą uczniowie szkoły. Podstawą zasad wyboru organu samorządu jak i jego działania jest regulamin przyjęty przez ogół uczniów w głosowaniu równym, tajnymi powszechnym. Regulamin samorządu nie może być sprzeczny ze statutem szkoły. Samorząd uczniowski może przedstawić radzie szkołę, radzie pedagogicznej i dyrektorowi wnioski i opinie we wszystkich sprawach szkoły w szczególności, jeśli chodzi o sprawy praw uczniowskich. Ma prawo do zapoznania się z programem

наuczania, z jego treściami wymaganiami. Samorząd ma prawo do wydawania oraz redagowania gazetki szkolnej, organizowania działalności kulturalnej, oświatowej, sportowej, zgodnie z potrzebami i możliwościami organizacyjnymi i w porozumieniu z dyrektorem szkoły. Zgodnie z art. 6 a, ust. 5 Karty nauczyciela samorząd uczniowski zyskał prawo wydawania opinii o nauczycielu podczas oceny jego pracy przez dyrektora szkoły, jednak nie nakłada na dyrektora obowiązku zaciągania takiej opinii. Minister Edukacji Narodowej podaje wykaz placówek, w których nie tworzy się samorządu.

Podsumowanie.

Organy społeczne powyżej przedstawione funkcjonują w placówkach publicznych, jeśli chodzi o placówki niepubliczne nie muszą one stosować się do powoływania organów przewidzianych w art. 50-56 ustawy.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bogaj M., *W poszukiwaniu modelu szkoły przyszłości*, „Edukacja” 2000, nr 1, s. 83-88.
2. Gęsicki J., *Szanse w reformie. Szanse na reformę. Szanse reformy*, Warszawa 1994.
3. Komorowski T., *Prawo oświatowe w praktyce, poradnik dla nauczycieli i kadry kierowniczej*, Poznań 2001.
4. Król A., Kuzioł P., Łuszczarz M., *Prawo oświatowe. Komentarz do ustawy o systemie oświaty*, Bielsko-Biała 2009.
5. Mikut M., *Orientacja na zmianę jako wyzwanie współczesnej edukacji*, „Edukacja Humanistyczna” 2002, nr. 1-2, s. 179-183.
6. Ministerstwo Edukacji Narodowej, *Edukacja, Raport 1997-2001. Reforma systemu edukacji*, Warszawa 2001.
7. Pilch T., *Spory o szkołę*, Warszawa 1999.
8. *Ustawa z dnia 19 marca 2009 r. o zmianie ustawy o systemie oświaty oraz o zmianie niektórych ustaw*, Dz. U. nr 56, poz. 458.
9. *Ustawa z dnia 7 września 1991r. o systemie oświaty*, Dz. U. nr 95, poz. 425.

УДК 001.891.3:130.1

КОНЦЕПЦІЯ НАЦІЄТВОРЧИХ ІДЕЙ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

Мозер Майя Євгенівна

*к.філол.н., Директор Центру вивчення творчої спадщини Івана
Франка, філософський факультет,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
maia.moser.ua@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3876-0430>*

Анотація

Проаналізовано націєтворчі ідеї, проблему національної ідентичності українського народу та роль національної інтелігенції, на яку Іван Франко покладав велику надію у питанні українського державотворення. Розглянуто погляди Івана Яковича щодо значення феномену національної ідентичності в житті національно орієнтованої інтелігенції та всієї нації.

У дослідженні проаналізовано Франкову позицію осмислення суспільного прогресу крізь призму зростання політичної суб'єктності особи, де вона є членом певних соціальних спільнот – етнічних, родинних, громадських, національних.

Ключові слова: народ, нація, національна ідея, концепт ПОСТУП.

Вступ

Іван Франко був великим українським мислителем, вченим-енциклопедистом, філософом, письменником і громадсько-політичним діячем. Ще за життя нашого галицького генія вийшла друком праця українсько-го літературознавця і фольклориста Михайла Возняка присвячена 40-річчю його літературної діяльності. У цьому історичному нарисі він не лише навів біографічні дані, а й проаналізував літературну й наукову творчість, приділивши увагу Франковій видавничій, громадській, політичній та науковій діяльності: «...ніхто з Українців не здобув собі більшого імени на всіх українських землях, як в австрійській, так і російській Україні, ні один із українських письменників поза Шевченком не має такого розголосу межи чужими, славянськими та неславянськими народами, як др Іван Франко. А вже найбільше популярне імя д-ра Франка в галицькій Україні» [1].

Творча спадщина Івана Яковича налічує близько 5 тисяч наукових праць і літературних творів. Його наукові праці систематизують основні аспекти концепції націєтворчих ідей: формування національної ідентичності; активізація просвітницької діяльності інтелігенції; розвиток освіти та науки; створення національної літератури та видавничої справи; робота над покращенням добробуту життя народу за рахунок розвитку суспільно-політичних і культурних проєктів; підтримка заходів щодо формування національної держави. Іван Франко завдання розвитку нації покладав найперше на інтелігенцію, вбачаючи їхню роль у справі запровадження процесу національного піднесення. Бо саме від інтелігентних осіб залежав успіх запланованого досягнення мети – створення власної суверенної держави.

Франковими націєтворчими ідеями насамперед були: створення держави суверенної, соборної та сильної; надання всіх належних прав і свобод українцям, як громадянам своєї держави; досягнення взаєморозуміння та ефективної міжкультурної комунікації народів різної етнічності; розбудова плідного міжконфесійного діалогу. Його сприйняття зовнішнього світу через призму внутрішнього, з допомогою своєї внутрішньої картини життя, породило світоглядну модель концепту ПОСТУПІ.

Суспільно-політичні погляди та зосібна націєтворчі ідеї Івана Франка досліджували в різні часи багато таких вчених-суспільствознавців як: В. Антоненко, М. Брик, М. Возницький, В. Горський, О. Гринів, Я. Грицак, Н. Горбач, Т. Гундорова, О. Забужко, М. Кашуба, О. Копиленко, І. Ковалик, В. Мазепа, Є. Нахлік, А. Пашук, О. Пахльовська, В. Пшеничнюк, Л. Сенік, В. Сімович, О. Скакун, М. Скринник, Б. Тихолоз, Н. Тихолоз та інші.

Франком рухала цілеспрямованість національного будівництва, що зі свого боку вимагало наявності у суспільних мас національного самоусвідомлення. Споглядаючи та усвідомлюючи проблему безграмотності більшості народу, Іван Якович політичну силу бачив у руках інтелігенції. Тільки вона могла донести необхідну інформацію аби переконати широкі народні маси в необхідності об'єднання етнографічного організму, так би мовити, племені в націю і сформувати її авторитет.

Щоб нація була сильна та суспільство було готове формувати свою національну ідентичність то слід дати «...розбуркати в ній (публіці) ідейне, духовне життя, бажання освіти й поступу, бажання естетичних вдовольень» [2, с.82].

Мета дослідження

Для того щоб дослідити концепцію націєтворчих ідей у творчості мислителя маємо на меті: розкрити зміст національного ідеалу як основи духовного та історико-соціального поступу нації; визначити особливості взаємозв'язків між провідною суспільно-політичною елітою, ідейною та духовною верствами і широкими народними масами у боротьбі за політичне й соціальне розкріпачення нації в процесі боротьби за свою незалежність; проаналізувати задум та ідею вжитку Іваном Франком концепту ПОСТУП.

Методи дослідження

Науковий пошук нашого дослідження проведено в аспекті когнітивного філософського підходу з допомогою когнітивно-дискурсивного аналізу. Доступ до ментальності людини та її концептуальних структур свідомості дає мова. Тому ми здійснили концепт-аналіз вибраних творів Івана Франка, застосувавши лінгвокогнітивні методик.

Когнітивно-дискурсивна парадигма вивчення різних аспектів мовних та мовленнєвих одиниць базується на здобутках європейських та американських науковців у сфері когнітології, наприклад, таких як Дж. Брунер, Д. Лакофф, Н. Хомський та ін. А для вивчення різноманітних інформаційних потоків використовують когнітивно-дискурсивний аналіз, який відображає різні мовні картини світу. Тому в площині когнітивно-дискурсивної парадигми проводять концептуальний аналіз тексту або текстових концептів.

Обравши концепт ПОСТУП, ми дослідили тексти політичних праць Івана Франка, зосередившись на його позиції осмислення суспільного прогресу крізь призму зростання політичної суб'єктності особи, де вона є членом певних соціальних спільнот – етнічних, родинних, громадських, національних.

Результат

І. Зміст національного ідеалу як основи духовного та історико-соціального поступу нації.

На зламі XIX-XX століть Іван Франко вже бачив, що саме національний ідеал є провідною духовною силою збудження та цілеспрямовання народу для здобуття державної незалежності. За філософським світосприйняттям Франка національний ідеал складається з трьох компонентів – національної ідеї, створення своєї соборної держави та універсальний суспільний лад. Цьому підтвердженням є його політично-філософські праці, на яких ми зосередили свою увагу: послання «Товаришам із тюрми» (1878) [3, с.335-336], «Гімн» («Вічний революціонер») (1880), «На суді» (30 квітня 1880 р.) [4, с.53], «З кінцем року» (1896 р.) [5, с.404], «Поступ», «По за межамі можливого», «З новим роком» [6].

Як політичний мислитель, теоретик суспільного ладу, громадський діяч, І. Франко відмічає, що зміст української національної ідеї полягає у відродженні української етнічної нації, в українській соборності та розбудові на основі культурного й політичного об'єднання українського народу – етнополітичної нації. Для Івана Яковича ідея української соборної держави ґрунтується на основі цінностей української етнічної нації з урахуванням потреб національних меншин. Ще тоді його увагу привертали не лише теоретичні проблеми розвитку суспільства, цивілізації, нації, культури, а практичні – історичні й сучасні. Його цікавили не банальні передбачувані закономірності розвитку суспільства – «те, як буває», а «те, що буває» для

того щоб донести до громади інформацію як мало би бути. Для просвіти тогочасного суспільства в політичній статті «Що таке поступ?» [7, с.421] викладено спостереження над історичними долями різних племен і народностей та те, яким чином відбувається суспільний розвиток. Він закликає освічену інтелігенцію змаганнях за поступ у різних сферах людської діяльності спиратися на міцний фундамент теоретичних узагальнень.

II. Концепт ПОСТУП.

У науці поняття «концепт» детерміновано багатоманітністю визначень та припущень з погляду різних гуманітарних наук, а отже, і множиною використання різних тлумачень цього поняття. Мова надає доступ до ментальності людини, до її концептуальних структур свідомості. Події в суспільному житті показують, що вивчення концептуальної картини світу творчої спадщини Івана Франка, її концептосфери в українській лінгвокультурі є надзвичайно актуальним. Досліджуючи концепти концептосфери творчої спадщини Івана Франка, культурно-ментальні мовні утворення, які структурують семантичний простір українськомовного філософського дискурсу, ми дослідили історичний аспект розвитку українського суспільства та його ПОСТУП. Для вивчення формування, структури та становлення концепту ПОСТУП у філософському дискурсі використано концептуальний аналіз, який послуговується різноманітними термінами, що допомагають відчуті і пізнати концептуальну картину світу творчої спадщини Івана Франка. У теоретичному плані такий аналіз дає спроможність якісно відтворити філософський дискурс для покращення інформаційного обміну професійних спеціалістів, створення необхідних підручників із використанням відповідних лексем, комфортних для сприйняття тими, хто їх опановує [8, с.5-6].

Висновки

У дослідженні здійснено концептуальний аналіз націєтворчих ідей у творчості Івана Франка в аспекті когнітивного філософського підходу. Центральним концептом світосприйняття Івана Яковича є ПОСТУП. Для цього нами було розглянуто багатогранну ідею поступу в концептосфері Франкового дискурсу. Його комунікативно-прагматичне поле насичене політичними метафорами, які виступають типовими засобами концептуалізації політичної дійсності XIX-XX ст. Оскільки мова надає доступ до ментальності людини, до її концептуальних структур свідомості, то ми провівши концепт-аналіз вибраних творів Івана Франка бачимо наскільки слово має силу. Саме слово, будучи мовною одиницею, є рушійною силою нації. А сильна нація буде сильною державою.

Сильну державу будують сильні й потужні державні інституції. Державне будівництво означає створення матеріальних інститутів – армії, поліції, бюрократії, міністерств тощо, а національне будівництво формує національну ідентичність. Національну ідентичність спроможні творити держави, у яких чітко сформована мовна політика та політика щодо релігії й освіти [9, с.191].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Возняк М. Житє і значеннє Івана Франка. Львів: З друк. Наук т-ва ім. Шевченка, 1913. 40 с.
2. Франко І.Я. З новим роком // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. / Упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василевський. Львів: Каменярь, 2002. 432 с.

3. Франко І.Я Зібрання творів у 50 томах. [редкол.: Є.П. Кирилук (голова) та ін.]; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. Київ: Наукова думка, Т. 3. 1976.448 с.
4. Франко І.Я. Зібрання творів : у 50 т. [редкол.: Є.П. Кирилук (голова) та ін.]; АН УРСР, Ін-т літ. ім. Т.Г. Шевченка. Київ: Наукова думка, Т. 1. 1976.503 с.
5. Франко І. З кінцем року. // Житє і Слово. 1896. Т. 5. Кн. 6.
6. Франко І.Я. // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до Зібрання творів у 50 т. / Упоряд. З.Т. Франко, М.Г. Василевський. Львів: Каменяр, 2002. 432 с.
7. Будівничий української державності: Хрестоматія політологічних статей Івана Франка / Упоряд. Д. Павличко. К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 640 с.
8. Мозер М.Є. Маркетинговий дискурс в українській мові: лінгвокогнітивний та комунікативний аспекти. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 Київський нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2019. 252 с.
9. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії. К.: Наш формат. 608 с.

OPERACJA POLSKA NA BIAŁORUSI I INNYCH REJONACH ZSRS

Pazder Przemysław Mirosław

Student Akademii Pomorskiej w Słupsku

mm527@o2.pl

Promotor-

Doktor habilitowany nauk humanistycznych (historii),

profesor R. Kuśnierz

Na Białorusi, w przeciwieństwie do Ukrainy, represje wobec Polaków miały inny przebieg. Podczas, gdy w Ukrainie w 1933 r. „wykryto” POW i represjonowano jej domniemanych przywódców, na Białorusi rozkwitła autonomia polska. Jednakże w 1935 r. władze wycofały się z inicjatywy rozszerzenia autonomii, zmierzając de facto do jej likwidacji [1, s. 313]. Sytuację mniejszości polskiej na Białorusi dobrze oddaje raport kierownika Konsulatu Generalnego RP w Mińsku Witolda Okońskiego dla ambasady RP w Moskwie z dnia 10 marca 1937 r. Raport ten mówił o represjach wobec Polaków utrzymujących korespondencję listowną z rodzinami z Polski. Na takich osobach wymuszano podpisanie zobowiązania, iż przestaną korespondowania z rodzinami zza granicy. Jeżeli ktoś odmówił, traktowano to niemalże jako akt antysowiecki i pozbawiano takiego człowieka pracy, uniemożliwiając mu pracę w innym miejscu. Ofiarą operacji polskiej na Białorusi, podobnie jak i w każdym innym regionie ZSRS mógł paść właściwie każdy obywatel [2, s. 153-155].

Na liderów POW na Białorusi wytypowano Bronisława Wąsowskiego i Józefa Kłysa, którzy mieli mieć bezpośredni kontakt z rzekomym kierownikiem całej polskiej siatki szpiegowskiej w ZSRS- Tomaszem Dąbalem. Czołowymi postaciami „działalności antysowieckiej” na Białorusi było najwyższe kierownictwo Republiki- przewodniczący Centralnego Komitetu Wykonawczego Białorusi, przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych Nikołaj Gołodied oraz jeden z założycieli Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej kom partii Białorusi Aleksander Czerwiakou [3, s. 317]. Argumentem mającym na celu uzasadnienie represji wobec mniejszości polskiej miało być również to, że według sza-

cunków w latach 1921-1936 nielegalnie granicę białoruską przekroczyć miało 58 tys. Polaków. Propaganda sowiecka kreowała Polaków jako uchodźców, którzy dążą do rozwoju sieci szpiegowskiej i działania na szkodę ZSRS, co de facto oznaczało, że każdy Polak był potencjalnym wrogiem ludowym [4, s. 269-270].

Jako przykład represji wobec mniejszości polskiej na Białorusi posłużyć może sprawa wydalonego w 1935 r. członka partii i nauczyciela- Witolda Spicewicza. Dnia 15 listopada 1938 r. decyzją Specjalnej Trójki NKWD BSRB został uznany za winnego działalności w POW i osadzono go w areszcie. Jako nauczyciel miał on rzekomo sabotować budowę szkół białoruskich i przygotowywać „polskie oddziały powstańcze” do walki przeciwko Sowietom. O prześladowaniach ludności polskiej na Białorusi donosił także Witold Okoński, kierownik Konsulatu Generalnego RP w Mińsku: „Ludność polska jest szczególnie intensywnie prześladowana, ze starszej generacji w miastach utrzymał się już mało kto. Aresztowania i uwięzienia wśród ludności polskiej mają szczególnie znaczne nasilenie” [5, s. 293-294].

Represje nie ominęły także radykalnego działacza partyjnego- Tomasza Dąbala, któremu, jak już wspomniano wcześniej, zarzucono kierowanie całą siatką szpiegowską POW w ZSRS. Dąbał był człowiekiem o bujnej wyobraźni. Jednym z jego najbardziej fantastycznych pomysłów był projekt „Mińsk- port 5 mórz”. Projekt ten zakładał połączenie Mińska kanałami głębokowodnymi z Morzem Bałtyckim i Czarnym. Tym projektem Dąbał chciał zyskać w oczach Stalina, pomysłodawcy inny wielkich projektów. Jednakże NKWD oskarżyło go o to, że projekt „Mińsk- port 5 mórz” miał ułatwić wkroczenie polskiej floty wojennej na terytorium ZSRS, choć należy zdać sobie sprawę z tego, że w rzeczywistości Polska nie stanowiła jakiegokolwiek konkurencji na morzu dla państwa sowieckiego. Pod wpływem tortur Tomasz Dąbał przyznał się do stawianych mu zarzutów i skazano go na karę śmierci.

Białoruskie NKWD uważane było za wzór przy wykonywaniu rozkazu 00485. W ciągu pierwszych trzech tygodni od momentu wydania rozkazu, na Białorusi aresztowano do 20% wszystkich ofiar operacji polskiej (w tym samym czasie w Ukrainie współczynnik ten wynosił 13,6%). Najczęstszym wyrokiem w ramach operacji polskiej na Białorusi była kara śmierci, gdzie na 19 931 ofiar operacji polskiej wyrok ten otrzymało 17 772 osób, natomiast pozostałe 2 159 zesłano do łagrów. Karę śmierci otrzymało więc 89,2% aresztowanych (w Ukrainie wskaźnik ten wynosił 85%).

W Moskwie prześladowania Polaków skupiały się głównie na kierownictwie KPP, pracownikach Międzynarodówki Komunistycznej, przedstawicielach sowieckiej nomenklatury państwowej i partyjnej i innych działaczach komunistycznych. W czasie realizacji rozkazu 00485 w Moskwie represjonowano 2 875 osób, co stanowiło 15% całej tamtejszej mniejszości polskiej. Operacja polska w obwodzie moskiewskim przebiegała niezwykle sprawnie. W ciągu pierwszych trzech tygodni aresztowano tutaj 37% wszystkich ofiar wspomnianej operacji (trzykrotnie szybciej niż na Ukrainie, dwukrotnie szybsze niż na Białorusi i półtora razy wyższe niż w Leningradzie). W Moskwie zatrzymywano głównie Polaków zatrudnionych w zakładach zbrojeniowych, wojskowych oraz pracowników kolei. Ponadto zamknięto dwa polskie kluby robotnicze, upatrując w nich siatkę szpiegowską. Na początku 1938 r. aresztowano także cały skład redakcji centralnej gazety polskiej w ZSRS- „Trybuny Radzieckiej”, na czele której stał Robert Maksymowski. Wymieniono całkowicie skład redakcji, gdzie pracowali przede

wszystkim nie-Polacy, których zadaniem było „naprawienie szkód wyrządzonych przez wroga wewnętrznego”.

Skutki operacji polskiej dotknęły także Polaków mieszkających w Leningradzie, gdzie mieszkało 50 tys., stanowiąc tym samym największe miejskie skupisko Polaków w ZSRS. Co prawda mniejszość polska w Leningradzie na skutek repatriacji skurczyła się niemalże dwukrotnie, aczkolwiek znaczna część Polaków pracowała tutaj w stoczniach, na uczelniach wyższych, w wojsku i marynarce wojennej. Wraz z rozpoczęciem operacji polskiej tempo represji w Leningradzie, podobnie jak w Moskwie, było wysokie. W ciągu pierwszych trzech tygodni aresztowano ponad 25% wszystkich prześladowanych Polaków w ramach rozkazu 00485. Charakterystyczne było również to, że odsetek osób skazanych na śmierć był wysoki- na 7 404 aresztowanych karę śmierci otrzymało 6 597 osób. Prześladowania dotknęły głównie Polaków pracujących w dużych zakładach zbrojeniowych, których aresztowano pod zarzutem szpiegostwa i członkostwo w POW. Kary śmierci nie uniknęli także polscy twórcy życia kulturalnego i politycznego w Leningradzie: Aleksander Borowiński- były dyrektor Polskiego Technikum Pedagogicznego, Stanisław Messing- były szef leningradzkiego miejskiego Biura Polskiego RKP(b), Maria i Stanisław Budkiewiczowie- działacze polskiego ruchu socjalistycznego i polskiej autonomii socjalistycznej w ZSRS, czy także Jan Siedzikowski- pracownik miejskiego NKWD.

Procent osób skazanych na śmierć w ramach rozkazu 00485 w ZSRS praktycznie we wszystkich regionach kraju oscylował w granicach 85-90%. Na Syberii karę śmierci otrzymywał praktycznie każdy podejrzany o szpiegostwo na rzecz Polski. W związku z realizacją operacji polskiej w obwodzie orenburskim na śmierć skazano 98%, w irkuckim- 96%, w nowosybirskim- 94%, w krasnodarskim- 94%. Głównym zarzutem wobec Polaków mieszkających na Syberii, podobnie jak w innych Regionach ZSRS, była ich rzekoma działalność w syberyjskiej POW na czele, której stać miał były członek PPS- Władysław Filipowicz. Innym przykładem prześladowania mniejszości polskiej na Syberii jest sprawa ks. Hieronima Cerpento, którego oskarżono o przynależność do centrum kierownictwa POW na Syberii. Ponadto zarzucono mu związek z polskim Sztabem Generalnym i Watykanem, prowadzenie działalności powstańczej w koloniach polskich na Syberii oraz wyzywanie Polaków do poparcia interwencji Japonii i Niemiec przeciwko ZSRS.

Represje wobec mniejszości polskiej miały także miejsce w Gruzji i w Mołdawskiej Autonomicznej Sowieckiej Socjalistycznej Republici, choć kwestie te nie zostały póki co gruntownie zbadane. W ramach operacji polskiej w Gruzińskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej aresztowano 89 Polaków, z czego karę śmierci otrzymało 43 z nich (48,3%). W okresie Wielkiego Terroru w Gruzji, podobnie jak w innych regionach ZSRS, Polaków zatrzymywano i skazywano przede wszystkim pod wymaginowanymi zarzutami o szpiegostwo, działalność, w siatce terrorystycznej, czy m. in. pod zarzutem nawoływania do buntu przeciwko władzy. Warto także przytoczyć relację ks. Henryka Soroki ze Słobody Raszkowej w Naddniestrzańskiej Republici Mołdawskiej: „Jesienią 1937 r. władze sowieckie, mające we wsi donosicieli, rozpracowały całą grupę i przystąpiły do aresztowań. Pierwszym aresztowanym był Jan Cyran. Służył on w oddziałach carskiej armii, stacjonujących na terenach dawnej Rzeczypospolitej. W armii nauczył się języka polskiego, chodził do kościoła na nabożeństwa, gdzie praktykował wiarę przekazaną mu przez rodziców. Wrócił w rodzinne strony nie

tylko z pogłębioną wiarą, dobrą znajomością języka polskiego, ale i kuferkiem polskich książek o religijnej i historycznej tematyce. Zorganizował on w wiosce tajne komplety, na których wszystkich chętnie uczył religii, języka polskiego, a także przekazywał im podstawowe informacje z zakresu historii Polski i literatury. Czynił to oczywiście na tajnych wieczorowych spotkaniach przy zasłoniętych oknach. Spotkanie zawsze kończyło się modlitwą. Jan Cyran, tuż przed aresztowaniem powiedział żonie: -„Frania czuję, że mnie aresztują, ale ty nie zapominaj o Bogu”. Aresztowano go 12 września 1937 r. Nikt nie wie, co się z nim stało. Przepadł bez wieści. Nigdy go nie sądzono, ani za nic nie skazano. Kilka miesięcy później, na początku 1938 r., aresztowano we wsi 27 mężczyzn. Oskarżono ich o prowadzenie kontrrewolucyjnej działalności. Tylko niektórzy z nich wrócili. Większość została rozstrzelana.”

Akcja w ramach Wielkiego Terroru przeciwko ludności polskiej w Ukrainiejskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej przebiegała zgodnie z rozkazem 00485, choć miała tutaj swoją specyfikę. W Ukrainie żyło wówczas prawie 2/3 Polaków z ZSRSS, i tutaj, w przeciwieństwie do innych regionów ZSRSS represje antypolskie trwały nieprzerwanie przez całe lata 30. XX w., a rok 1937 znamionował jedynie nasilenie się tych represji. Najczęstszym zarzutem stawianym represjonowanym było szpiegostwo i działanie na szkodę państwa sowieckiego. W ten sposób wybrano zeznania pracownika Międzynarodówki, Edwarda Zimy-Kranca, skazanego na 5 lat łagrów w 1935 r. „Ujawnił” on „siatkę szpiegowską” Polskiej Organizacji Wojskowej. W skład tej organizacja miało wchodzić pięć centrów- Wołyński pododdział w Żytomierzu, Lewobrzeżny pododdział w Kamienskoje, Doniecki pododdział w Doniecku oraz z pododdziałów kijowskiego i odeskiego. Potwierdzeniem działalności mającej na celu rozbić siatkę szpiegowskiej POW może być telegram ludowego komisarza spraw wewnętrznych USRS Izraïła Leplewskiego do naczelnika UNKWD obwodu odeskiego Nikołaja Fiodorowa odnośnie natychmiastowego aresztowania wykrytych członków POW z dnia 8 sierpnia 1937 r. [6, s. 191-197]

Specyfiką czystek wśród mniejszości polskiej w Ukrainie było to, że dla wielu ukraińskich partyjniaków i enkawudzystów wyższego szczebla rozkaz 00485 stanowił niejako docenienie zasług ukraińskich służb specjalnych w represjonowaniu Polaków. W Ukrainie funkcjonował jakby oddzielny „rozkaz” wykrywania polskich szpiegów, który wystosował szef ukraińskiego NKWD, Wsiewołod Balicki już w lutym 1936 r. Rozkaz ten nosił nazwę *Wytyczne do polskiej pracy* i odnosił się do rzekomej działalności POW w Ukrainie [7, s. 192]. Głównym elementem tego dokumentu był list byłego wiceprzewodniczącego komisji do spraw mniejszości narodowych Wszechukraińskiego Komitetu Wykonawczego- Jana Saulewicza do Balickiego. W 1935 r. skazano Saulewicza na 10 lat łagrów za działalność w POW. W nadziei na ulaskawienie poszedł on na współpracę i z oskarżonego stał się oskarżycielem. Jednakże nie uratowało go to od śmierci. Rozstrzelano go jako jednego z pierwszych w związku z rozkazem 00485. Ofiarami operacji polskiej w Ukrainie padł również zastępca redaktora naczelnego „Głosu Radzieckiego” Mirosław Rzepliński, były szef Biura Polskiego KC KP(b)U Samuel Łazowert, czy także ostatni dyrektor Teatru Polskiego w Kijowie Oleg Gordienko. Ponadto w celu sprawnego przeprowadzenia operacji polskiej utworzono tzw. „specjalne grupy operacyjne do spraw Polaków”, które funkcjonowały w Nowogrodzie Wołyńskim, Humaniu, Żytomierzu, Korosteniu, Białej Cerkwi, Kijowie i Czerkasach.

Czystki nie ominęły także mającego opinię stalinisty polskiego pochodzenia, I sekretarza KC KP(b)U, Stanisława Kosiora. Był on głównym organizatorem Wielkiego Głodu na Ukrainie, nie wahając się zagłodzić milionów ludzi w latach 1932-1933. Ponadto pod kierownictwem Kosiora w Ukrainie miały miejsce represje przeciwko mniejszości polskiej wcześniej niż w jakimkolwiek innym regionie ZSRS. Podpisywał on rozkazy stanowiące o przesiedleniu Polaków z rejonów przygranicznych, a także patronował enkawudystom, którzy wykreowali POW. W styczniu 1938 r. Stanisław Kosior awansował na zastępcę przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych ZSRS w Moskwie. 14 kwietnia 1938 r. aresztowano brata Stanisława Kosiora- Kazimierza. Młodszy z braci pełnił funkcję ludowego komisarza gospodarki leśnej Ukrainy. Kazimierz Kosior został oskarżony o kierowanie polską siatką szpiegowską i kontakty z aresztowanymi wcześniej domniemanymi członkami POW. 3 maja aresztowano Stanisława Kosiora, któremu zarzucono szpiegostwo na rzecz Oddziału II Sztabu Generalnego WP i przywództwo POW na Ukrainie. Na początku śledztwa Stanisław Kosior odpiął zarzuty, aczkolwiek ugiął się wówczas, gdy na przesłuchanie przywieziono jego przybraną 16-letnią córkę, którą zgwałcono na oczach ojca. Po tym wydarzeniu były zastępca przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych ZSRS przyznał się do stawianych mu zarzutów i skazano go na śmierć.

Operacja polska stanowiła niejako pretekst do zgładzenia wielu tysięcy ludzi, w tym także zwykłych obywateli niepełniących żadnych istotnych funkcji w ZSRS. Represjonowano całe rodziny, a najlepiej oddaje relacja Jana Kozickiego z Wichrówki (rejon Kamieniec Podolski): „Z mojej rodziny jako pierwszego aresztowano przyrodniego brata dziadka. Zgodnie ze zwyczajem, starsi ludzie zawsze zbierali się przy zmarłych, żeby pomodlić się za ich duszę, odmówić różaniec. Wszyscy mieli po 70 lat i więcej. Wśród nich był też wspomniany brat dziadka. Ktoś oczywiście doniósł:- „Już ja im się namodłę!” Brat dziadka zdążył tylko przyjść do domu i już zjawiła się u niego milicja, która zabrała go wraz z kilkoma innymi starszankami, którzy także odmawiali przy zmarłym różaniec. Wszyscy zostali rozstrzelani w Kamieńcu Podolskim. Wkrótce aresztowany został brat mojego ojca. Pamiętam, jak ojciec przyszedł z roboty i oświadczył:- „Zabrali także Franka, pewnie i mnie niedługo zabiorą”. Tego samego wieczoru ktoś zaczął dobijać się do naszej chaty. Ojciec otworzył. W drzwiach stała „głowa” Rady Wiejskiej i jeszcze jakiś nieznaną osobę. Kazali się ojcemu biegiem zbierać i iść z nimi. Wszyscy zaczęli płakać. Wszyscy czuli, że ojciec już nie wróci. Ojciec pożegnał się z nami i wyszedł z chaty. Ja z młodszym bratem zacząłem głośno płakać. Wtedy „głowa” rady obejrzała się i powiedziała:- „Nie płaczcie, ojciec zaraz wróci”. Ojciec jednak nigdy nie wrócił. Nigdy go już nie widziałem. Zabrali go do Kamieńca Podolskiego i tam rozstrzelali.”

Według statystyk NKWD USRS, w ramach rozkazu 00485 w latach 1937-1938 aresztowano 39 332 Polaków, z czego karę śmierci otrzymało 33 447 osób [8, s. 229-230].

BIBLIOGRAFIA

1. Iwanow N., *Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. „Operacja polska” 1937-1938*, Kraków 2014.
2. „*Nas, Polaków, nie ma kto bronić...*” *Represje wobec Polaków w Związku Sowieckim w latach 1935-1938 w materiałach MSZ i wywiadu wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej*, red. R. Kuśnierz, Łomianki 2018.
3. Iwanow N., *Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. „Operacja polska”*

1937-1938, Kraków 2014.

4. Sommer T., *Operacja antypolska NKWD 1937-1938*, Warszawa 2014.

5. Biały A., *Mniejszość polska na Białorusi Sowieckiej w latach 1921-1939*, Przasnysz 2018.

6. *Polska i Ukraina w latach trzydziestych- czterdziestych XX wieku. Wielki Terror: Operacja Polska 1937-1938*, red. J. Bednarek, P. Kulakowski, S. Kokin i in., Warszawa-Kijów 2010, t. VIII, cz. I.

7. Lityński A., *Ludobójstwo: operacja polska NKWD (1937–1938) : uchwała Biura Politycznego KC WKP(b) oraz rozkazy szefa NKWD ZSRR*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2013, nr 19.

8. Kuśnierz R., *Czystki i terror na Ukrainie (1934-1938)*, Toruń 2016.

DER ABENTEUERSCHRIFTSTELLER KARL MAY IN BAD SALZBRUNN, DER PERLE DER SCHLESISCHEN BÄDER

dr Południak Natalia

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3977-8111>

nataliapoludniak@outlook.com

Ob jemand von den heutigen Jugendlichen noch die Bücher über Winnetou, den Häuptling der Apachen, und seinen Blutsbruder Old Shatterhand liest, ist fraglich. Der älteren Generation wird vielleicht noch bekannt sein, dass der Autor dieser Bücher, deren Abenteuer sich meistens im sogenannten „Wilden Westen“ der Vereinigten Staaten von Amerika abspielen, der deutsche Schriftsteller Karl May ist. Er wurde am 25. Februar 1842 in Hohenstein-Ernstthal bei Chemnitz geboren und starb am 30. März 1912 in Radebeul bei Dresden.

Von Beruf war er Lehrer [1, S. 19], aber es wird auch berichtet, dass er wegen Diebstahls und anderer Betrugsdelikte bis 1874 insgesamt siebeneinhalb Jahre im Zuchthaus und in Gefängnissen verbrachte [1, S. 520]. Da er nach verbüßter Strafe eine Anstellung als Lehrer nicht mehr erhalten konnte, versuchte er nun, seinen Lebensunterhalt durch Schreiben zu sichern. Sein erstes Werk, das veröffentlicht wurde, war die Erzählung *Die Rose von Ernstthal*. Bald darauf wurde er zwischenzeitlich Mitarbeiter eines Familienblattes bis er schließlich 1879 ein gutes Angebot von einer katholischen Wochenzeitung aus Regensburg erhielt. Dort veröffentlichte er den Zyklus *Reiseerinnerungen aus dem Türkenreiche*, der ihn sehr bekannt machte. Einige Erzählungen, Romane und Novellen brachte er auch unter verschiedenen Pseudonymen in anderen Blättern heraus [1, S. 520].

In der Villa, wo er wohnte und starb, befindet sich jetzt ein Museum. Auf der Internetseite des Museums lesen wir:

„Karl May nahm in seinen Werken Generationen von Jugendlichen mit in ferne und unbekannte Länder und lehrte sie, dass Freundschaft und Tapferkeit stets über das Böse siegen. Seine Faszination für fremde Kulturen gab er an seine Leser weiter. Themen wie Mut, Vorurteile und Freundschaften, die keine Grenzen kennen, sind noch heute ebenso aktuell wie zu Mays Lebzeiten“ [2].

Karl May wurde sehr oft aus unterschiedlichen Gründen von Literaturkritikern angegriffen, insbesondere wurden ihm Plagiatsvorwürfe gemacht, die sich in einigen wenigen Fällen auch als stichhaltig erwiesen.

Gegen all diese Vorwürfe setzte er sich durch zahlreiche Prozesse zur Wehr, was aber nicht ohne erhebliche Folgen für seine Gesundheit blieb [3, S. 18-46]. Im Buch *Karl May: Grundriß eines gebrochenen Lebens* wurde berichtet: „Ein Nervenzusammenbruch bringt ihn *an den Rand des Todes*, und erst Mitte Mai hat er sich so weit wieder erholt, daß er mit Klara zur Kur ins schlesische Bad Salzbrunn fahren kann, um erst einmal alles zu vergessen“ [4, S. 186]. Wie es dazu kam, dass der Schriftsteller May in diesen Kurort fuhr, erfahren wir aus einer Veröffentlichung des Karl-May-Forschers Hans-Dieter Steinmetz. Er schreibt, dass auf Anraten seines Hausarztes Curt Mickel, May sich einer Kur unterziehen sollte. Der Arzt empfahl ihm das damals europaweit bekannte niederschlesische Bad Salzbrunn. Auf Anfrage erhielt May von Gertrud Barchewitz, deren Mutter die Pension Belvedere in Bad Salzbrunn gehörte, einen Prospekt zugeschiedt [5, S. 157] mit der Bemerkung: „Die schönste Zeit für Bad Salzbrunn ist Ende Mai u. Monat Juni“. „Vielleicht wäre es den Herrschaften möglich, etwa den 20. Mai hierher zu Kur zu kommen“ [5, S. 157].

Die heilende Wirkung der Salzbrunner Quellen wurde schon im 13. Jahrhundert erwähnt. Richtig bekannt wurde der dort fließende Oberbrunnen mit seiner Heilkraft erst im 17. Jahrhundert. Die Wirkung auf verschiedene Krankheiten hat als erster der Hirschberger Arzt und Naturforscher Caspar Schwenckfeld beschrieben [6, S. 3-4]. „Der Brunnen erhielt großen Zulauf von Kranken und wurde von Ärzten mit gutem Erfolge verordnet“ [6, S. 4]. Im Laufe der Zeit entwickelte sich dieses Bad zu einem der berühmtesten in ganz Deutschland. Es ist fast von allen Seiten „von bewaldeten Bergzügen und einzelnen Bergen des Waldenburger Gebirges umschlossen und gegen Winde geschützt [...]“ [7, S. 3]. Bis heute werden zahlreiche unterschiedliche Krankheiten behandelt, wie z. B. Atmungsstörungen, Magen und Darmkrankheiten, Gicht, Steinbildung, Diabetes und Blasenkatarr [8, S. 11-12].

Karl und Klara May kamen am 22. Mai 1907 nach Bad Salzbrunn. Die mir vorliegende „Salzbrunner Zeitung“ aus jenen Tagen schildert aufschlussreiche Details zum Aufenthalt von May und lässt ihn auch selbst zu Wort kommen. In der Ausgabe vom 25. Mai lesen wir: „Der durch seine interessanten und spannenden Reisebeschreibungen berühmte Schriftsteller Karl May ist zur Kur hier eingetroffen und hat in Pension Belvedere Wohnung genommen“ [9, S. 1]. Außerdem erfahren wir aus dem Tagebuch, das seine Frau führte, dass Karl May sich vorgenommen hatte, während seines Kuraufenthaltes viel zu arbeiten, was er aber wegen seiner schlechten körperlichen Verfassung nicht umsetzen konnte [10, S. 13-14].

Ein gesellschaftlicher Mittelpunkt des damaligen Bad Salzbrunn war das Theater, das dem Herzog Heinrich IX. von Pleß auf Schloss Fürstenstein gehörte. Es wurde geleitet von der Direktorin Juliette Ewers, die gleichzeitig die Oberregie führte. Juliette Ewers war zuvor auch schon Direktorin an den Theatern von Hirschberg und Brieg gewesen [10, S. 12-13]. Die Theatersaison wurde am Sonntag den 2. Juni mit dem Lustspiel „Husarenfieber“ eröffnet. Das gesamte Saisonprogramm können wir noch heute in der „Salzbrunner Zeitung“ von damals nachlesen. Es wurde veröffentlicht zusammen mit dem Hinweis, dass die Vorstellungen um 19:30 Uhr beginnen würden und die Eintrittspreise nur geringfügig erhöht worden seien [11, S. 1]. Glücklicherweise hatte sich der Zustand von Karl May nach einer reichlichen Woche so stark verbessert, dass er sich von da an jedes Theaterstück, das damals gespielt wurde zusammen

mit seiner Frau angesehen hat. Nicht alle Stücke haben aber einen großen Eindruck auf das Ehepaar gemacht. In ihrem Tagebuch bezeichnete Frau May *Der Probekandidat* von Max Dreyer als „schlechtes Stück“ oder *Die schöne Ungarin* von Wilhelm Mannstaedt und Carl A. Weller als „dummes Zeug“ [5, S. 200]. Da sich der Schriftsteller aber dem „Schauspiel-Ensemble freundschaftlich verbunden“ fühlte, verfasste er eine essayistische Plauderei unter dem Titel *Theater*. In der „Salzbrunner Zeitung“ vom 2. Juli ist uns dieses einmalige Zeugnis seines schriftstellerischen Könnens erhalten geblieben und darin, so schrieb der Karl-May-Forscher Ekkehard Bartsch, „packte er kritische Äußerungen in die mildesten Worte“ [12, S. 372].

In dem Essay wendete er sich auch direkt an die Direktorin Ewers:

„[...] Frau Direktor Ewers ist eine geborene Direktrice. Sie besitzt in hohem Grade die Fähigkeit, mit gebotenen Mitteln das denkbar Möglichste zu erreichen. [...] Meine liebe, verehrte Frau Direktor, wir sind hierher gekommen, um zu gesunden, zu gesunden an Leib und Seele. Ihre Kunst hat den menschenfreundlichen Zweck, diese Genesung zu unterstützen. Bitte, geben Sie uns nichts Ungesundes. Geben Sie uns Ernstes, und geben Sie uns Heiteres. [...] Sie haben die Wahl! Und die wohltuende, befreiende und läuternde Heiterkeit, die Sie uns bringen, darf sehr wohl über Mannstädt'sche und Weller'sche Possen hinausgreifen. Ihr Repertoire ist reich genug, und selbst wenn es in Deutschland wirklich keinen guten Humoristen gäbe, würde das Ausland uns hunderte von vortrefflichen Stücken eines Molière und vieler Anderer liefern. Und vor allen Dingen, Frau Direktor, Sie selbst stellen das Gehaltvolle gewiß auch über das Gewöhnliche, und es stehen Ihnen Kräfte zur Seite, mit denen Ihnen nicht nur das Leichtere, sondern auch das Schwere möglich ist. Ich weiß, daß es bei Ihnen dieser Anregung gar nicht bedarf, aber der Leidende ist ernst und wählerisch, und ein großer Prozentsatz davon, denen Sie die Pforten Ihrer Kunststätte öffnen, ist nur Gediegenes gewöhnt, und wir möchten gern, daß Ihr Publikum sich um einen festen, treuen, soliden Stamm krystallisiere, auf den Sie für die ganze Spielzeit rechnen können. Sprechen Sie zu uns, wie bereits oben gesagt, aus einer reinen, edlen Welt- und Lebensanschauung heraus; geben Sie uns wahre Herzenswärme, wohltuendes Licht und heilenden Sonnenschein; bringen Sie uns anstatt des Zweifels den Glauben, anstatt der düsteren Verneinung die beglückende Bejahung. Zeigen Sie uns nicht die lärmende, kreischende, sinnlose, sondern die wahre, die hohe, die wirkliche Kunst, die mit den einfachsten Mitteln die höchsten Wirkungen erreicht, und Sie werden sehen, daß sich Ihre Plätze füllen, weil Jeder, der da kommt, einen inneren Segen mit nach Hause trägt, für den er Ihnen Dank und Wiederkehr schuldet“ [13, S. 1].

Einen Tag vor der Abreise des Ehepaars, am 2. Juli, haben sich die Direktorin des Kurtheaters und auch die Schauspieler von dem Ehepaar verabschiedet. Aus dem Tagebuch von Klara May, aus dem hier schon mehrfach zitiert wurde, erfahren wir, dass sie einen Rosenstrauß von Juliette Ewers bekommen hat. Sie schrieb: „[...] der Abschied war rührend. Alle Künstler kamen. Wir hörten, daß man sonst immer gewartet hatte, bis Karl May auf seinem Platz saß. Nun mache ihnen das Spielen keine Freude mehr. Für ihn hätten sie so gern gespielt. Waren diese Menschen alle lieb. Wir kamen erst um 1 Uhr heim“ [5, S. 201].

Nach der Rückkehr des Ehepaars nach Radebeul blieb der Kontakt zu Frau Ewers erhalten, und als sie am 19. Januar 1909 ihren 70-sten Geburtstag feierte, schickte Karl May ihr eine Depesche mit einem von ihm verfassten Gedicht: [12, S. 372]

„Wie Deine Kunst durch's Leben Du getragen,
So trug auch sie zur Höhe Dich empor.

Du hattest uns so viel, so viel zu sagen,
Und jeder lieb Dir froh und gern sein Ohr.
Und sehn wir heut Dich klar und gütig stehen
In Deines Lebens Abendsonnenschein,
So soll der Dank von Mund zu Munde gehen:
Du Liebe, Theure sollst gesegnet sein!“ [14].

Wie schon angedeutet wurde, haben Karl und Klara May in der Pension Belvedere gewohnt. In verschiedenen Reiseführern über Bad Salzbrunn wurde diese Pension sehr empfohlen. In einem der Prospekte steht: „Pension Barchewitz-Belvedere vom Offiziersverein empfohlen, liegt in großem Garten an den Kuranlagen, nahe dem Kurplatz. Schwerkranke werden nicht aufgenommen. Kurgemäße Küche, ärztl. empfohlen [...]“ [6, S. 10]. In einem anderen lesen wir, dass der Garten 6000 qm groß ist und dass sich dort ein kleines Luftbad befindet. 17 Zimmer, einige mit Balkon, stehen insgesamt zur Verfügung. Das Ehepaar May hatte sich mit der Inhaberin Elisabeth Barchewitz und mit ihren drei Töchtern Eva, Frieda und Gertrud angefreundet. Die drei Schwestern waren sogar mit dem Ehepaar zusammen am 10. Juni im Kurtheater und haben sich das Theaterstück *Alt-Heidelberg* von Wilhelm Meyer-Foerster angesehen [15, S. 206]. Von dem Aufenthalt in Belvedere gibt es ein Foto, auf dem man die Schwestern Barchewitz mit Karl May und anderen Kurgästen sieht. Am 30. Juni schrieb Karl May ins Gästebuch der Familie Barchewitz das speziell zu seinem Aufenthalt in Schlesien von ihm verfasste Gedicht mit dem Titel *An mein liebes Schlesien*, das am 2. Juli in der „Salzbrunner Zeitung“ abgedruckt wurde.

„An mein liebes Schlesien

Ich kam zu Dir im Kampfe mit dem Tod.
Der meine Zeit nur noch nach Tagen zählte.
Und Du, Du reichtest mir in meiner Not
Den Wundertrank, der mich von Neuem stählte.

So nahen jährlich Tausende sich Dir,
Daß ihnen Hülfe und Genesung werde,
Und Jedem, Jedem fließt genau wie mir
Die Rettung aus den Tiefen Deiner Erde.

Ich kam zu Dir, ein kranker, schwacher Mann,
Der Athem ging mir aus vor jedem Zwerge.
Doch jetzt, da ich nun wieder steigen kann,
Besteige ich schon Deine höchsten Berge.

Oft leuchten sie in goldner Abendglut,
Wie Riesenstrophen heil'ger Schöpfungslieder;
Dann fühl auch ich, daß Gott noch Wunder tut,
Und falle im Gebete vor ihm nieder.
Ich kam zu Dir als kalter Kartograph,
Der Dich zwar wohl, doch nur aus Büchern, kannte,
Doch als ich hier auf Deine Seele traf,
Erschien sie mir als schwesterlich Verwandte.

Nun bin ich Dir so recht von Herzen gut
Und Deinem Volk nicht länger fremd geblieben.
Durch seine Adern rollt dasselbe Blut,
Und gleiches Blut, das muß und muß sich lieben.

Ich kam zu Dir; nun muß ich wieder fort,
Und doch geht Dir kein Hauch von mir verloren.
Ich bin ja Dein; das ist mein Abschiedswort,
Denn Du hast mich zum Leben neu geboren.

Ich trank an deiner Quelle mich gesund
Und laß mich hygienisch bei ihr nieder.
Und treibt der Tod es abermals zu bunt,
So weiß ich, was ich tu: Ich komme wieder!
Bad Salzbrunn, 30. Juni 1907“ [16, S. 1].

Das Ehepaar May hatte auch einige Ausflüge in die näheren Umgebung unternommen. Sie besuchten z. B. das Schloss Fürstenstein und die Ritterburg zu Fürstenstein. Im Karl May Archiv befindet sich ein Foto, das Karl May vor dem Eingangstor der Alten Burg zeigt [17, S. 74]. Über Bad Salzbrunn und Schlesien schrieb er in seinem Essay in der „Salzbrunner Zeitung“:

„Wir sind nicht als muntere, schnell vorüberzählende Touristen, sondern als erste Heilbedürftige nach dem geschichtlich hochberühmten und landschaftlich schönheitsreichen Schlesien gekommen. Die hiesige Erde, welche an Güte reich wie selten eine andere ist, verspricht uns körperliche Genesung und neue, seelische Hoffnungsfreudigkeit. In der herrlichen Landschaft, die sich um Bad Salzbrunn lagert, vereinigen sich alle Potenzen, denen es gegeben ist, die Hoffnungen zu erfüllen, die uns in diese gesegnete Gegend führten“ [13, S. 1].

Mays haben Bad Salzbrunn am 3. Juli 1907 verlassen und sind über Grüssau nach Johannisbad im Riesengebirge gefahren. Am 8. Juli. waren sie wieder zuhause in Radebeul [18].



Die Gedenktafel in Szczawno-Zdrój.
Fotografie: Natalia Poludniak

Am 30. März 1912 feierte das Ehepaar May ihr neuntes Hochzeitsjahr. Karl May fühlte sich nicht gut. Am Morgen bat er seine Frau einen Brief an Frau Barchewitz in Bad Salzbrunn zu schreiben und dasselbe Zimmer, das sie damals im Jahre 1907 in der Pension Belvedere hatten, zu bestellen. Er wollte dort noch einmal über Ostern sein. Leider ist er an demselben Tag um 20:30 Uhr an einem Herzschlag in seiner Villa „Shatterhand“ in Radebeul gestorben [5, S. 126].

Bad Salzbrunn heißt jetzt Szczawno-Zdrój und liegt in Polen. Es ist weiterhin ein berühmter Kurort, zu dem nicht nur polnische, sondern auch deutsche Kurgäste kommen, um ihre Gesundheit zu verbessern. Als sich im Jahre 2017 der Aufenthalt des Schriftstellers Karl May in dem Badeort zum 110. Male jährte, wurde in Szczawno-Zdrój

gefeiert. Am Donnerstag, dem 19. Oktober fand nachmittags eine Veranstaltung unter dem Titel *An den Quellen der Kultur- Auf den Spuren von Karl May* statt. Im Institut für Naturmedizin wurde eine Gedenktafel, ein Werk der Bildhauerin Maria Bor, zum Gedenken an den Schriftsteller enthüllt. Die Tafel zeigt Porträts von Karl May und dem Häuptling Winnetou sowie ein paar Verse des Gedichts *An mein Schlesien*. Zum Ausklang gab um 19:00 Uhr das Symphonieorchester der Sudetischen Philharmonie im Kurtheater, wo sich Karl May mit seiner Frau so viele Theaterstücke angesehen hatte, ein Konzert mit dem Titel *Im Wilden Westen* [19].

BIBLIOGRAPHIE

1. Annete Deeken: Karl May. In: Neue Deutsche Biographie herausgegeben von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. 16 Band. Duncker & Humblot/Berlin 1990.
2. <https://www.radebeul.de/Karl+May+Museum-path-6,10,12.html> [Zugriff: 20.02.2020].
3. Norbert Honsza, Wojciech Kunicki: Karol May – Anatomia Sukcesu. Życie – twórczość – recepcja. Wydawnictwo „Śląsk“. Katowice 1986.
4. Hans Wollschläger: Karl May. Grundriß eines gebrochenen Lebens. 1992.
5. Hans-Dieter Steinmetz: 365 Tage Karl May. Eine biografische Jahresschau. Bamberg-Radebeul 2011.
6. Bad Salzbrunn in Schlesien. Großer Preis Hygiene-Ausstellung Dresden 1911. 1912.
7. Bad Salzbrunn in Schlesien. 1904. Nachweis über Kur- und Orts-Verhältnisse. Herausgegeben von der Fürstlichen Brunnen- und Bade – Direktion.
8. Bad Salzbrunn in Schlesien. Nachweis über die Kur- und Ortsverhältnisse. Saison 1909.
9. „Salzbrunner Zeitung“ Nr. 60. Sonnabend, den 25. Mai 1907, S. 1.
10. Manfred Hecker: Karl Mays Kuraufenthalte 1907 und 1911. In: „Mitteilungen der Karl-May-Gesellschaft“ Jg. 12. Nr. 43. März 1980, S. 12-17.
11. „Salzbrunner Zeitung“ Nr. 61. Dienstag, den 28. Mai 1907, S. 1.
12. Ekkehard Bartsch: „Die lebenswürdigste aller Musen“ Karl May und das Theater. In: „Jahrbuch der Karl-May-Gesellschaft“ 1985, S. 367-375.
13. Karl May: Theater. In: „Salzbrunner Zeitung“ Nr. 69. Sonnabend, den 15. Juni 1905, S. 1.
14. https://www.karl-may-wiki.de/index.php/Juliette_Ewers[Zugriff: 18.02.2020].
15. Dieter Sudhoff, Hans - Dieter Steinmetz: Karl May Chronik IV. 2005.
16. Karl May: An mein liebes Schlesien. In: „Salzbrunner Zeitung“ Nr. 76. Dienstag, den 2. Juli 1907, S. 1.
17. Martin Lowsky: Nochmals. Zum Frontispiz des Jahrbuches 1998. In: „Mitteilungen der Karl-May Gesellschaft“ Jg. 32. Nummer 123/ März 2000, S. 74.
18. Volker Griese: Karl May. Stationen eines Lebens. Eine Chronologie seiner Reisen. www.karl-may-gesellschaft.de/kmg/sekli/sokmg/104/indexhtm.htm [Zugriff: 05.01.2020].
19. Piotr Skomorokiewicz: Indiańskie popołudnie w Szczawnie-Zdroju. <https://www.walbrzyszek.com/indianskie-popoludnie-w-szczawniezdroju-38296> [Zugriff: 18.01.2020].

PODRÓŻE STANISŁAWA ŻUKOWSKIEGO PO EUROPIE ZACHODNIEJ W LATACH 1912-1914 A JEGO TWÓRCZOŚĆ

Mgr. Syzonenko Iryna

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

9sirena@gmail.com

Opiekun naukowy dr hab. Jan Lameński

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

Abstrakt:

Termin *podróż*, *wędrówka* jest szeroko interpretowany w jego współczesnym znaczeniu. Z kulturalnego punktu widzenia warto byłoby przyjrzeć się temu pojęciu w kontekście jego postrzegania jako wędrówki określonej twórczej grupy inteligencji jako czynnika wpływającego na rozwój kultury i sztuki. W tym znaczeniu kulturalne procesy związane z wędrówkami określonej grupy twórczej inteligencji, która jest nosicielami kultury i sztuki swoich państw i narodów, w dużym stopniu przyczyniają się do przenikania jej narodowej kultury i sztuki w kulturę i sztukę państw, które były celem jej podróży. Te integracyjne procesy bardzo często były obustronne, ale nigdy nie były proste, lecz skomplikowane i złożone. Zazwyczaj takie podróży mają na celu poznanie i rozwój tak ojczystej, jak i innej kultury, pomagają pełnić w kulturze funkcje integracyjne, wspólnego zaakceptowania systemu wartości, wzajemnego poznania innowacyjnych procesów kulturalnych. Bardzo często połączenie celów podróży z kulturą również występuje jako czynnik społecznych zmian i rozwoju. Zakres tego tematu jest niezmiernie szeroki, dlatego też podjęliśmy próbę jego zaprezentowania na konkretnym przykładzie podróży polskiego artysty Stanisława Żukowskiego (1893-1944) do Niemiec, Szwajcarii i Włoch w latach 1912-1914. Zbadanie i analiza tego przykładu pozwoli nam na odpowiedź na główne nurtujące nas pytanie: jak podróże i kultura innych państw i narodów wpływają na rozwój twórczości i kultury przedstawicieli twórczej inteligencji wędrujących po świecie w celu poznania nowej, wartościowej wiedzy, innowacji w kulturze i sztuki. Dlatego też celem tego opracowania jest również ukazanie wpływu podróży na możliwość twórczego rozwoju konkretnej osoby.

Kluczowe słowa: Podróż, wędrówka, Stanisław Żukowski, impresjonizm, pejzaż, integracja.

Wprowadzenie:

Ludzkość na przestrzeni swojej wielowiekowej historii nieustannie dążyła do poznawania i odkrywania świata. Pojawiło się pojęcie *podróż*, które oznaczało przemieszczanie się ludzi w czasie i przestrzeni, niezależnie od celu. Podróżujące osoby nazywały siebie podróżnikami. Na ustach ludzkości przez ponad sto lat dumnie rozbrzmiewały ich imiona: Krzysztof Kolumb, Amerigo Vespucci, Marco Polo, Nikolaï Mikłuchó-Makłaj, Fridtjof Nansen, Thomas Cook, Jerome Mayer, Vincent Paul. Język polski stał się bezpośrednim odbiciem i świadectwem tego wielowiekowego procesu migracji ludzi. W języku polskim istnieje 65 synonimów słowa *wędrówka* (podróż) z podziałem na 14 grup znaczeniowych. [1]

Podróż, jako odrębny i atrakcyjny sposób działalności człowieka, zaczęły mieć swoją różnorodność i jasne cele. Jedną z nich była podróż określonej grupy osób lub jednej osoby w celu poznania zabytków historii, kultury, literatury, udziału w wyprawach archeologicznych, odwiedzenia muzeów i galerii. Osoby należące do tej grupy zajmowały się działalnością naukową i twórczą, a wielu z nich to przedstawiciele wolnych zawodów - artyści, pisarze, filozofowie, geografowie, językoznawcy. Takim niestrudzonym pionierem-podróźnikiem był polski artysta Stanisław Żukowski (1873-1944), którego twórczość nierozdzielnie wiązała się z podróżami i polowaniem jako sposobem na życie i inspirację. S.

Żukowski uważał, że „tylko myśliwi naprawdę czują naturę”. [2, s. 220].

Artysta dużo podróżował po swoim rodzinnym kraju, często odwiedzał Puszczę Swisłocką i Białowieską, wędrował wzdłuż Niemna, w rejonie grodzieńskim, odwiedzał Małopolskę, Beskidy i Tatry. Dwukrotnie podróżował na Ukrainę i na Krym. Podróżował, malował krajobrazy i polował na dalekiej północy Rosji, w jej północno-zachodniej i centralnej części. Podróżował po krajach bałtyckich i wybrzeżem Morza Bałtyckiego. Jako artysta S. Żukowski odczuwał potrzebę kontynuowania swojej edukacji artystycznej, bezpośredniej znajomości europejskiej kultury, sztuki i architektury.

Będąc jeszcze studentem Moskiewskiej Szkoły Malarstwa, Rzeźby i Architektury, S. Żukowski marzył o wyjeździe za granicę, aby poznać świat i poprawić swoją edukację artystyczną. W trakcie studiów, uzyskując znakomite wyniki w nauce i działalności wystawienniczej w największych zrzeszeniach twórczych Moskwy i Petersburga, dwukrotnie w 1892 [3] i 1901 roku [4] zwracał się do Dyrektora Szkoły księcia E. Lwowa z prośbą o wyjazd na staż zagraniczny. Niestety, za każdym razem otrzymywał odmowę, mimo przysługującego mu do tego prawa. Wynikało ono z Regulaminu Moskiewskiego Towarzystwa Artystycznego dla Studentów MSzMRiA: „Gdy pojawi się niezwykły talent, Towarzystwo ma prawo wysłać studenta za granicę na własny koszt” [5].

Sytuacja z zakazem wyjazdu Żukowskiego za granicę miała kontekst polityczny. Dyrektor MSzMRiA oraz członkowie Rady Moskiewskiego Towarzystwa Artystycznego byli świadomi, że student S. Żukowski pochodził z polskiej rodziny szlacheckiej, której członkowie brali czynny udział w powstaniu polskim 1863 r. i byli represjonowani oraz pozbawieni tytułu szlacheckiego.

Do swojego marzenia z lat studiów Stanisław Żukowski powrócił już jako znany i niezależny artysta. W latach 1912 i 1914 odbył on podróż do Niemiec, Szwajcarii i Włoch. Oczywiście plan podróży został sporządzony przez malarza z uwzględnieniem dostępności kolei – przez Niemcy i Szwajcarię do Włoch. Żukowski jako impresjonista był szczególnie zainteresowany plenerami w górach Szwajcarii. Termin wyjazdu nie został wybrany przypadkowo - w 1912 roku zakończono budowę kolei zębatej w środkowej i południowej Szwajcarii. Więc można było tam dotrzeć szybko i stosunkowo wygodnie ze sztalugą i niezbędnymi akcesoriami do pracy artysty na świeżym powietrzu. Pojawienie się kolei i kolei zębatych w Szwajcarii, Niemczech i we Włoszech pod koniec XIX w. i na początku wieku XX było wynikiem dwóch rewolucji naukowo-technicznych w transporcie (pojawienie się parowców i kolei). Takie środki transportu znacząco zmieniły charakter przemieszczenia się w czasie i przestrzeni. Pojawienie się rozległej sieci kolejowej w Europie doprowadziło do tego, że podróże, które wcześniej zajmowały lata i miesiące, stały się finansowo i czasowo dostępne dla szerszych warstw wspólnoty europejskiej. Od 1856 roku podróże po Europie stały się regularne i modne.

Stan badań:

Ten okres z życia malarza S. Żukowskiego i jego podróż do Europy nie były przedmiotem krytyki artystycznej ani za jego życia, ani w późniejszym czasie. Od czasów Imperium Rosyjskiego narastała opinia, że długa podróż do Europy nie daje absolutnie nic dla rosyjskiej inteligencji, a zwłaszcza rosyjskiemu artyście Żukowskiemu. Dla rosyjskich krytyków cała kolekcja prac artysty stworzona w Szwajcarii i we Włoszech nie zasługiwała na żadną uwagę, oprócz jedynie ironicznych i złośliwych komentarzy. Tak wyjątkowy w swoich walorach arty-

stycznych *Krajobraz górski* (1914 r. Muzeum Sztuki w Charkowie, Ukraina) był wystawiany na 42. Wystawie Objazdowej Stowarzyszenia Wędrownych Wystaw Artystycznych (zwanego dalej SWWA) w 1914 r. i mimo oczywistego piękna krajobrazu, jakości wykonania, kolorytu i innowacyjnych wątków kompozycji, płótno odebrano niezwykle chłodno. Krytycy zaznaczyli, że „Żukowski najwyraźniej celowo sprzedaje swoje najsłabsze rzeczy wędrowcom. Można przejść sto razy obok jego południowej Szwajcarii i nie wiedzieć, że to Żukowski.”[6] Z podobnym ostrym odrzuceniem rosyjskich krytyków spotkała się seria prac poświęconych wizerunkowi katedry w Mediolanie. Krytyka nasiliła się, bowiem artysta za długo i z wielką pasją malował średniowieczną architekturę sakralną – architekturę katolicką, nie prawosławną. Opinia krytyków była jednoznaczna: „Żukowski najwyraźniej podjął się nie swojego tematu, wnętrza katedry w Mediolanie były napisane ciężko i mrocznie. Oczywiście artysta był przyzwyczajony do powietrza i światła w plenerze, a sklepienia i kolumny katedry przytłaczały swoim ciężarem, co mimowolnie odbiło się na jego malarstwie”[7].

Czas zneutralizował złośliwą ironię, ale dodał ideologiczne podwaliny, na których opierały swoje badania sowieccy krytycy sztuki, często zastępując badania naukowe postulatami ideologicznymi. Kierując się tradycjami zapoczątkowanymi przez rosyjską krytykę imperialną, krytycy radzieccy przejęli do swojego kanonu cenną i znaczącą dla zachowania życia i pozycji tezę, że obce kraje nie mogą nic dać radzieckiemu człowiekowi i artyście. Ten pogląd i opinia sekretarza generalnego I. Stalina bardzo szybko ukształtowały pozycję krytyki proletariackiej i przeniknęły do całego społeczeństwa radzieckiego. Upubliczniona wówczas znana rozmowa telefoniczna przywódcy radzieckiego Stalina z rosyjskim pisarzem M. Bułhakowem stała się groźnym ostrzeżeniem dla radzieckiej inteligencji wykazującej przychyłność do wrogiego Zachodu:

-Dzień dobry, towarzyszu Stalin. Dziękuję wam bardzo że zajęliście się moją sprawą. Nie wiedziałem już, co robić (...) Nikt nie chciał mi pomóc.

-Pomożemy wam, naturalnie, że pomożemy (...) powiedzcie mi tylko dlaczego chcecie wyjechać za granicę, już tak bardzo macie dosyć naszej władzy? Już tak bardzo wam obrzydliśmy?

-Wiele o tym ostatnio rozmyślałem, Josife Wissarionowiczu. Stawiałem sobie pytanie, czy rosyjski pisarz może i powinien tworzyć poza swoją ojczyzną. I doszedłem do wniosku, że nie powinien. Jego miejsce tutaj na rosyjskiej ziemi.

-Słusznie postanowiliście, to dobra decyzja.[8, s. 211-212]

Inna odpowiedź Bułhakowa oznaczałoby dla niego bardzo szybki fizyczny koniec i w najlepszym wypadku długotrwałe odosobnienie w miejscach bardzo odległych od stolicy państwa.

Pierwsza wzmianka o zagranicznej podróży S. Żukowskiego pojawia się w 1974 r. w broszurze W. Stankiewicza pt. *Stanisław Julianowicz Żukowski*: „W latach 1910-tych XX wieku artysta (S. Żukowski - od autora) wyjechał za granicę. Podróżuje do Szwajcarii, a następnie przez Niemcy i Francję do Włoch. Szkice, które przywiózł, były pokazywane na wystawach wędrownych artystów i Związku Malarzy Rosyjskich, ale nie wnoszą one nic nowego do charakterystyki jego twórczości. Żukowski pozostaje sobą – piewą prostej i skromnej przyrody, oddającym temu tematowi cały żar swojej duszy”[9]. Radziecki podtekst ideologiczny wybrzmiewa zarówno w cytowanym fragmencie, jak i w tekście całej broszury. Brak choćby wstępnej znajomości przez W. Stankiewicza szwajcarskich i włoskich zbiorów artysty. Dokładne daty i miejsca powstania dzieł są

zarówno na sygnaturach, jak i na stiukach z tyłu płócien, jednak autor broszury nie potrafi dokładnie i poprawnie określić czasu powstania tych prac oraz okresu pobytu artysty za granicą. Stankiewicz wymijająco i ogólnie podaje w tekście „lata 1910-te”. Dlatego trudno, nie znając tematu badań, dać mu odpowiednią ocenę naukową, natomiast łatwo jest go zastąpić szablonami krytyki sowieckiej. Autor tego tekstu nie jest też dobry z geografii: „[...] on (S. Żukowski - od autora) jedzie do Szwajcarii, a następnie przez Niemcy i Francję do Włoch” [10, Ibidem]. Wtedy jak Stanisław Żukowski wjechał do Szwajcarii przez Niemcy, a ze Szwajcarii powędrował bezpośrednio do Włoch regularnie funkcjonującą wówczas linią kolejową. Fakt, że S. Żukowski odwiedził w tym czasie Francję, należy zakwestionować. Ani W. Stankiewicz, ani kolejni sowieccy krytycy nie powołują się na żadne dokumenty potwierdzające ten fakt, a co najważniejsze, brak jest jakichkolwiek dzieł wykonanych przez artystę we Francji. To jest po prostu niemożliwe, bowiem Żukowski, gdziekolwiek podróżował, intensywnie pracował, a następnie wystawiał swoje prace na wystawach SWWA, ZMR i innych organizacjach twórczych. W latach 1912-1913 nie wystawiano ani jednej pracy związanej z pobytom artysty we Francji. Nie istnieją również jakiekolwiek dane z katalogów tych wystaw. W 1982 roku ukazała się jedyna monografia o S. Żukowskim autorstwa radzieckiego krytyka M. Gorełowa pt. *Stanisław Żukowski. Życie i praca*. (1982). W głównym tekście monografii autor nie wspomina o wyjazdach zagranicznych S. Żukowskiego, ale w przypisach pisze:

„Żukowski jest pejzażystą Rosji Środkowej. Jedynymi wyjątkami w jego twórczości były krajobrazy górskie południowej Szwajcarii. Krajobrazy te nie są oryginalne ani niezwykle, są interesujące jedynie jako przykłady sumiennego studiowania przyrody”. [11, ibidem, s. 212]. Również w notatkach M. Gorełow rozwija subiektywne stwierdzenie rosyjskiej krytyki sprzed 75 lat (monografia M. Gorełowa ukazała się w 1982 r.) nie zadając sobie trudu poszukiwania dzieł napisanych w Mediolanie oraz ich analizy pod kątem historii sztuki. „Mimo, że artysta przez długi czas pieczołowicie pracował pod arkadami gotyckiej katedry w Mediolanie, namalowane przez niego wnętrza nie miały powodzenia” [12, ibidem, s. 212-213].

Brak autorskich badań naukowych, podyktowany luką w poszukiwaniach materiałów i prac malarza z okresu jego podróży do Europy, oraz krytycznej analizy jego prac, i co za tym idzie, przymusowe powiązanie życia i twórczości artysty z pewnym regionem geograficznym – rosyjskim – to wszystko są pozostałości i atawizmy zasad stalinizmu leżących u podstaw radzieckiej krytyki artystycznej. Ponadto M. Gorełow, podobnie jak jego kolega W. Stankiewicz, również nie wykazuje się dostateczną znajomością geografii niewielkiej Szwajcarii – cały szereg obrazów namalowano w środkowej Szwajcarii w Gornergart, a nie na południu.

Powtórzenie tez M. Gorełowa występują również w artykule wprowadzającym do albumu L. Bobrowskiej: „Żukowski malował wówczas praktycznie tylko dwory i krajobrazy centralnej części Rosji. Wyjątkiem są widoki Alp z południowej Szwajcarii i szereg szkiców napisanych w Mediolanie, Rzymie i Florencji w 1912 roku” [13, s. 21].

Wyniki badań:

Tak więc Stanisław Żukowski w 1912 roku udał się w swoją pierwszą podróż za granicę. Napisy na naklejkach z tyłu prac, daty i odręczne podpisy artysty oraz motywy obrazów pozwalają nie tylko na dokładne określenie czasu i

okresu pobytu Żukowskiego w Szwajcarii, ale także pozwalają na wytyczenie dokładnego przebiegu trasy jego podróży, wjazdu i wyjazdu z kraju, odwiedzonych miast i regionów.

Artysta podróżował koleją przez Niemcy i wjechał do Szwajcarii przez Bazyleę, a następnie udał się do Berna. Malarz, aby dotrzeć do południowej Szwajcarii, gdzie powstały główne serie górskich pejzaży z 1912 roku, dociera do miasta Interlaken, na granicy kantonów Berno i Valais na wysokości 4000 m n.p.m., skąd otwierają się słynne alpejskie krajobrazy - widoki na góry i lodowce Alp Berneńskich. Poza zwiedzaniem atrakcji turystycznych, muzeów i galerii artysta intensywnie maluje w plenerze wyjątkowe górskie krajobrazy środkowej i południowej Szwajcarii. Dokładna liczba prac powstałych w Szwajcarii nie jest znana. Autorowi niniejszej publikacji udało się odnaleźć 8 prac malarza z serii pejzaży szwajcarskich w katalogach kolekcji prywatnych oraz w Muzeum Sztuki w Charkowie (Ukraina). Są to następujące krajobrazy:

1912

- *Alpy, Szwajcaria Południowa*, olej, karton, 53 x74 cm, syng. p.d.: S. Żukowski (cyrylica), wł. pryw. N. Michalowa, Moskwa, Rosja;

- *Alpy, Szwajcaria Południowa*, olej, karton, 22,4x33,2 cm, wł. pryw. J. Newzorowa i J. Newzorowa, Moskwa, Rosja;

- *Gornergart*, olej, płótno na kartonie 51x69,5cm, syng. p.d.: S. Żukowski 1912 Gornergart (syng. autorska i napis). Na naklejonej karcie z tyłu obrazu błąd w nazwie pracy: „ Wystawa Obrazów Związek Malarzy Rosyjskich S. Ju. Żukowski, *Południowa Szwajcaria Alpy N145*”, wł. pryw. W. Igoszewa, Moskwa, Rosja;

- *Potok górski. Południowa Szwajcaria*, olej, płótno, 54x75,2cm, syng., wł. pryw., S. Dmitriewa, Moskwa, Rosja;

- *Alpy. Górski Szwajcaria*, olej, płótno, 54,5x75,5cm, syng. p.d.: S. Żukowski 1912 (cyrylica), wł. pryw.;

- *Pejzaż górski, Szwajcaria*, olej, płótno, 60x80cm, syng. l. d.: S. Żukowski, wł. pryw.

1914

- *Pejzaż górski*, olej, płótno, 53x75cm, syng. l.d.: S. Żukowski 1914, Charkowskie Muzeum Sztuki, nr inw. Ż-728, Charków, Ukraina;

- *Alpy. Jungfrau Mönch*, olej, płótno, 54,5x75,5cm, syng. p.d.: S. Żukowski, wł. pryw., Moskwa, Rosja.

Stanisław Żukowski nie przypadkowo wybiera letni sezon – początek lipca, gdy temperatura powietrza na równinie sięga + 25 C, a na szczycie gór pokrytych śniegiem -5 C. Malarz pisze swoje szkice i obrazy w strefie śródgórskiej na wysokości 1000 m nad poziomem morza. W jego obrazach przedstawiających pejzaże górskie widać uchwycone skalne ostrogi, połodniowe jeziora i potoki, górskie lasy i łąki. Jest tu chłodno nawet latem. W tak trudno dostępnych miejscach i trudnych warunkach klimatycznych S. Żukowski pracował w górach Szwajcarii. Jednak artysta nie zwraca uwagi na zimno i surowe warunki - pracował z natchnieniem i intensywnie. Na potwierdzenie opisanych warunków możemy przytoczyć relacje wspinaczy i turystów, którzy często przebywali w tych miejscach: „Było tu około 0 stopni C, wysokość też dała o sobie znać, to było odczuwalne!” [14].

To nie pierwszy raz, gdy malarz musiał pracować w tak trudnych warunkach klimatycznych. S. Żukowski od młodości wyjeżdżał, aby malować szkice

i obrazy nocą, w deszczu i przy mrozie -25 stopni celcjusza na północy Rosji. W tych warunkach powstały jego słynne prace: *Księżycowa noc* (1899, Galeria Tretiakowska), *Pierwszy śnieg. Ku zmrokowi* (1889, Samarskie Muzeum Sztuki), *Szron* (1928, MNK), *Daleka północ rosyjska – Wiatka* (1920, MNW) i inne.

W górskich pejzażach artysty z 1912 roku można dostrzec typowe motywy alpejskie - są to krajobrazy z lasami sosnowymi i liściastymi, skaliste klify, górskie potoki, sylwetki gór z potężnymi zarysami lodowców. W przestrzeni kompozycyjnej swoich obrazów artysta pozostawia najbardziej istotny element – sposób rysowania jest lekki i artystyczny - rodzi się poczucie całkowitego zlania się barw natury i artystycznych początków. Przerzeń obrazu jest wypełniona eterem. S. Żukowski interpretuje góry jako monumentalne, majestatyczne pomniki przyrody. W Szwajcarii w rejonie Gornergart jest chłodno nawet latem i często może spaść śnieg. Takie zjawisko widać na obrazie S. Żukowskiego *Pejzaż górski, Szwajcaria* (1912, wł. pryw.) To zaśnieżona dolina mieniąca się w ostrym słońcu.

Pracy S. Żukowskiego *Szwajcaria Południowa, Alpy, Gornergart* (1912) i *Alpy, Górski Szwajcaria* zostały namalowane w Gornergart - w samym sercu Szwajcarii.[15] To bezpośrednie potwierdzenie pobytu artysty w Centralnej Szwajcarii. Ponadto potwierdzają to motyw realnego widoku przedstawionego na obrazie, na którym, jak już wspomniano wyżej, malarz osobiście podpisał się. Dlatego też autor będzie dalej używał autorskiego (tj. S. Żukowskiego - od autora) tytułu obrazu *Gornergart*. Gornergart to skalisty grzebień w Alpach Pennińskich, części Alp Zachodnich w kantonach Valais, w dolinie Matteral. Pasma górskie między lodowcami Findel i Gorner otaczają ponad 20 gigantycznych szczytów wysokości 4000 metrów n.p.m. Żukowski zatrzymał się tu w starym i jedynym w okolicy mieście Zermatt, położonym 1500 m n.p.m. Przez to miasto przebiega kolejka zębata, która z powodzeniem funkcjonuje do dziś. To właśnie z okolic Zermatt namalowano oba te krajobrazy. Na płótnie *Alpy, Górski Szwajcaria* (1912, wł. pryw.) S. Żukowski utrwalił słynną i majestatyczną górę Mattehorn (w tłum. Łucznik). Kolej zębata łączy Zermatt z podwyższoną częścią Gornergaty (3089 m n.p.m.). Właśnie z tego miejsca artysta uchwycił widok na górę Mattehorn.

Szwajcarzy nazywają swoje krajobrazy mozaiką przeplatających się barw: niebieskich i białych lodowców, ciemnozielonych lasów sosnowych i jezior polodowcowych, podkreślających głębię i przestrzeń, jasnozielonych pastwisk na alpejskich łąkach.

Na tej właśnie zasadzie budowana była plastyczna i kolorowa przestrzeń rozważanego pejzażu *Alpy. Górski Szwajcaria* (1912, wł. pryw.) z wizerunkiem Góry Mattehorn. Stanisław Żukowski maluje pejzaż przed górą, będąc na małym trawniku alpejskim z żółtymi kwiatami - na obrazie to pierwszy plan. Dalej jest złożona kompozycja plastyczna uwarunkowana drugim planem - skały, pionowe ściany, osypiska, pod samą górą - ciemnozielony gęsty las iglasty. Nad tym wszystkim panuje gigantyczna góra, której szczyt przypomina piramidę. Artysta wykorzystuje potężne plastyczne, niemalże rzeźbiarskie modelowanie gigantycznych pionowych ścian, głębokich zagłębień i skierowaną w górę kamienną bryłę szczytu. Całą paletę obrazu uwydatnia biały górski śnieg lodowców. Obraz prezentuje malarstwo w technice pastoso, z wyraźną fakturą każdego naturalnego materiału. Całe płótno jest wypełnione powietrzem, który napelniająwozy, doliny i szczyty. Jasne błękitne niebo z wirującymi, przezroczystymi chmurami

dodatkowo podkreśla kontrast między eterem a plastycznością kamiennych głazów, uwydatnia mozaikowy charakter nałożonych kresek i wypełnionych kolorami przestrzeni.

W 1912 roku, po zrealizowaniu swoich twórczych pomysły w Szwajcarii, S. Żukowski przez Lugano i dalej Komo albo Wareze wyjeżdża do Włoch do Bergamo. Następnie jego podróż wiedzie przez Mediolan, Pawia, Modenę, Florencję i Rzym. Malarz funkcjonuje we Włoszech z jednej strony jako oczarowany kontemplator, niestrudzony odkrywca-podróżnik, a z drugiej - jako artysta, który rzadko rozstaje się ze swoją sztalugą. Artysta odwiedza słynne muzea, galerie, katedry, pałace, fascynuje go renesansowa i barokowa architektura włoskich dziedzińców zanurzonych w zielen laurów i cyprysów. S. Żukowskiego uderzyło piękno katedry w Mediolanie. W tym mieście zatrzymuje się na dłuższy czas i z twórczą pasją tworzy cały cykl szkiców miejscowej świątyni katedralnej. [16]

Sobór pod wezwaniem Narodzin św. Marii (Duomo de Milano) (1386-1572) jest bardzo znaną i słynną budowlą, zbudowaną z marmuru w gotyckim stylu, należy do największych kościołów na świecie. (Długość katedry 158,6 m, wysokość 108,5m). Istnieje opinia że w przeciwieństwie do lekkiej jasnej fasady budowli, wnętrze katedry (składa się z 5 naw) jest ciemne i ascetyczne. Okna w katedrze mają maswerki z rzeźbieniami.

Europejska tradycja przedstawiania unikalnego wnętrza katedry w Mediolanie ma swoją własną historię, chronografię i kreatywność zarówno dla artystów włoskich, jak i zagranicznych. Są wśród nich szkocki artysta David Roberts [*Wnętrze katedry w Mediolanie*], Romeo Kalvi [1835, *Wnętrze katedry w Mediolanie*], Iogan Karl Szulc [*Wnętrze katedry w Mediolanie*]. Tradycję tę aktywnie wspierali również polscy artyści. Pędzłowi wybitnego polskiego wedytysty (veduta - krajobraz miejski) Marcina Zaleskiego (1796-1877) należy *Wnętrze katedry w Mediolanie* (MNW, Polska)[17]. Profesor Jan Miziołek nazywał go „[...] nasz warszawski Bellotto”[18, *Ibidem*]. Ten artysta specjalizował się w przedstawieniu polskich i europejskich miast, wnętrz rezydencji i kościołów. Obraz Zaleskiego *Wnętrze katedry wMediolanie*, profesor J. Miziołek uważał za wyjątkowy, ze względu na wyjątkowe, pełne blasku światła przedstawienie katedry w Mediolanie, co było przepięknym przedstawieniem wspaniałego wnętrza tej świątyni. [18, *Ibidem*] S. Żukowski w swoich obrazach prezentujących wnętrze katedry mediolańskiej wystąpił jako kontynuator tej sławnej tradycji europejskiej i polskiej sztuki. Żukowski, jak wspomniano powyżej, oprócz serii szkiców katedry w Mediolanie namalował także dwa wnętrza, z których jedno było pokazywane na XXXXI Wystawie Objazdowej TOWA(Moskwa, Petersburg), a drugie na wystawie ZMR [1912-1913] (Moskwa Petersburg).

W prawej i lewej nawie katedry były rozmieszczone witraże, przez które do wnętrza katedry wpadało kolorowe światło, rzeźbiąc na ścianach i kolumnach wzory, wzmacniało kolorowy efekt od podłogi (biały, czerwony, czarny marmur autor P. Tibald (1585) dają niezwykle kolorystyczny efekt w niezwykle długiej przestrzeni kościoła. To zjawisko było przedmiotem uwagi artystów na tych obrazach. Szkicowa maniera i swoboda ruchu pędzla oddają kruchość światła i powietrza w strukturalnie złożonym wnętrzu. Natomiast w zaciemnionych wnętrzach katedry mieniają się strumienie światła i powietrza pomalowane odbiciem światła z witraży, rozjaśniającego fragmenty marmurowych rzeźb i złożone elementy dekoracyjne płaskorzeźb w mroku przestrzeni oraz sprawiają, że wnętrze

mieni się jak drogocenne kamienie. Takie impresjonistyczne fakturowanie częściowo rozmywało objętość i kontury architektonicznych i rzeźbiarskich form wnętrza katedry. Z kolei sama kompozycja obrazów wyróżnia się asymetrią i fragmentarycznością ujęcia.

O ile górskie pejzaże Szwajcarii autorstwa S. Żukowskiego są nadal ekspozowane w muzeach w Rosji i w Ukrainie oraz w zbiorach prywatnych, których wystawy są od czasu do czasu organizowane w galeriach i muzeach, a także w katalogach zbiorów, dostępnych krytykom, to seria mediolańskich szkiców i wnętrza oraz wiele włoskich pejzaży zostało wyprzedanych jeszcze przed wystawami zarówno we Włoszech, jak i w Rosji.

Autorce artykułu udało się w katalogach prywatnych wystaw znaleźć niewielką część tych prac, związanych z podróżą Żukowskiego do Włoch. Są to:

- *Interier Duomo de Milano*, 1912, olej, płótno, 79 x 85 cm, syng. wł. pryw.

- *Interier Duomo de Milano*, 1912, olej, płótno, syng. wł. pryw.

- *Altanka we Florencji*, 1912, olej, płótno, 27 x 20,7 cm, syng. l. d.: S. J., na obrocie autorski napis: *Altanka na jednej z willi we Florencji*, 27,1/2x22. Lewy kraj płótna obciążyły na 1,3cm, wł.pryw. J. i J. Newzorowych, Moskwa, Rosja.

- *Włoskie podwórko*, 1912, szkic do obrazu *Włoskie podwórko* 1912, wł. pryw. B. Czerniaka, akwarela, papier, 51 x 54 cm, syng. d. centr: S. Żukowskij (cyrylica), wł. pryw. N. Maksimowicz, Kijów, Ukraina

- *Włoskie podwórko*, 1912, olej, płótno, 79 x 85 cm, syn g .p .d.: Żukowskij (cyrylica), wł. pryw. B. Czerniaka, Petersburg, Rosja.

W 1914 roku artysta po raz drugi odwiedził Szwajcarię, gdzie stworzył górskie krajobrazy, w tym pracę *Alpy, Jungfrau, Mönch* (1914). Jungfrau (w języku niemieckim: panna lub dziewica) to szczyt w Alpach Berneńskich (część w Alpach Zachodnich na granicy kantonów Berno i Valais), jest najbardziej wysuniętym na zachód i najwyższym punktem gigantycznego pasma górskiego. Góra Jungfrau znajduje się w malowniczym regionie Alp Południowych i została wpisana na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Góra nazywana jest szczytem Europy. [19]

Obok siebie znajdują się trzy szczyty Jungfrau (4158 m n.p.m.), Mönch (4107 m n.p.m.), Ejger (3970 m n.p.m.). Stanisław Żukowski od lokalnych mieszkańców poznał legendę, która łączy tych trzech gigantów. Jungfrau to młoda dziewczyna, która została uprowadzona przez kanibala Ejgera, ale dziewicę uratował mnich Mönch. Z wdzięczności za Boską opatrzność i zbawienie dziewczyna założyła klasztor Panny Marii u stóp góry Jungfrau (1130 r. - przed epoką reformacji). Trudno sobie wyobrazić, ile trudności pokonał artysta, aby zdobyć ten szczyt Europy i stworzyć te arcydzieła. Droga do przelęczycy Jungfraujoch została zbudowana w latach 1896-1912. Zaczynała się od KleineScheiDegg i miała 9 km długości. Dziś Jungfrau to najwyżżej położona górską koleją zębata w Europie (3454 m n.p.m.).

Malarz przedstawił w swoim pejzażu góry Jungfrau i Mönch jako jedną całość - majestatyczny monumentalny obraz symbolizujący siłę ducha ludzkiego w dramatycznym przeciwstawieniu się człowieka i potęgi natury. W swojej pracy *Pejzaż górski* (1914, Charkowski Muzeum Sztuki, Ukraina) artysta przedstawił majestatyczną sylwetkę góry, górującej na tle jasnego błękitnego nieba, niczym biała cytadela otoczona skalistym grzbietem Alecz, rozciągającym się w

nieskończenie zaśnieżoną dolinę. Tą majestatyczną górę w wykonaniu Żukowskiego można zinterpretować w sensie metaforycznym i symbolicznym - odwiecznej konfrontacji natury z człowiekiem. Ten pejzaż górski jest dowodem odważnej próby artysty ujarznienia żywiołu góry i powietrza w plastycznym odbiciu obrazu. Wyżej wymienionemu celowi malarza służy wizerunek góry jako dominującej formy plastycznej, podporządkowującej całą otaczającą przestrzeń, zarówno kompozycyjnie, jak i kolorystycznie. S. Żukowski wykazuje wysokie umiejętności artystyczne w zastosowaniu kontrastowych kombinacji kolorów: zimnej chromatycznej gammy-niebieskiego, jasnoniebieskiego, zielonej i ciepłej gammy-brązowego, żółtego, a także achromatycznej gammy-szarego, czarnego, białego. Kolorystyka oparta jest na mozaikowym kontraście kolorów, zarówno zimnych, jak i ciepłych, leżących blisko chromatycznego koła, poprzez ich intensywny wydźwięk oraz zastosowanie śnieżnej i lodowcowej bieli, co dodatkowo cieniują i wzmacniają znaczenie położonych obok siebie kolorów i odcieni.

Obfitość powietrza i jego przenikanie do każdej części przedstawionego pejzażu, napełnia obraz naturalną atmosferą panującą w górach, lekką mgiełką i fragmentami mgły, obok leżącego w słońcu górskiego śniegu. Wszystkie szwajcarskie krajobrazy zostały namalowane przez S. Żukowskiego z najwyższymi umiejętnościami plenerowymi, co można osiągnąć tylko poprzez intensywną pracę w rzeczywistych warunkach naturalnych. Płótna są wypełnione światłem, kolorem, eterem i ekscytującą tajemniczością potężnych gór.

Podsumowanie:

Głównym celem pracy była próba pogłębionego badania wpływu podróży twórczej inteligencji na rozwój kultury i sztuki oraz procesów ich interakcji i wzajemnego oddziaływania na przykładzie określonej ścieżki życia i twórczości polskiego artysty Stanisława Żukowskiego (1893-1944). W wyniku tych badań udało się zdefiniować interakcje podróży i kultury jako źródła bogactwa emocji i inspiracji w świecie malarza.

Podróże twórczej inteligencji mające na celu poznanie i rozwój zarówno własnej kultury narodowej, jak i kultury innych krajów i narodów, były bardzo ważne dla integracyjnej funkcji sztuki, ułożenia i przepływu innowacyjnych procesów kulturowych. Przyroda i wieloletnia praca na świeżym powietrzu pozwoliły nasycić sztukę S. Żukowskiego cennymi walorami plastycznymi i malarskimi, wypracować indywidualny styl i stworzyć swój twórczy sposób przedstawiania rzeczywistości. Ponadto z przeprowadzonych badań wynika, że podróży artysty stały się bodźcem i inspiracją do intensywnej twórczości – co stało się podstawą twórczego sukcesu malarza.

REFERENS

1. <https://pl.wiktionary.org/wiki/podróż>
2. Sawicki J., *Wspomnienia*, [w:] Gorełow M., *Stanisław Julianowicz Żukowski. Życie i twórczość*, Moskwa 1982.
3. CPALS, f. 680, op. 2, jed. prz. 1164, k. 30.
4. CPALS, f. 680, op. 2, jed. prz. 1164, k. 25.
5. Statut Moskiewskiego Stowarzyszenie Artystycznego, 22 V 1866 r., paragraf 72.
6. Stark E., *U przedwizników*, „Peterburzskij Kurier”, Sankt Petersburg 1914.
7. Krawczenko N., *41 Objazdowa wystawa obrazów*, „Nowy czas”, 3 (16) marzec 1913.
8. Kitrasiewicz P., *Artyści w cieniu Stalina*, Wydawnictwo MG, Kraków 2018.
9. https://artpoisk.info/article/stanislaw_julianowicz_zhukovski_zhizn_i_tvorchestvo/
10. Ibidem
11. Gorełow M., *Stanisław Julianowicz Żukowski. Życie i twórczość*, Moskwa 1982.

12. Ibidem.
13. Bobrowskaja L. *Stanislaw Żukowski*, Wydawnictwo Białe miasto, Moskwa 2003.
14. <https://zen.jandex.ru/media/>
15. <https://www.myswitzerland.com/ru/experieueces/gornergat/>
16. <https://www.podrozepoeuropie.pl/katedra-mediolan>
17. <https://epochtimes.pl/zaginiony-obraz-wnetrze-katedry-w-mediolanie-przekazano-muzeum-narodowemu-w-warszawie/>
18. Ibidem.
19. <https://travelosa.ru/artikles/gora-jounfrau-verszyna-europy>

ДІАСПОРАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ГУАМ (1997-2021РР): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ

*Сергеєва Анна Олександрівна,
аспірантка Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
історичний факультет, кафедра історії світового українства
a.sergeieva@gmail.com*

*Науковий керівник –
Заслужений працівник освіти України
кандидат історичних наук, доцент В.Г. Ціватий*

Характерною рисою сучасного поліцентричного світу є посилення тенденцій глобалізації та поглиблення наслідків до яких вона призводить, як позитивних, так і негативних. Стирання бар'єрів, діджиталізація, піднесення й занепад національних економік, політична нестабільність, технічна та правова можливість до відносно швидкої зміни місця проживання – ці та інші фактори зумовлюють плінність популяцій у державах ХХІ століття. Особливо виражено ці процеси проявляються в країнах, що розвиваються, до числа яких відносяться й країни-члени ОДЕР-ГУАМ.

Українці складають одну з найбільших діаспор у світі. У свою чергу, Молдова лідирує серед країн-членів ОДЕР-ГУАМ як країна з найчисельнішою українською діаспорою. Загалом близько 13,5% населення України, 25,1% населення Молдови, 11,5% населення Азербайджану та 21,3% населення Грузії проживають закордоном [1]. Станом на 2004 рік, у прикордонній до України Молдові (включаючи невизнану ПМР), проживало близько 440 тис. українців або 11.2% від загальної кількості населення країни [2], в Азербайджані 22 тис. українців та 10 тис. грузинів [3], 6 тис. українців та 233 тис. азербайджанців в Грузії [4]. За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року, молдовани також входять до п'ятірки найбільших національних спільнот, що проживають на території України (258,6 тис. осіб). Кількість азербайджанців і грузин складають 0,1 % (45,2 тис. осіб та 34,2 тис. осіб відповідно) [5]. Ці дані показують, що територіальна близькість держав справляє відчутний вплив на кількісні показники закордонних ді-

аспор.

І хоча, характерними ознаками подібних процесів є певна компенсаторність (сальдо емігрантів та іммігрантів), класовість (виїжджають представники класів нижче середнього, молодь, науковці, медики тощо) та сезонність (виїзд на заробітки з потенціалом до натуралізації або «сезонна/ поступова діаспоральність»), що, в дечому, заповнює прогалини макроекономічного сенсу (лише за 2019 рік, трудові мігранти/представники діаспори здійснили грошових переказів у сумі близько 16 мільярдів доларів США [6]), це все ж має як негативний так і позитивний ефект і в політичному полі. Діаспори прямо та опосередковано здійснюють вплив на зовнішню політику держави перебування, держави походження, та на двосторонні відносини між ними.

Розпад СРСР, утворення нових незалежних держав, економічне зубожіння населення та відкриття кордонів дали потужні поштовхи для міграції населення, поповнення та створення нових діаспоральних громад. У той час, як потужні держави світу приділяють багато уваги та піклуються про своїх співвітчизників за кордоном, розглядаючи їх як впливовість для просування своїх національних інтересів (лобіювання) паралельно усвідомлюючи свій історичний борг перед ними, країни-члени ГУАМ роблять тільки перші кроки на цьому шляху. Характерним є прагматична модель їх взаємодії з діаспорами з елементами репатріаційної взаємодії. У той же час, ефективнішим вбачається синергія патерналістської моделі з прагматичним підходом, що забезпечить двосторонній взаємовигідний зв'язок на користь обох: держави і діаспоральних громад.

Натуралізовані представники держав поза їх межами формують потужний інструмент політичного впливу на внутрішні процеси в країнах перебування та на формування і здійснення зовнішньої політики держави, чого тільки варта активність та репрезентативність української діаспори в Канаді [7]. Варто об'єктивно оцінювати діаспоральну політику інших держав по відношенню до меншин у межах власної держави, адже транскордонними етнічними зв'язками можна зловживати і маніпулювати в політичних цілях, дестабілізуючи внутрішньополітичну ситуацію та призводячи до міжетнічної ворожнечі.

Діаспоральна політика це напрям державної політики, який спрямований на визначення статусу іноземних діаспор усередині та національних діаспор поза межами країни, створення правових та організаційних основ взаємодії, реалізацію заходів для досягнення національних цілей держави та захисту громадян закордоном. Відносини діаспор і держав мають не лише політичні, але й юридичні підвалини, що знаходить прояв в інституціоналізації діаспоральної політики держав, яка рухається в бік формування відокремленого напрямку функціонування державних інституцій.

Відносини України з закордонними діаспорами регулюються національним законодавством та формалізовані по осі дипломатичне представництво – громадська організація. Громадські організації закордонних українців, що співпрацюють з закордонними дипломатичними установами України створені в багатьох країнах світу, зокрема в Грузії їх 12, 2 в Азербайджані та 11 в Молдові [8].

Відповідно до статті 12 Конституції України [9], Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які прожи-

вають за межами держави. Задоволення національно-культурних і мовних потреб закордонних українців та захист їхніх прав як національних меншин в інших державах є невід'ємною складовою частиною зовнішньополітичної діяльності України. Подібного підходу дотримуються і інші країни члени ГУАМ. Окремим аспектом та фокусом для формування та здійснення діаспоральної політики країн членів ГУАМ має стати інтенсифікація роботи в напрямі вирішення заморожених конфліктів на їх теренах. І незважаючи, що велику роль в їх зародженні та ескалації відіграли передумови закладені в часи Радянського Союзу, а також, уже в наш час, діяльності східного сусіда, з населенням, у тому числі на невідконтрольних територіях, має проводитися робота для підготовки безболісного повернення територій та безконфліктного подальшого спільного існування.

Цікавим також видається феномен співробітництва діаспоральних громад різних держав на теренах третіх країн, що консолідується задля підтримки групи країн, вихідцями з яких вони є. Більше того, мова може йти й про консолідацію на підтримку міждержавних утворень, прикладом чого стало створенням на території США Асоціації підтримки ОДЕР-ГУАМ за участі діаспоральних громад Грузії, України, Азербайджану та Молдови [10].

За роки незалежності, країни-члени ГУАМ розробили ряд політик щодо діяльності з діаспоральними громадами, зокрема в Україні були прийняті Державна програми співпраці із закордонними українцями на період до 2020 року, Стратегія державної міграційної політики України на період до 2025 року, План дій щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів і членів їх сімей. Уряді Міністерств створено структурні підрозділи що займаються питаннями закордонних українців, а закордонні діаспори самоорганізувалися у Світовий конгрес українців. У той же час, політика залучення діаспори відсутня [11].

У Грузії прийняті Закон про співвітчизників, що проживають закордоном, та діаспоральні організації 2011 року, Органічний закон Грузії про громадянство Грузії 2014 року, Закон Грузії про трудову міграцію 2015 року, Міграційну стратегію Грузії. Політика залучення діаспори відсутня [12]. У Молдові, у рамках політики залучення діаспори прийнято Національну діаспоральну стратегію 2015-2025, Урядові програми дій тощо [13]. В Азербайджані, у рамках політики залучення діаспори у 2002 році прийнято Закон про державну політику щодо азербайджанців проживаючих закордоном та ряд інших законодавчих актів [14].

Конвенція держав-учасниць ГУУАМ про взаємне надання допомоги з консульських питань, укладена у 2002 році, також закладає правове підґрунтя для взаємодії та вдосконалення системи захисту прав та інтересів фізичних та юридичних осіб на території третіх країн. З ціллю підвищення ефективності реалізації Конвенції були започатковані щорічні робочі зустрічі керівників консульських служб держав-членів ГУАМ, на яких зокрема розглядалися можливості розвитку співробітництва в міграційній сфері. Окремо, слід також відзначити низку міжурядових договорів України з Урядами Азербайджанської Республіки, Республіки Грузія та Молдова про трудову діяльність та соціальний захист громадян, та співробітництво в галузі пенсійного забезпечення [15, с. 133-137; 16, с. 66-75].

Отже підсумовуючи, варто відмітити, що діаспоральний аспект віді-

грає важливу роль у формуванні та реалізації внутрішньої та зовнішньої політик держави. Забезпечення підтримки представникам діаспори настільки ж важливе як і використання їх потенціалу для досягнення національних інтересів держави. У цьому сенсі необхідним є інтенсифікація зусиль по розробці та впровадженню політик щодо залучення діаспори, а також посилення інституціонального діаспорального діалогу.

1. European Union Global Diaspora Facility // <https://diasporaforddevelopment.eu/interactive-map/> (дата входження: 09.03.2021).

2. Українська діаспора в Республіці Молдова: стаття / http://buktolerance.com.ua/?page_id=10 (дата входження: 24.03.2021).

3. <http://pop-stat.mashke.org/azerbaijan-ethnic2009.htm> (дата входження: 20.03.2021).

4. <http://pop-stat.mashke.org/georgia-ethnic-loc2014.htm> (дата входження: 24.03.2021).

5. Результати Всеукраїнського перепису населення 2001 року // <http://2001.ukrcensus.gov.ua/results/%D1%84/nationality/> (дата входження 22.03.2021).

6. The World Bank // https://www.worldbank.org/uk/news/press-release/2020/04/22/world-bank-predicts-sharpest-decline-of-remittances-in-recent-history?CID=ECA_FB_Ukraine_UK_EXT (дата входження: 24.03.2021)

7. Ukrainians all over the world // shorturl.at/oCZ24 (дата входження: 19.03.2021)

8. Вебсайт посольства України у Федеративній Республіці Німеччина // <https://germany.mfa.gov.ua/pro-ukrayinu/zakordonni-ukrayinci/ukrayinska-gromada-v-krayinah-svitu> (дата входження: 24.03.2021)

9. Вебсайт Верховної ради України // <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80?find=1&text=%F1%F2%E0%F2%FF+12#w112> (дата входження: 20.03.2021).

10. Інтерфакс-Азербайджан // <http://interfax.az/view/445942> (дата входження: 24.03.2021).

11. European Union Global Diaspora Facility // https://diasporaforddevelopment.eu/wp-content/uploads/2020/10/CF_Ukraine_UKR-v.3.pdf (дата входження: 22.03.2021).

12. European Union Global Diaspora Facility // https://diasporaforddevelopment.eu/wp-content/uploads/2020/05/CF_Georgia-v.4.pdf (дата входження: 24.03.2021).

13. European Union Global Diaspora Facility // https://diasporaforddevelopment.eu/wp-content/uploads/2020/04/CF_Moldova-v.5.pdf (дата входження: 16.03.2021).

14. European Union Global Diaspora Facility // https://diasporaforddevelopment.eu/wp-content/uploads/2021/03/CF_Azerbaijan-v.3.pdf (дата входження: 13.03.2021).

15. Циватий В.Г. Інституціональна історія діаспори та інституціональна діаспорологія (на прикладі Західної Європи, США і Канади): теоретико-методологічний дискурс та історичні паралелі // Гуманітарний корпус: [збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії] / За ред. С.С. Русакова. – Випуск 34 (том 2). – Вінниця-Київ: ТВОРИ, 2020. – С. 133-137.

16. Циватий В.Г. Типологія третьої хвилі української еміграції та історичні паралелі міграційного сьогодення // Народна творчість та етнологія. – 2020. – № 1 (383). – С. 66-75.

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДТРИМКИ ЦІННОСТЕЙ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УНІВЕРСИТЕТАХ США

Слободянюк Олена Михайлівна
докторант Інституту вищої освіти
НАПН України
lenaslobodianuk1970@gmail.com

Сучасна система вищої освіти США – одна з найбільш ефективних і динамічних у світі. Американські університети очолюють найавторитетніші світові освітні рейтинги (до Рейтингу кращих університетів світу Times Higher Education: THE World University Rankings 2019–2020 pp., тільки до першої дюжини включено 10 університетів США). Будучи лідером в даній сфері, США значно впливає на розвиток освітніх процесів в глобалізованому світі.

Лідерські позиції в світових освітніх рейтингах є свідченням високої якості вищої освіти в США. Водночас високої якості освіти неможливо досягти без забезпечення етичних стандартів, а саме – академічної доброчесності. Цілком погоджуємося з думкою І. Дегтярьової, що «високі стандарти можна забезпечити лише в умовах комплексної, цілісної, глибоко інтегрованої в академічне середовище доброчесності (*integrity*)» [1, с. 197]. Академічна доброчесність, за визначенням американських колег, які представляють Міжнародний центр академічної доброчесності (International Center for Academic Integrity, ICIAI), це відданість таким п'яти фундаментальним цінностям, як чесність, довіра, справедливість, повага, відповідальність, а також відвага відстоювати ці цінності та боротися за них [4].

Відданість цінностям культивується в американській системі вищої освіти ще з часів її становлення. Утвердження вищої освіти пов'язане з перебігом історико-політичних та соціальних процесів в США, з формуванням та імплементацією соціально-політичних концепцій (як традиційних, так і нових та новітніх). Стрижневою ідеєю розвитку вищої освіти США є ідея її демократичності, яка обумовлена історією становлення американської державності, заснованої на принципах рівноправності (а значить, довіри та поваги), свободи та відповідальності – фундаментальних цінностях, які, водночас, є засадничими для світової університетської спільноти в якості поняття «академічна доброчесність».

Зв'язок між успішністю державних інституцій та вихованням свідомого громадянина був обґрунтований ще Г. Манном, якого американці називають «батьком державних шкіл» наголошував: «Навчай дитину як себе потрібно поводити в житті, і коли вона виросте, то залишиться вірною своїм переконанням» та додавав: «бути доброчесними – наш обов'язок перед Богом, але він не може бути виконаним без знання природи та характерних рис доброчесності» [5]. Чарльз та Мері Бієрд, аналізуючи педагогічні погляди Г Манна, відзначали: «Горацій Манн підпорядкував освіту шляхетній меті забезпечити щасливе та доброчесне життя як для кожного окремо взятого громадянина, так і для американського суспільства в цілому» [3].

Після Громадянської війни в Америці набула розвитку ідея лібераль-

ної освіти, а Дж. Ньюмен розробив оригінальну модель «ліберального університету». Педагог, мислитель, релігійний діяч, Дж. Ньюмен вважав, що університет – це перш за все інтелектуальне середовище, яке має відповідати завданню не стільки навчання, скільки виховання в дусі ліберальної, тобто вільної освіти.

Подальші історичні події, дві світові війни, Велика депресія та холодна війна, рух за громадянські права, який пов'язав ідеї якісної освіти та свободи, рух за припинення сегрегації та дискримінації позначилися на розвитку американській освіті. Американські університети у всіх доступних формах збільшували різноманітність університетського ландшафту і надавали можливість вибору, яку не могла запропонувати система освіти жодній країні світу. Унікальний рівень гнучкості системи, з одного боку, дозволяє відчувати та відповідати новаціям, що оптимізують освітній процес та внутрішню академічну комунікацію, але з іншого боку, вимагає від абітурієнтів високої відповідальності за власний вибір закладу вищої освіти, а від студентів – за освітні результати та спосіб (чесний, сумлінний або шахрайський) опанування знаннями. У розвитку університетів посилюється роль студентів, чий виступи стимулювали керівництво університету і викладачів до пошуку нового змісту освіти і форм організації освітнього процесу. Однією з особливостей американського університету залишається свобода, що дозволяло як тим, хто навчається, так і тим, хто навчає максимально реалізовувати свої інтелектуальні можливості. Цілоком поділяємо думку Т. Гриценку, що сучасна філософія освіти США, яка базується на ідеях мультикультуралізму, підкреслює важливість питань конструювання нового погляду на світ, усвідомлення ролі кожного індивіда в суспільстві та відносин між представниками різної раси, етнічності, класу, релігії, віку тощо. «В результаті отримання більш збалансованого знання студенти та викладачі, розширюючи кругозір і способи мислення, стають більш неупередженими і чутливими до інших. Центральним завданням сучасної освіти стає деконструкція стереотипів та формування толерантного ставлення до людей з різним соціальним підґрунтям» [2].

В державі з тривалою історією становлення, прикладом якої є США, особливої ваги набуває наявність відносно стабільних інституційних структур, консолідація суспільства, умови створення міцної стабільної держави не за рахунок безальтернативного примусу, а за рахунок вільного вибору та внутрішнього переконання і практичного підтвердження вірності саме демократичній ідентифікації. Вища освіта, як соціальний інститут, є не тільки одним із факторів консолідації суспільства навколо демократичних цінностей, а й побудована на засадах таких фундаментальних принципах, як інституційна автономія, академічна свобода та соціальна відповідальність. Прихильність та послідовне сповідування фундаментальних демократичних принципів забезпечують клімат поваги та довіри в американських університетських кампусах. Створення подібного освітнього середовища сприяє досягненню високих результатів дослідницької, викладацької та навчальної діяльності, сприяє підготовці свідомо діючої, морально зрілої, соціально не байдужої, соціально активної молоді, здатної до саморозвитку та самовдосконалення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету [за заг. ред. Т. В. Фінікова, А. Є. Артюхова]. – К. : Таксон, 2016. – 234 с.– С.197.
2. Гриценко Т. Мультикультурні практики у вищій освіті США: досвід теоретичного та практичного осягнення. Філософія освіти. – 2012. – № 12 (11). – С. 200–210.
3. Джеймс В. Історія американської освіти. Школа, суспільство і загальний добробут [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://wilsoncenter.org/sites/default/>.
4. International Center for Academic Integrity [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.academicintegrity.org/>
5. Mann. H. Twelfth Annual Report / HoraceMann. – Boston : Dutton and Wentworth, stateprinters, 1849. – 127 p.

THE ROLE OF A STUDENT – PERCEIVING THE ROLE OF BEING A STUDENT AT PRIMARY SCHOOL

Urbański Mateusz

*Graduate of Vocational School in Tarnów
Student of Pedagogical University in Cracow
urbanskimateusz1997@gmail.com*

Abstract

Student's role at school is to gather knowledge, educate and fulfil his school duties. The role of a student is also to help peers in doing exercises, studying and in difficult situations. The aim of this research was to get to know what role children play at school. The method used in collecting data was a diagnostic survey, a poll and a proprietary questionnaire. The results show that most of the students function well (positively) in their role by fulfilling duties and attending school. Children interact with each other. They assess their relations as very good and good. Students are satisfied with their role at school.

Key words: A role of a student, school, education, school responsibilities, difficult situations, relations with peers

Introduction

Every student attending school has his rights and duties to fulfil. The first and the most essential one is predicated by the Constitution of the Republic of Poland: “education to 18 years of age shall be compulsory. The manner of fulfilment of schooling obligations shall be specified by statute”[1]. It means that every student below the age of 18 shall attend school. Being free of this duty is possible only when a person becomes an adult.

By fulfilling the duties of a student one shall understand taking care of honour and tradition of a particular school, showing propriety by using an appropriate way of talking when being at school, taking part and being involved in life of a class and in the process of education. Student's duties also involve: preparation for classes, doing homework, punctuality, being present at classes, and learning.

Fulfilling one's duties, obeying school rules primarily teaches the student responsibility. One of the definitions of responsibility says that it is: "an ethical norm, which means willingness to suffer the consequences of positive and negative results (by an individual or a group) of own decisions"[2]. At school, students learn how to take responsibility of their own acting.

The major role of a student is to take part in the process of education. School is the place where a student gathers new knowledge and educates himself in order to be ready for the future. According to Jerzy Kujawiński, progressive education at school is the one that: will not compulsorily force students to act in defiance of their aims and unwanted contents, which at the same time will not bereave them of the necessary guidance by a teacher or essential liberty, independence, and creativity in fulfilling diverse problematic and unproblematic duties, expectations and potential of a student and social requirement. In this way of understanding education, there is a kind of harmony between what is internal (stuck inside a student) and external (stated in the syllabus), between the needs and potential of a student, homework and teacher's expectations" [3]. Beside duties, education shall give students some liberty, privileges. Only then comes the possibility of a balance where a student will not become discouraged to learn while being at school. One of the duties of a student might be e.g. an appropriate behaviour during a class, so that he would not derail the work of a teacher and peers. When a student breaks this rule, the teacher has the right to warn such a person and even punish him or her in an appropriate way (according to school rules). Whereas one of the privileges of a student is to notify a teacher that he or she is not prepared for the class. One can do that once or twice per semester (in Poland). Students also have long summer holiday so that they can rest.

The duties of a student in a school environment are not only the appropriate preparation or good behaviour during classes, but also taking care of relationships with peers. While being at school, students have continuous contact with others. It is vital for the student to be able to maintain good, friendly relations and avoid engaging into suspicious acts. "At school age there occurs the increase of student's social activity, which means active initiation and participation in social situations. A child becomes the maker of changes that occur as a result of interaction with peers. However, not all children are capable of establishing satisfactory relations with others, thereby their social development might be disrupted"[4]. Children at pre-school and school age start living at their first communities, where they meet new people, grow up and build their personalities with them. It is crucial for a child to grow up in the right surrounding from the youngest age, because he might gather new experiences, which will affect his future life.

This article presents the results of research, which concern the role that a student plays at school. Children were asked to answer questions and express their opinions, which concern them as students, engaging into interactions with peers; show the level of satisfaction based on their student's role at school.

Methodological reasons of proprietary research

The aim of the research was to analyse the role of a student in school environment based on the opinions of students themselves.

The primary research questions of this article are students' opinions on social interactions in class and at whole school, which were defined in the following issues:

1. How do students function in their role as students at school?
2. How do students function in their role as students regarding relations with peers?

3. How do students assess themselves in their role as students at school?

To do the research, data was collected with the use of a diagnostic survey, a poll and a proprietary questionnaire. Included questions were both open-ended and closed-ended. There were 109 students who answered the questions (51 girls and 58 boys). The research took place in Lesser Poland in 2017.

Research results

Presented results based on research show the data concerning functioning in the role of a student and fulfilling their school duties.

Table 1. Fulfilling school duties

Categories of answers	Examined				Overall No. = 109	
	Girls No. = 51		Boys No. = 58			
	No.	%	No.	%	No.	%
Very often	28	54,9	25	43,1	53	48,6
Often	21	41,2	27	46,6	48	44
Sometimes	2	3,9	5	8,6	7	6,4
Very seldom	0	0	1	1,7	1	1

Source: proprietary research

Students have many school duties, which shall be fulfilled in order to educate themselves properly – gather knowledge, grow up, mature in relations with peers, and build their own personality, as well. The results show that almost half of all examined students very often fulfil their school duties (48.6% overall). It is significant because it means that young children are involved in the process of education. Doing homework, learning regularly, attending school and interacting with peers helps a student to grow up and mature in a community (a group of people who want to achieve the same aim) and educate himself.

Only one of the students answered that he or she very seldom fulfils school duties. Students who do not feel comfortable in the role of a student might avoid and neglect duties. In this case it is very significant to help such a child. Teachers and other school staff should take care of a student who does not want to fulfil his duties properly and encourage him to work hard.

Table 2. Attending school and classes

Categories of answers	Examined				Overall No. = 109	
	Girls No. = 51		Boys No. = 58			
	No.	%	No.	%	No.	%
Attending school regularly	27	52,9	21	36,2	48	44
Punctuality at classes	20	39,2	14	24,1	34	31,2
Being late for classes	14	27,5	19	32,8	33	30,3
Skipping classes	7	13,7	12	20,7	19	17,4
Running away from school	1	2	3	5,2	4	3,7

Source: proprietary research

The aim of the next question was to assess the frequency of attending school, classes and the punctuality of students. It is also significant to check whether students do run away from school and skip classes. Students' answers were rather diversified. One might observe that more girls than boys try to regularly attend classes (52.9 per cent of girls and 36.2 per cent of boys) and be punctual (39.2 per cent of girls and 24.1 per cent of boys). Further results prove that situation. It is clear that boys do have higher tendency than girls to be late for classes (32.8 per cent of boys and 27.5 per cent of girls), skip classes (20.7 per cent of boys and 13.7 per cent of girls) and run away from school (5.2 per cent of boys and 2.0 per cent of girls). It means that girls work harder at school in order to educate themselves than boys and they take more responsibility for fulfilling their school duties. A large number of boys consider these duties rather neglectfully.

Table 3. Preparation for classes

Categories of answers	Examined				Overall No. = 109	
	Girls No. = 51		Boys No. = 58			
	No.	%	No.	%	No.	%
Very often	25	49	19	32,8	44	40,4
Often	19	37,3	30	51,7	49	45
Sometimes	7	13,7	8	13,8	15	13,8
Never	0	0	1	1,7	1	1

Source: proprietary research

Being prepared for school lessons is very important for every student. They should do their homework, learn for exams, prepare for answering teachers' questions in order to gather knowledge and educate themselves. When asked, almost half of the students answered that they are often prepared for lessons (45.0 per cent overall). However, 13.8 per cent answered that they do it only sometimes. It suggests, that not all students consider these activities seriously.

It might be the result of tiredness, laziness, lack of motivation or inappropriate attitude to education at school.

Students often consider school as something unpleasant or even mandatory. Some children feel that education is redundant and they do not have to learn nor gather knowledge. They often think that they are forced to attend school and that their duties overwhelm them. However, education at school is a very significant step in children's lives. Małgorzata Waśiewicz says that: from the moment when a child starts education, learning and fulfilling duties becomes his primary factor of psychological development. In fact, school is a social environment, where a child starts functioning and developing psychologically [5]. School is vital for every child, not only for educational purposes, but also for psychological reasons. A child grows up with other peers and develops his new skills e.g. working with a group, talking and expressing his or her thoughts, doing mathematical or chemical exercises. Every single element is pivotal in student's educational and psychological development.

Table 4. Work during classes

Categories of answers	Examined				Overall No. = 109	
	Girls No. = 51		Boys No. = 58			
	No.	%	No.	%	No.	%
I willingly work by myself	21	41,2	25	43,1	46	42,2
I work in groups, teams	22	43,1	21	36,2	43	39,4
I do exercises	14	27,5	15	25,9	29	26,6
I am active during classes	32	62,7	23	39,7	55	50,5
I do teacher's instructions	16	31,4	12	20,7	28	25,7
I reluctantly do exercises	3	5,9	3	5,2	6	5,5
I am not active during classes	4	7,8	5	8,6	9	8,3
I do not want to work during classes	2	3,9	3	5,2	5	4,6

Source: proprietary research

Results concerning the issue of student's work during classes (being active, working in groups or by oneself, doing exercises and teachers' instructions) are mostly satisfactory. Over half of the students answered that they are active during classes (50.5 per cent overall). By taking a closer look at this answer, it is visible that more girls (62.7 per cent) than boys (39.7 per cent) are active during classes. It suggests that girls, more often than boys, try to interact with a teacher or other students during classes when answering questions or take an active part in

general conversations. Girls seem to be more courageous and willing to express their thoughts publicly.

Another important matter is that boys more willingly than girls work by themselves (43.1 per cent of boys and 41.2 per cent of girls). Another answer proves that reflection – girls more often take part in group works than boys (43.1 per cent of girls and 36.2 per cent of boys). This might suggest that girls are more interactive, whereas boys prefer to work by themselves rather than in pairs or in larger groups. Girls also do teachers' instructions (31.4 per cent of girls and 20.7 per cent of boys) more often than boys. All these results suggest that girls (in the majority) feel better at school while doing their duties or learning for classes and exams and they more often take an active part in the process of education than boys.

Table 5. Cooperation during classes

Categories of answers	Examined				Overall No. = 109	
	Girls No. = 51		Boys No. = 58			
	No.	%	No.	%	No.	%
I share my ideas, that might help in doing exercises, with other students	24	47,1	21	36,2	45	41,3
I help other students to understand some exercises	14	27,5	13	22,4	27	24,8
I encourage other students to work during classes	11	21,6	9	1,6	20	18,3
I try to use various methods in doing exercises	16	31,4	14	24,1	30	27,5
I am creative during classes	17	33,3	13	22,4	30	27,5
I do not have ideas to do exercises	6	11,8	7	12,1	13	11,9
Sometimes I do not understand some exercises	5	9,8	4	6,9	9	8,3
Difficult exercises discourage me to work and make effort	7	13,7	8	13,8	15	13,8

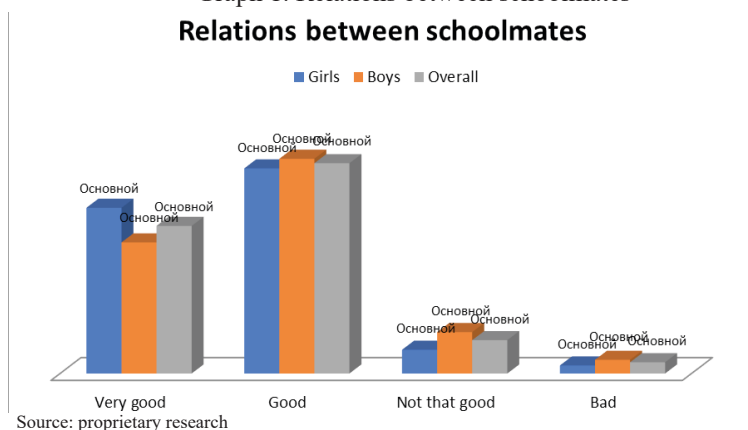
Source: proprietary research

Cooperation at school is a very significant matter. Students who help each other become more sociable and thoughtful, which is important in their development. However, some students compete with others to get good grades. Very often these students lock themselves up and stop helping others, they become self-seeking. Learning and trying to get good grades is important, but students should not neglect relationships with peers. The results show that a very large number of students share their ideas and thereby help their schoolmates (41.3 per cent overall). There is also a number of students who help others to understand some difficult exercises (24.8 per cent overall). These results suggest that many

students do try to be assistive, thoughtful at school and outside it. Being selfish, egoistical at young age might negatively affect the future life of these children. That is why young boys and girls should actively help their friends to become good, caring adults.

It is worth-mentioning that students try to be creative and resourceful during classes (27.5 per cent overall). It proves that children use their imagination in order to become more educated and to develop themselves. Students are not afraid of new challenges and try to make as much effort as they can to do exercises at school. Only 13.8 per cent of all students answered that difficult tasks and exercises discourage them to work hard and learn. This is a troublesome situation and teachers should take care of such a child and encourage him or her to make more effort, maybe even change their approach to conducting classes in order to make them more attractive. Teachers should pay more attention to students who struggle at school and adjust the material to them.

Graph 1. Relations between schoolmates



Relations with schoolmates are very important in the process of education and adolescence. They might also have an impact on one's future life e.g. at work. The results of the research concerning the issue of relations between schoolmates, show that over a half of all students have good relations with their peers (53.4 per cent overall). Students try to interact with others in order to have good contact with them by spending time together, talking and developing mutual interests (like playing football after school classes).

Only 2.8 per cent of all students answered that they are in bad relations with their schoolmates. There is a huge number of reasons for this problem. One of them might be rejecting a student to join a group of friends. There are such situations when a person tries to find new friends and the group does not accept him or her. Another reason for bad relations with peers might be a difficult situation at home e.g. problems with alcohol among parents. Such a child finds it difficult to adjust to a group of friends and is often rejected by them. This might lead to serious problems like self-isolation or inappropriate psychological and social development. In such cases it is vital to help a student who struggles with difficulties like these and talk to the whole group of students who do not help

him or her.

Table 6. The qualities of good relations with schoolmates

Categories of answers	Examined				Overall No. = 109	
	Girls No. = 51		Boys No. = 58			
	No.	%	No.	%	No.	%
We like each other	32	62,7	24	41,4	56	51,4
We spend free time together	18	35,3	15	25,9	33	30,3
We have similar interests	16	31,4	21	36,2	37	34
We understand each other well	14	27,5	16	27,6	30	27,5
We like to spend time together, talk, play, joke	19	37,3	32	55,2	51	46,8

Source: proprietary research

The qualities of good relations concern many different aspects of social and school life. Results of the research show that over a half of the students like one another, have good relationships with them (51.4 per cent overall). Students who like their schoolmates not only talk to one another, but also help their friends. This might be very important for them in their future because they can develop their skills of teamwork, cooperation. Such abilities might be helpful and even necessary in their job. The research shows also that a large number of students like to spend time together, talk, play and joke (46.8 per cent overall). When people meet to have a conversation, play together or joke, it means that they really enjoy spending time together, that they really like one another. Such activities as joking helps a group to have some fun and pleasure while talking. It also builds a friendly and cheerful atmosphere. It is very important to have that kind of atmosphere at school, in very class.

Table 7. The qualities of bad relations with schoolmates

Categories of answers	Examined				Overall No. = 109	
	Girls No. = 51		Boys No. = 58			
	No.	%	No.	%	No.	%
I am aggressive	1	2	4	6,9	5	4,6
I am angry with others	5	9,8	7	12,1	12	11,1
I tease others	3	5,9	4	6,9	7	6,4
I do not understand others	5	9,8	14	24,1	19	17,4
I cause conflicts	7	13,7	5	8,6	12	11,1
I criticise others	21	41,2	12	20,7	33	30,3

Source: proprietary research

There are many examples of bad qualities, which might be destructive for relationships even at school. Such activities like aggression towards others, being angry with somebody, teasing and criticising them, might cause many conflicts

between students. The results show that criticising others causes the most problems and conflicts (30.3 per cent overall) between students. The lack of understanding, sensitivity is another huge aspect (17.4 per cent overall). Criticism and lack of understanding toward others might be the result of bad treatment at home. Such a person could also grow up in a damaging and destructive environment. It is only matter of time when such a child (very malevolent and aggressive toward his schoolmates) starts to criticise and insult them. This might cause many problems and conflicts and the obligation of a teacher is to promptly respond and help such a child. If the teacher neglects such behaviour from a student, it will cause many problems within a group and a class. It is also very important to inform child's parents and tell them that their son or daughter behaves in a very rude and aggressive way. The teacher should also talk to the child in order to find out about his or her situation at home because this might be the reason of all these problems. In such situation, the teacher should call for specialists who might provide help for the family and the student.

Table 8. Student's ability to deal with difficult situations at school

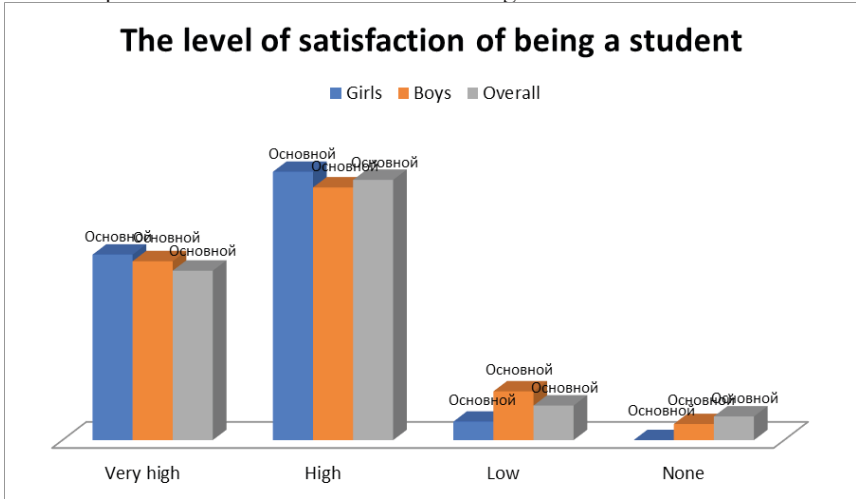
Categories of answers	Examined				Overall No. = 109	
	Girls No. = 51		Boys No. = 58			
	No.	%	No.	%	No.	%
I am very good at dealing with difficult situations	21	41,2	21	36,2	42	38,5
I am good at dealing with difficult situations	24	47,1	29	50	53	48,6
I am not that good at dealing with difficult situations	4	7,8	5	8,6	9	8,3
I am bad at dealing with difficult situations	2	3,9	3	5,2	5	4,6

Source: proprietary research

Difficult situations happen to everyone, even to students at school age. It is very important not to neglect such situations because they might not only lead to conflicts between students, but also to the severance of a relation. It is vital for every child to be able to deal with them. The results of the research show that almost half of the students are good at dealing with troublesome situations (48.6 per cent overall). 38.5 per cent of all students answered that they are very good at dealing with difficult situations. It is very comforting because it means that the youth is not indifferent and tries to maintain good relationships with friends.

However, there is also a group of students who are not that good at dealing with difficult situations at school (8.3 per cent overall). Teachers and other school staff should organise meetings with specialist who know how to deal with such situations concerning relationships with peers. Such meetings would fructify in the future of many students who could possibly face such conflicts.

Graph 2. The level of satisfaction of being a student



Source: proprietary research

It is very important to know students' opinions on certain topics. It gives them the feeling that school officials care for them and respect their thoughts concerning school matters. The results of the research are positive because over half of the students answered that their satisfaction of being a student is high (55.0 per cent overall). It means that attending school, fulfilling duties, interacting with new friends, meeting schoolmates are satisfying and pleasant for them. 35.8 per cent of all students answered they are very satisfied with everything that concerns school. It also suggests that they feel comfortable in school environment. It is vital because growing up at school is very important. Mirosława Kram describes school period in child's life: it is the time when a child is educating himself, perfecting his moving abilities, and also starting his adolescence period and growing up. The youth age (adolescence) states the completion of psychological and emotional development [6]. School period is one of the most important stages of every child's life. It is the time when a child grows up, develops his abilities and learns how to function in a school society, probably the first or second social group in his life, apart from his own family.

Summary

Presented research show that almost half of the students fulfil their school duties (48.6 per cent overall). It means that they are prepared for lessons and do their homework. Unfortunately, only 44.0 per cent of all students systematically attend classes – some of them avoid learning by running away from school. Also only 31.2 per cent of all students are punctual. Sometimes being late is not one's fault (e.g. traffic jams), but it is vital to develop such skills at young age so that it would become a custom in future life.

Examined students interact with peers and list the qualities of good relations with them. Almost half of them find that they share the ideas of doing exercises with others (41.3 per cent overall). Over half of the students say that they like

their friends, which influences their relationships in a positive way. 51.0 per cent of all students answered, that they like to play together, spend time by talking and joking. Children also marked that, while building relationships with peers, it is vital to have own interests (34.0 per cent overall). The criticism of others (30.3 per cent overall) and the lack of understanding (17.4 per cent overall), and anger toward them (11.1 per cent overall) adversely influence peer relationships. Such activities negatively influence relationships with schoolmates. Children deal with difficult situations at school well or very well.

The majority of examined students assess their role as a student well, and over 35 per cent of them, very well. It means that for a large number of students education at school is a positive experience. Children are satisfied with the fact that they can learn, meet friends and interact with peers.

To improve the functioning of students at school and to increase their motivation to educate themselves every day, it is vital for teachers and pedagogues to observe the attendance of students and their level of preparation to classes.

It is also very important to organise meetings with specialists for students to teach them how to take up balanced and valuable interactions with peers. Students should also get to know the methods of solving problems and avoiding conflicts and how to show the support in various, difficult situations.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, art. 70.
- [2] Sokołowski J., Węgrzyn G., Rękas M., (red.), *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu, Wrocław 2015, nr. 401, s. 223.
- [3] Kujawiński, J., *Ewolucja szkoły i jej współczesna wizja*, Uniwersytet Im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Poznań 2010, s. 37.
- [4] Kulawska E., *Uwarunkowania i konsekwencje odrzucenia dziecka w wieku szkolnym przez grupę rówieśniczą*, Wydział Nauk Pedagogicznych UKSW, Warszawa 2013, s. 194.
- [5] Wąsiewicz M., *Uczenie się w szkole, wymiana subiektywnego środowiska szkolnego, uczenie się roli*, Szkoła Podstawowa im. Obrońców Tobruku w Tomicach, s.2.
- [6] Kram M., *dziecko zdrowe w środowisku domowym i szkolnym Wybrane problemy zdrowotne*, Bydgoszcz 2014, s. 8.

„LEPIEJ ZAPOBIEGAĆ NIŻ RATOWAĆ – O SKUTECZNOŚCI PROFILAKTYKI W PODEJMOWANIU ZACHOWAŃ AUTODESTRUKCYJNYCH I SAMOBÓJCZYCH”

mgr Fafara Joanna
Collegium Humanum w Warszawie
joanna.agnieszka.fafara@gmail.com

Działania o charakterze profilaktycznym są znaczące dla wielu rodzajów ludzkiej działalności. Zajmują istotną pozycję wśród mnóstwa strategii wychowawczych i społecznych. Powszechne jest zatem stanowisko, że przeciwdziałanie niepożądanym zachowaniom, oparte na diagnozie istniejącego stanu rzeczy oraz eliminowaniu ich przyczyn, niesie ze sobą o wiele bardziej skuteczną odpowiedź, aniżeli zwalczanie i usuwanie niekorzystnego zjawiska, które już

zaistniało. Profilaktyka to dziedzina wiedzy i umiejętności praktycznych, które mają służyć zapobieganiu przejawom dewiacji w działaniach społecznych oraz nierozprzeszczerzaniu się zjawisk, które wystąpiły.

Postępowanie profilaktyczne wymaga znajomości praw rozwoju, umiejętności przewidywania tego co nastąpi. Pozwala ustalić prawdopodobieństwo wystąpienia niepożądanych zjawisk. Dodatkowo działania profilaktyczne powinny być wzmocnione znajomością elementarnych podstaw teorii socjologicznych i psychologicznych, dotyczących zachowań ludzkich w sytuacjach trudnych, kryzysowych. To także wiedza na temat reguł prawnych lub administracyjnych, które ograniczają dojsię do możliwości łamania zasad społecznych czy prawnych związanych z przemocą, przestępstwem czy uzależnieniem.

Warunki doboru oddziaływań profilaktycznych muszą być zależne od stopnia zagrożenia oraz rozpoznania czynników ryzyka wystąpienia określonej dysfunkcji i wynikającej z niej szkody. Czynniki ryzyka to cechy, warunki czy momenty, które mogą wtórować powstawaniu zachowań ryzykownych. Natomiast czynniki chroniące - zwiększają odporność na działania niepożądane.

Profilaktyka zachowań szkodliwych prowadzona jest na trzech poziomach, w zależności od stopnia zagrożenia:

1) Profilaktyka pierwszorzędowa – dla grup niskiego ryzyka. Ma dwa cele: promocję zdrowego trybu życia oraz opóźnienia wieku inicjacji alkoholowej, tytoniowej, narkotycznej na bazie powszechnej edukacji o szkodliwym działaniu tego typu używek propagowania postaw abstynencyjnych, a także przez lansowanie odmiennego wzoru życia.

2) Profilaktyka drugorzędowa – dla grup podwyższonego ryzyka. Kierowana jest do węższej kategorii osób, w związku z tym ma bardziej wyspecjalizowany charakter. Na tym poziomie prowadzone jest np. profesjonalne poradnictwo indywidualne i rodzinne, organizowanie treningów umiejętności, socjoterapia.

3) Profilaktyka trzeciorzędowa – dla grup najwyższego ryzyka. Opiera się na interwencji i przeciwdziałaniu pogłębiania się procesu chorobowego, wynaturzeniu społecznemu oraz umożliwienia readaptacji do normalnego życia w społeczeństwie. Działa za pomocą leczenia, rehabilitacji oraz resocjalizacji. Działania są wysoko wyspecjalizowane, przede wszystkim o charakterze terapeutycznym.

Profilaktyka jest czynnością uprzedzającą, tzn. działania są podejmowane nim dane zjawisko wyłoni się. To przeciwdziałanie zagrożeniom, których wystąpienie w przyszłości jest wysoce prawdopodobne. Są to koncepcje, środki ostrożności w obliczu przewidywanych niebezpieczeństw.

Każdy z poziomów profilaktyki stosuje następujące strategie (działania profilaktyczne):

- strategie informacyjne – dostarczenie rzetelnych informacji na temat skutków zachowań ryzykownych oraz umożliwienie dokonania rozsądnego wyboru.

U podstaw tej strategii leży osąd, że ludzie podejmują szkodliwe działania z racji niewiedzy o ich skutkach. Należy dotrzeć z taką wiadomością do wszelkich możliwości percepcyjnych odbiorców, przez wykorzystanie środków masowej informacji: ulotki, programy radiowe i telewizyjne, prasa, portale internetowe.

- strategie edukacyjne – zakłada, że ludzie nawet najlepiej wykształceni, podejmują działania ryzykowne z racji braku umiejętności niezbędnych w życiu

społecznym. Niektóre jednostki zaspokajają swoje potrzeby w sposób dewiacyjny, mają problemy z podejmowaniem decyzji czy w porozumiewaniu się z innymi. Strategie edukacyjne w profilaktyce mają na celu pomoc w rozwijaniu istotnych kwalifikacji psychologicznych i społecznych np. rozwiązywania konfliktów, stawania się asertywnym.

- strategie alternatyw – pomoc w ukontentowaniu swoich potrzeb oraz osiągnięciu satysfakcji życiowej przez możliwości zaangażowania się w aktywność pozytywną (artystyczną, społeczną) bez konieczności czerpania z zachowań aspołecznych.

- strategie interwencyjne – pomoc osobom mającym trudności w utożsamianiu i rozwiązywaniu swoich kłopotów. Wsparcie w sytuacjach kryzysowych.

- strategie zmniejszania szkód (gł. w profilaktyce trzeciorzędowej) - dla osób, w przypadku których zawiodła terapia, interwencje, resocjalizacja. Nie chcą lub nie mogą wycofać się z ryzykownych zachowań. Strategia zmniejszania szkód działa za pomocą: docierania z opieką medyczną do narkomanów, wsparciem socjalnym. Zakłada się, że osoby nie zrezygnują z zagrażających zachowań, dlatego trzeba pomniejszyć samo zagrożenie.

Zatem można stwierdzić, iż zagadnienie profilaktyki społecznej należy rozumieć jako zapobieganie działaniom i procesom ogólnoludzkim, które określane są mianem patologii, odstępstwem od normy. Zalicza się do nich przede wszystkim: wykołajenie dzieci i młodzieży, przestępczość, narkomanię, alkoholizm, prostytutkę, samobójstwa, hazard itd.

PROFILAKTYKA DZIAŁAŃ AUTODESTRUKCYJNYCH I SAMOBÓJCZYCH

Profilaktyka presuicydalna ma za zadanie stanowić system działań wielostronnych oraz ciągłych. Ważne jest odpowiednie określenie syndromu, który skłania do podniesienia na siebie ręki. Jednak nie można ograniczyć się jedynie do osób, które już podjęły próbę lub dokonały działań autodestrukcyjnych. Niezbędna jest diagnoza stanów mogących do tego skłaniać. Powinna ona dotyczyć nie tylko osoby, ale także układu polityczno – społeczno – ekonomicznego, w którym ona funkcjonuje. Powinna zawierać także wiedzę o wpływach różnorodnych czynników na samopoczucie i procesy decyzyjne jednostki. W praktyce powyższe uwagi należy powiązać z następującymi poziomami działania zapobiegawczego:

- 1) Poziom pierwszy – oddziaływanie edukacyjne na społeczeństwo, tak aby wyodrębnić postawy akceptujące życie, umiejętność rozwiązywania problemów życiowych oraz przystosowywanie się do nowych sytuacji życiowych.

- 2) Poziom drugi – wpływanie na całą zagrożoną postawą presuicydalną populacji. Wyselekcjonowanie odpowiedniej grupy może się odbyć za pomocą diagnozy społecznej.

- 3) Poziom trzeci – działanie instytucjonalne oraz pozainstytucjonalne w przypadku osób, które już znajdują się w sytuacji presuicydalnej. Mają charakter pracy zindywidualizowanej, nastawionej na konkretnego człowieka.

- 4) Poziom czwarty – oddziaływanie w sytuacji suicydalnej. Opieranie się na wszelkiego rodzaju formach terapii.

- 5) Poziom piąty – praca z osobami i ich rodzinami w sytuacji postsuicydalnej.

Założeniem oraz celem pomocy w przypadku zachowań autodestrukcyjnych lub syndromu przedsamobójczego jest utrzymanie osoby przy chęci życia.

Nie należy zmieniać jej osobowości bądź leczyć wyłącznie objawy psychiczne. Interwencja ma polegać przede wszystkim na nawiązaniu kontaktu emocjonalnego z terapeutą. Trzeba pozwolić człowiekowi na odreagowanie złości, rozładowanie napięcia dzięki rozmowie o tym co czuje oraz uaktywnienie w celu rozwiązania trudności, kłopotów.

Każde zachowanie autodestrukcyjne wymaga wnikliwej diagnozy. Należy dokładanie ocenić stan psychiczny i somatyczny suicydenta. Rozmowę diagnostyczną należy przeprowadzać, kiedy nie jest on pod działaniem silnych leków, które zaburzają jego myślenie percepcyjne. Warto pamiętać, iż po próbie samobójczej obserwuje się poprawę nastroju, co jest tylko pozorne. Wynika to z chwilowego spadku napięcia i uczucia ukojenia wywołanego samymi działaniami autodestrukcyjnymi. Należy mieć jednak na uwadze, że pierwsze trzy miesiące po próbie to czas podwyższonego ryzyka powtórnego zamachu na własne życie i zdrowie. [1, s. 183]

Ogromne znaczenie w każdej profilaktyce, a zwłaszcza w przypadku samobójstw oraz w psychokorekcji ma formowanie, a także rozwijanie zainteresowań i pasji. Dzięki temu chory emocjonalnie angażuje się w intrygujące zajęcie, co wyzwala w nim pozytywną siłę i jest bodźcem motywacyjnym. Wpływa na wzrost samoakceptacji i daje przekonanie o podmiotowym i autonomicznym traktowaniu.

PREWENCJA W PRZYPADKU ZABURZEŃ PSYCHICZNYCH

Kierunki oddziaływań leczniczych i korekcyjnych mogą mieć istotny wpływ u osób cierpiących na wyżej wymienione zaburzenia psychiczne. Dlatego należy wyróżnić kilka rodzajów działań, które są zarazem krokami profilaktycznymi o dużym znaczeniu praktycznym [9, s. 95-100]:

1. Łagodzenie i uśmierzenie (głównie w nerwicy) – opiera się na zmniejszeniu lub zlikwidowaniu napięć czy innych stanów uczuciowych. Osiągnięte poprzez podawanie środków farmakologicznych i stosowaniu metod relaksacyjnych. Oczywiście bardzo istotne jest aby stosowanie leków odbywało się pod kontrolą lekarza. Dodatkowo ujemne skutki zaburzeń można załagodzić poprzez sport, aktywność fizyczną, zajęcia rekreacyjne i inne formy aktywnego wypoczynku.

2. Izolacja – odciążenie chorych od trudnych, problemowych sytuacji, które mają negatywny wpływ na chorobę oraz pomniejszenie kontaktu z osobistymi, zagrażającymi myślami i emocjami. Istnieją dwa rodzaje izolacji – zewnętrzna (sanatoria, oddziały szpitalne) oraz wewnętrzna (wpływanie na przeżycia osobiste chorego oraz tłumienie tych konfliktowych - mało skuteczna).

3. Wzmocnienie i podtrzymanie – działania wzmacniające to aktywny wypoczynek, zahartowanie fizyczne i psychiczne. Stanowią środek pomocniczy w psychoterapii. Czynności podtrzymujące to relacje i osobiste sytuacje chorego w życiu codziennym, rodzinnym, zawodowym. Tworzą w psychoterapii źródło oparcia i wzmocnienia.

4. Oddziaływanie konfrontujące, odkrywające i interpretacyjne – skutkują zbliżeniem się do człowieka, do jego wewnętrznych przeżyć, odkrycia temperamentu oraz stawienia czoła problemom jakie odczuwa. W przypadkach nerwicy, depresji, niektórych zaburzeń osobowości, które charakteryzują się ucieczką od konfrontacji oraz niemożnością zrozumienia własnych przeżyć i trudności to działanie staje się niezwykle istotne.

5. Gratyfikacje: zaspokojenie wielu potrzeb: opieki, wsparcia, akceptacji i

miłości – mimo, że nie są ujmowane w teorii, ani w wytycznych metod terapeutycznych stanowią bardzo ważny element leczniczy. Nie można kłaść nacisku tylko i wyłącznie na stosowanie technik manipulacji lub klinicznych, gdyż mogą przynieść negatywny wpływ na prowadzoną psychoterapię, która staje się wówczas tylko mechaniczna, pozbawiona uczuć i relacji międzyludzkich. W efekcie może prowadzić do niskiego komfortu psychicznego chorego oraz zredukowania skuteczności leczenia.

W przypadku osób cierpiących na schizofrenię bardzo pożądane w obszarze psychoterapii jest oddziaływanie zgodne z orientacją behawioralną i trenowaniem umiejętności społecznych. Podejście behawioralne zakłada, że pobyt pacjentów w szpitalu psychiatrycznym ma znaczący wpływ na pogłębianie się zaburzeń schizofrenicznych. Redukuje zakres doświadczeń chorych. Ogranicza ich możliwość wyborów (np. dotyczące wyboru ubrania) oraz wyznacza przywileje. Istotne jest, aby w placówce leczenia psychicznego prowadzona była swoista readaptacja i reedukacja zgodna z podejściem socjopsychicznym. Do zachowań pożądanych należą: schludne ubieranie się oraz praca w warsztatach terapii zajęciowej. Dodatkowo bardzo ciekawą aktywnością jest tzw. polityka żetonów – właściwe zachowania pacjentów honorowane są nagrodami w postaci gratyfikacji np. przepustka do domu czy oglądanie telewizji. Taki typ terapii stanowi pomost pomiędzy regulaminem działania instytucji szpitala psychiatrycznego a systemem nagród, z jakim pacjent może się spotkać poza placówką.

Teoria uczenia się zawarta jest w treningu umiejętności społecznych, którego zadaniem jest wspieranie rozwiązywania konfliktów międzyludzkich. Środki farmakologiczne nie uczą pacjentów umiejętności radzenia sobie w życiu, ani nie poprawiają jakości egzystencji. U większości schizofreników brakuje odpowiedniego obycia w społeczeństwie. Program kształtowania zachowania społecznego obejmuje bardzo często poza pacjentem, także jego rodzinę i najbliższych, którzy nierzadko zmagają się z poczuciem winy czy bezradnością.

Reasumując można wyróżnić następujące założenia i sposoby pracy profilaktycznej:

Psychoterapia – zbiór określonych oddziaływań psychologicznych, które zmierzają do osiągnięcia przez chorego zmian w zakresie wewnętrznych trudności i tendencji zanurzeniowych. W każdej metodzie psychoterapeutycznej dąży się do osiągnięcia takiego stanu, aby pacjent poradził sobie z konfliktowymi sytuacjami, nie uciekając się do niepotrzebnych i szkodliwych zachowań. Wyróżnia się: psychoterapię grupową, psychoterapię rodzinną, psychoterapię indywidualną.

Metody psychokorekcyjne – oddziaływania psychologiczne, środowiskowe, socjoterapeutyczne, w których wykorzystuje się inspirację innych ludzi lub używa specjalnych technik terapeutycznych dla korekcji nieprawidłowych zachowań, zaburzonych postaw i objawów. Niekiedy psychoterapia wliczana jest do metod psychokorekcyjnych, ale w przypadku zachowań autodestrukcyjnych, należy ją pojmować w bardziej specjalistycznym znaczeniu.

STRATEGIE PROFILAKTYCZNE I EDUKACYJNE

Potencjalni samobójcy różnią się między sobą diametralnie. Często nie ujawniają tradycyjnych pobudek ryzykownych, nie są leżeni, a to doprowadza do tego, że część z nich targa się na siebie. Pracownicy służby zdrowia, ale nie tylko oni, powinni sobie uświadomić, pod jak wieloma względami mogą się kryć

tendencje samoniszczące.

Sama istota tego wielowymiarowego problemu wymaga wnikliwych i starannych strategii edukacyjnych oraz prewencyjnych, które obejmą: osoby o skłonnościach samobójczych, pracowników służby zdrowia, całe społeczeństwo, które po 1) zyska świadomość bodźców szkodliwych, po 2) być może zmieni ich nastawienie o samobójcach.

a) Komunikacja

Porozumiewanie międzyludzkie ma olbrzymie znaczenie. Szczególnie dotyczy to mężczyzn, aby skłonili się do mówienia o swoich zmartwieniach, niepokojach, tym co boli i przeraża. Osoby zagrożone działaniami samoniszczącymi mają trudności w komunikowaniu się z innymi, doświadczają problemów interpersonalnych.

b) Strategie radzenia sobie

Jednostki, które targając się na swoje życie i zdrowie uważają to za jedyne i słuszne wyjście muszą posiadać dysfunkcjonalne taktyki radzenia sobie z problemami. Należy zachęcić takie osoby do komunikowania się z innymi, a także rozważyć formy poszukiwania wsparcia społecznego oraz religijnego (im większe pocieszenie w religii, mocna, rozważna wiara tym mniejsze prawdopodobieństwo autodestrukcji). W przypadku osób, które podejmują czyn suicydalny w związku z agresją przeciwko sobie lub innym, należy postawić pytania: Dlaczego dana osoba postrzega zachowanie samobójcze jako agresywne? Czy zmienne osobowościowe mogą mieć wpływ na przewidywanie agresywnej autodestrukcji?

c) Destygmatyzacja stresorów

Osoby o wysokich skłonnościach do myślenia suicydalnego, własną niezdolność do przeciwstawienia się stresującym, kłopotliwym sytuacjom uważają za osobistą porażkę i słabość. Bardzo istotna jest ocena psychologicznego wpływu, jaki na jednostkę wywierają stresujące wydarzenia życiowe. Warto dostrzec, iż wydarzenia konfliktowe tylko pośrednio wiążą się z ryzykiem samobójstwa. Tymczasem sposób w jakim jest rozpatrywany ma najistotniejsze znaczenie w ramach prognozy i profilaktyki.

d) Wiedza o istniejących służbach

W każdym kraju działa wiele służb, które udzielają wszelkich porad oraz konsultacji w zakresie wsparcia i pomocy. Niekiedy osoby o tym wiedzą, ale z obawy przed stygmatyzacją społeczną nie chcą korzystać z takich usług. Należy to zmienić. Jednym z kroków, które należy podjąć jest zachęcenie młodych ludzi, by w momentach zmartwień, żalu skorzystali ze specjalnych linii telefonicznych (telefony zaufania).

W polskiej działalności profilaktycznej wykorzystuje się podobne formy instytucjonalne jak w innych krajach. Polityka społeczna dysponuje służbami rządowymi na szczeblu województwa, gminy i powiatu. Współdziała także z organizacjami pozarządowymi – fundacje, stowarzyszenia, a także dowolnymi lokalnymi ruchami społecznymi.

Pierwszy telefon zaufania w Polsce został stworzony w 1967 roku przez Adama Bukowczyka w Klinice Psychiatrycznej Akademii Medycznej we Wro-

clawiu. Obecnie telefony zaufania mieszczą się już w wielu polskich miastach np. Warszawie, Katowicach, Krakowie, Płocku, Przemyślu, Gdańsku, Zielonej Górze, Radomiu, Lublinie, Lubaczowie, Chorzowie, Łodzi i Rzeszowie. Działanie telefonów zaufania w konkretnej placówce jest owocem koncepcji pracowników służby zdrowia, poradnictwa wychowawczo – zawodowego, organizacji społecznych, organów sprawiedliwości i jak było wcześniej wspomniane, organów administracji. Fakt istnienia kilku telefonów zaufania w danym ośrodku wynika z ich specjalizacji (np. prawniczy, młodzieżowy, psychologiczny) lub odnosi się do powołania ich przez różnorodne instytucje.

W 1990 roku w Warszawie z inicjatywy prof. Brunona Hołysta powstał ośrodek „Przywrócenie życia”, który funkcjonuje przy Polskim Towarzystwie Higieny Psychiatrycznej. Jego zadaniem jest udzielanie pomocy osobom, które znajdują się w stanie kryzysu psychicznego, w szczególności po nieudanych próbach samobójczych. Wykwalifikowani specjaliści udzielają porad w rozwiązywaniu problemów życiowych w momentach kryzysowych, konsultują. W dalszych działaniach prowadzą terapię indywidualną i grupową oraz tworzą kampanie promujące zdrowie psychiczne. Placówka nie pobiera opłat, działa z zachowaniem anonimowości i dokumentowaniem przyjęć. [10]

PROFILAKTYKA POSTSUICYDALNA

Ludzie z różnorakich przyczyn i często skutecznie podejmują próby samobójcze. Ze względów ekonomicznych, społecznych oraz osobistych wszyscy zobowiązani są do działania na rzecz zmniejszania ilości i ciężaru ludzkich dramatów. Należy dokonać istotnej przemiany nie tylko na gruncie psychiki, ale przede wszystkim pod kątem kompletnej i całościowej zmiany społecznej.

Dopełnieniem świadczenia wsparcia w postaci instytucjonalnej czy profesjonalnej jest bezsprzecznie bezpośrednie zaangażowanie każdego człowieka. Nazywane niekiedy prywatną interwencją kryzysową. Erwin Ringel w licznych publikacjach stwierdzał, że otoczenie powinno służyć w potrzebnej jednostce, gdy ta tego potrzebuje. W przypadku tej formy ustanawia następujące przepisy działania:

➤ Szybkie wsparcie. Człowiek, który przeżywa „ból istnienia” oraz przejawia tendencje suicydalne, nie wolno pozostawiać samemu sobie, bez należytego zainteresowania.

➤ Osoba wspierająca powinna w autentyczny sposób włączyć się w pomoc. Nie może w swoim zachowaniu przejawiać powątpiewania czy nieczułości, które wraz z czczymi słowami mogą jedynie zaszkodzić.

➤ „Cierpliwa obecność”, która zdaniem E. Ringela ma fundamentalny zamiar – przełamać przedsamobójcze zawężenie. Dostarcza możliwości do przeobrażenia się toku myślenia oraz pokonania postawy kapitulacji.

➤ Pomagający powinien pamiętać, że z jego strony najważniejsze są: aktywne słuchanie, zrozumienie oraz aprobatą dla desperata, taktowne przekonywanie i wspieranie nadzieją oraz dobrym słowem.

➤ E. Ringel za istotę interwencji kryzysowej uważa: „**być przy kimś po to, aby on mógł być/żyć**”. [5]

➤ Sukces pomocy kryzysowej tkwi w dosłownym ukierunkowaniu jednostki ku przyszłości. Przyniesie zamierzone efekty tylko wówczas, gdy fakt życia stanie się celem. Głębokie uswiadomienie, że śmierć spowodowałaby wielki smutek i pustkę dla kogoś innego. A brak na świecie sprawiłby, że oczywiste sprawy nie mogłyby się ziścić.

Warto zwrócić jeszcze uwagę na formę pomocy – informowanie o tym, gdzie można pozyskać sprawną poradę i wsparcie w sytuacjach kryzysowych. Na wsiach i w małych miasteczkach odpowiednim do tego miejscem wydają się być lokalne wydawnictwa np. tablice ogłoszeń przy kościołach czy gazetki parafialne.

Psychiatra K. Böhme prowadząc terapie z osobami suicydalnymi, w swoich publikacjach zaznacza jak ważne jest systematyczne edukowanie i skłanianie społeczeństwa, grup, otoczenia do zorganizowanego zwalczania stanu niepewności, który cechuje osobę w kryzysie, zagrożoną samobójstwem.

Uwydatnia fakt, że „osobie będącej w kryzysie należy towarzyszyć, aż do wyjaśnienia struktury kryzysu i jego dynamiki, zależnie od typu i zakresu zawężenia presuicydalnego, aż do wyjaśnienia zaangażowania się osób znaczących i aż do wyjaśnienia wszystkich tych zagadnień”. [8]

Jeżeli zachowania samobójcze jednostki występowały już wcześniej to w opinii Böhme, nieodzowna jest ocena istoty całości przebiegu rozwoju presuicydalnego. Należy stwierdzić, kto wziął udział w kryzysie oraz odnaleźć osobę z otoczenia desperata, która była dla niego wyjątkowo ważna. Niepowierzchowna analiza zwężenia ma konstytutywne znaczenie, gdyż nasunie potrzebne do wykorzystania środki pomocy.

Powołując się na amerykańskiego suicydologa Antohny`ego Mitchella należy podkreślić, że samobójstwo w swej istocie nie jest zagadnieniem, a raczej objawem trudności i strapiień, których rozwiązanie nie zostało w porę podjęte. Uważa, że ma to swoje podłoże w mnogich deficytach i zaniedbaniach życiowych. Wymienia kilka sfer, w których jednostka suicydalna może posiadać takie uszczerbki:

- 1) wiara przynosząca siły, nadzieję;
- 2) świadomość roli i sensu życia;
- 3) odbieranie siebie, własnej wartości i godności;
- 4) widoczny system zasad i norm;
- 5) zdolność stawiania czoła kłopotom i frustracji;
- 6) gotowość i pragnienie zaufania Bogu, innemu człowiekowi oraz sobie.

A. Mitchell zwraca uwagę na fakt, że jednostki o silnej podstawie psychologicznej, emocjonalnej i duchowej są kategorycznie lepiej przygotowane na możliwe trudności, niepowodzenia. Posiadają na tyle siły i gorliwości, aby im sprostać. Tymczasem brak takich fundamentów sprzyja poczuciu rezygnacji, obojętności i prowadzi wprost na drogę własnego unicestwienia. Wobec tego zabieganie o odporne podwaliny życia duchowego i psychicznego, o istną dojrzałość, są niebywale istotne w działaniu profilaktycznym. Zdaniem Mitchella powinno należeć do kwestii zbiorowości i instytucji podstawowych dla toku rozkwitu wychowawczego czyli rodziny, szkoły, Kościoła.

Z POMOCĄ RODZINY

Targnięcie się na życie lub zdrowie przez członka rodziny niewątpliwie wpływa na wewnętrzną sytuację rodzinną. Wyzwała poczucie winy, niepokoju, nierzadko złości. To dramatyczne wydarzenie zakłóca pewien poziom harmonii. Bardzo istotna w tym momencie staje się szybka i odpowiednia interwencja psychologiczna, aby nie dochodziło już do takich zdarzeń w rodzinie w przyszłości.

Interwencja kryzysowa po zdarzeniu suicydalnym u kogoś bliskiego ma za zadanie:

- natychmiastowego zmotywowania rodziny do udzielenia wsparcia bliższemu i zadbanie o jego bezpieczeństwo;
- udzielenie pomocy, niezbędnej w walce z zaistniałą sytuacją;
- przeciwdziałanie autodestrukcyjne w rodzinie poprzez wzmocnienie więzi i wzajemnej ufności oraz akceptacji.

Zachowania autodestrukcyjne i samobójstwa zawsze stanowią poważne wydarzenie w życiu i odgrywają istotny wpływ na dalszy los poszczególnych członków rodziny. Ich poczucie bezpieczeństwa zostaje naruszone, co może być źródłem nowej „fali samobójczej”. [9, s. 104]

Temat „samobójstwo” to tajemnica rodzinna. W relacjach z otoczeniem rodzina często stawia przegrodę, która ma ją uchronić przed obwinianiem i ocenianiem z zewnątrz. Dlatego tak niebagatelna w przypadku prób samobójczych czy samobójstw dokonanych staje się szybka i profesjonalna pomoc.

Biorąc pod uwagę charakter oraz podłoże zachowań o cechach autodestrukcyjnych można sformułować fundamentalne założenie podstawowej profilaktyki. Konfrontacja z zamachami samobójczymi wiąże się z kształtowaniem ludzi zadowolonych z życia, które stanowi dla nich źródło radości a nie udręki. Satysfakcjonuje a nie dojuje i stale zagraża.

Działania związane z zapobieganiem autodestrukcji powinny być stosowne do pobudek przyczynowych oraz właściwości osobowościowych jednostki. Konieczne jest wielotorowe ukierunkowanie na motywację samobójczą, kondycję biologiczną, psychiczną, kulturową i ekonomiczną osób o tendencjach samoniszczących.

Skuteczna profilaktyka to nie tylko działalność instytucji, stowarzyszeń czy fundacji, ale całego społeczeństwa. Jednym ze efektywnych rozwiązań tego problemu jest uczenie społeczności odpowiedzialności za to zjawisko.

Polityka społeczna w zakresie zachowań suicydalnych powinna szukać nowych rozwiązań teoretycznych i praktycznych. Dążeniami na przyszłość w tej dziedzinie powinny być m.in. [9, s. 124]:

- utworzenie zbiorowej strategii, zlikwidowanie programów prewencyjnych nieefektywnych i nieodpowiednich,
- włączenie profilaktyki suicydalnej do programów zapobiegawczych we wszystkich typach szkół i na każdym poziomie;
- szkolenie i doskonalenie specjalistów zajmujących się problemem samobójstw;
- poszerzanie działań informacyjnych i edukacyjnych poprzez wydawnictwa i media.
- kształtowanie systemu informacyjnego (centralna baza danych) o programach przeciwdziałania zamachom autodestrukcyjnym.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bandura – Madej W. (1996), *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej*, Katowice, Wyd. Śląsk
2. Carson R., Butcher J. N. (2003), *Psychologia zaburzeń* Tom 1, Sopot, Wyd. GWP
3. Hołyst B. (2012), *Suicydologia*, Warszawa, Wyd. LexisNexis
4. Jedliński K. (1997), *Jak rozmawiać z tymi co stracili nadzieję*, Warszawa, Wyd. Intra
5. Kalinowski M. (2003), *Środowiska specjalnej troski*, Lublin, Wyd. Polihymnia
6. O' Connor R., Sheehy N. (2002), *Zrozumieć samobójcę*, Gdańsk, Wyd. GWP
7. Pawlak J. i in. (2007), Czynniki związane z ryzykiem samobójstwa u osób z zaburzeniami nastroju, *Nowiny lekarskie*, nr 76

8. Polewka A., (2005), Ryzyko ponowienia próby samobójczej jako problem diagnostyczny, terapeutyczny i społeczny, *Suicydologia*, tom I, nr 1
9. Skawińska M. (2003), *Samobójstwo. Rola polityki społecznej w zapobieganiu i terapii*, Kielce, Wyd. Wszechnica Świętokrzyska
10. Polskie Towarzystwo Higieny Psychiczej, <http://www.pthp.org.pl/page.php?7> (dostęp 20.01.2021r.)

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДИПЛОМАТІЇ РАННЬОМОДЕРНОЇ ЄВРОПИ (XVI-XVIII ст.): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-РЕГІОНАЛЬНИЙ І ФЛУКТУАЦІЙНИЙ ВИМІРИ

Ціватий Вячеслав Григорович,
кандидат історичних наук, доцент,
Заслужений працівник освіти України,
доцент кафедри історії світового українства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
tsivatyi@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0003-1505-7483>

Події Тридцятилітньої війни (1618-1648), що передували найважливішим дипломатичним переговорам у Вестфалії, а також сам Вестфальський конгрес 1648 року, його результати та історичні наслідки вже понад триста років привертають пильну увагу істориків, політиків, дипломатів різних держав світу. За останні роки в різних державах відзначається зростання інтересу наукової громадськості до історичних реалій доби Ранньомодерного часу (XVI-XVIII), а особливо – політико-дипломатичних подій Вестфальського (1648) і Віденського (1814-1815) конгресів [1, с. 229-246; 2; 3].

Міжнародні відносини в історії Європи та світу пройшли ряд складних етапів. Від сильного впливу релігійних і династичних принципів вони поступово набували сучасний світський характер. Генрі Кіссінджер із цього приводу писав: «Коли завалилася концепція єдності, держави Європи, що народжувалися (інституціоналізувалися), стали потребувати в будь-якому політичному принципі міждержавних відносин, який би виправдовував їх політико-дипломатичні запити і регулював би взаємовідносини між ними. Вони знайшли його в концепції *raison d'état* і рівноваги політичних сил. Одне залежало від іншого» [4, с. 47].

Для доби Ранньомодерного часу (XVI-XVIII ст.) характерний об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення зовнішньої політики і дипломатичних служб держав Європи. У період Італійських воєн (1494-1559рр.) розпочався процес формування політико-дипломатичної системи в Європі, та – відповідно формування європейської системи міжнародних відносин, т.зв. Довестфальська система міжнародних відносин (або Середземноморська система міжнародних відносин або Като-Камбрійська система міжнародних відносин). Ці назви (Довестфальська / Середземноморська / Като-Камбрійська) для позначення відповідної системи міжнародних відносин та політико-дипломатичної системи автором упер-

ше вводяться в науковий обіг у контексті обґрунтування теорії, практики та історії політико-дипломатичних систем. У цей період було закладено основи інституціонального розвитку постійних дипломатичних представництв в Європі, визначено їх політико-правовий статус, було закладено основи практики переговорного процесу, етикету та церемоніалу, елементи протокольної практики в дипломатії тощо [1, с. 241-246].

Наступним етапом посилення міждержавних відносин за підсумками Тридцятилітньої війни (1618-1648рр.), і, відповідно – підсумкового мирного договору – Вестфальського (1648р.), стало становлення Вестфальської системи міжнародних відносин і удосконаленої політико-дипломатичної системи. Вестфальський мир забезпечив юридичні підвалини для інституціонального закріплення ряду нових принципів й інститутів міжнародного права, формування й трансформації раніше існувавших постійних дипломатичних представництв в Європі, визначення режиму іноземців, переходу до епохи буржуазного міжнародного права тощо [5].

XVI століття відкривало новий етап міждержавних стосунків і дипломатичних баталій у Ранньомодерній Європі. [6]. Головним каталізатором європейських міжнародно-політичних подій слугувала Тридцятилітня війна (1618-1648) та її підсумки, зафіксовані у документах Вестфальського конгресу (1648). Вестфальський мир чітко закріпив принципи «державного інтересу» і констатував інституціональне закріплення націй в Європі [7].

Характер Вестфальського миру 1648 року, який додав нового інституціонального вигляду і підвищив значення європейського нормативному порядку, створив новий ідейний, а пізніше і політико-дипломатичний простір. Вестфальський мир вперше в європейському масштабі відкрив те, що політика може бути технологією залагодження конфліктів. Він також поклав край Тридцятилітній війні в Західній Європі і санкціонував розпад Священної Римської імперії на 355 самостійних держав, увінчав цілу смугу боротьби, гострого протистояння середньовічного католицького універсалізму, підкріпленого амбіціями Габсбургів, з молодими силами майбутнього в особі протестантських станів Імперії, керованих княжою елітою [8; 9].

Саме з цього часу в якості головної форми політичної організації суспільства повсюдно стверджується національна держава (у західній термінології – «державо-нація»), а домінуючим принципом міжнародних відносин стає принцип національного (тобто державного) суверенітету. До цього часу міжнародні відносини характеризувалися роз'єднаністю їхніх учасників, безсистемністю міжнародних взаємодій, головним проявом яких виступали короточасні збройні конфлікти або тривалі війни [10; 11]. Нові зміни обумовили й нові підходи абсолютистських монархій до своєї зовнішньополітичної діяльності в період XVI-XVII століть [12; 13; 14].

Масштаби міждержавних відносин уже не окреслювалися стосунками із сусідніми чи найближчими державами, уже напередодні Тридцятилітньої війни існувала європейська система міжнародних відносин, а зовнішньополітична активність держав поширювалася на всю Європу. Форми і методи дипломатії доби раннього Нового часу були спрямовані на створення своєї державі, шляхом використання різноманітного дипломатичного інструментарію, найсприятливіших умов у стосунках з іншими державами [15].

Якщо поставленої мети не вдавалося досягти мирним, політико-дипломатичним шляхом, то мета реалізовувалася за допомогою військової

сили та зброї, що яскраво підтвердили події та історичні наслідки Тридцятилітньої війни для європейського простору XVII століття. Для цього періоду історії міжнародних відносин симптоматичне зростання масштабів військових зіткнень та протистояння численних армій держав. Армії вимагали на своє утримання величезних коштів, які зтягувалися з рядових платників податків. Цей грошовий тягар і безпосередньо самі гроші в тогочасних сучасників-хроністів отримали назву – «нерв війни» [16, с. 268-274; 17; 18, с. 24-32].

Політичний баланс сил, який утвердився в Європі по завершенню Тридцятилітньої війни, констатував інституціональне оформлення нової політико-дипломатичної та нової системи міжнародних відносин – Вестфальської. Сучасні історики розглядають Вестфальський мир як подію, яка заклала основи сучасного світового порядку – поділу світу на національні держави і появу пов'язаних з цим принципів міжнародного права. У деякому розумінні саме Вестфальський мир заклав основи сучасної Європи, більша частина якої входила в ті часи до сфери впливу Священної Римської Імперії. Цей мир фактично зрівняв у правах реформоване християнство (різні протестантські церкви) з римо-католицьким християнством. На міжнародному рівні був визнаний принцип – чия держава того й віра. Окрім того, у міжнародній політиці з'явилося поняття – вестфальська система, яка забезпечувала суверенітет держави на своїй території.

Збереження статус-кво в центрі Європи відповідало прагненню європейських держав – у цілях забезпечення безпеки – не допустити посилення німецького імператора. З цього часу німці більше не могли самостійно розпоряджатися своєю долею. Тепер вони повністю залежали від інтересів своїх сусідів. Схожі обставини зіграли певну роль і в 1990 році в процесі возз'єднання двох німецьких держав. Так що возз'єднання Німеччини дійсно стало частиною процесу європейської інтеграції. Що ж являв собою «європейський політико-дипломатичний пейзаж після битви» – Вестфальський мир у XVII столітті? Німецький історик Хайнц Духхардт визначає його як «європейський мир».

Отже, Тридцятилітня війна (1618-1648) стала піком і одночасно початком занепаду епохи найманих армій, апогеєм комерціалізації та приватизації військових дій у раннього Нового часу. Основні принципи Вестфальської системи міжнародних відносин, описані в мирному договорі – взаємне визнання державами національного державного суверенітету одна одної, рівноправність держав між собою і принцип непорушності кордонів – застосовуються й до цього дня.

Дипломатичні раути і баталії Тридцятилітньої війни знайшли своє логічне інституціональне завершення у Вестфальському мирному договорі, який став фактично кодексом сучасної дипломатії. Вестфальська система підтвердила свій статус як інституція, зі стійким і ефективним дієвим міжнародним механізмом. Можна констатувати, що вона успішно діяла протягом усього XVII-XVIII століття, хоча й поступово йшла до свого занепаду й була замінена новою архітектурою міжнародних відносин вже лише після Віденського конгресу (1814-1815). Свою захисну інституціональну функцію Вестфальська система міжнародних відносин цілком виправдала: коли не має можливості уникнути місцевих і локальних конфліктів, можливо й необхідно перешкоджати їм вилитися в загальну війну.

Модель Вестфальського компромісу (тобто не його конкретний зміст як світу між католиками і протестантами, а його певну формальну структуру, спроможну бути застосована до конфліктів інших сил) втілила в собі протиріччя між технічними та етичними аспектами, утримуючи їх в деякій єдності й породжуючи нову динаміку західної цивілізації. Починаючи з Вестфальського миру 1648 року режим суверенітету замінив усі інші форми політичної організації на міжнародному рівні. Вестфальською системою міжнародних відносин були закладені основні принципи сучасної світової політики ХХ-ХХІ століття. Поява національних держав – найважливіша ознака, яка ознаменувала настання Нового часу, з приходом якого світ вступив на шлях індустріального розвитку.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Ціватий В.Г. Віденський конгрес 1814-1815 рр.: інституціональний вердикт європейського політико-дипломатичного та суспільно-історичного розвитку // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – Вип. 25: Міжвідомчий збірник наукових праць / Відп. ред. С.В. Віднянський. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. – С. 229-246.
2. Кризис и трагедия континента. Тридцатилетняя война (1618-1648) в событиях и коллективной памяти Европы / науч. ред. и сост. Ю. Е. Ивонин и Л. И. Ивонина. – М.: Транс-Лит, 2015. – 564 с.
3. Black J. A History of Diplomacy. – Reaktion Books, 2010. – 312p.
4. Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997.
5. История Европы. От средневековья к новому времени. – М., 1993. – Т.3.
6. Livet G. L'équilibre européen de la fin du XVe à la fin du XVIII e siècle. – Paris: PUF, 1976. – 231p.
7. Вестфальський мир 1648 року і організація міжнародного правопорядку // Гернот Білер, Анатолій Дмитрієв. Вестфальський мир 1648 року (до 350-ї річниці договорів). – К.: Ін Юре, 1998. – С. 11-78.
8. Прокопьев А.Ю. Германия в эпоху религиозного раскола. 1555-1648. – СПб., 2002.
9. Прокопьев А.Ю. Тридцатилетняя война в современной немецкой историографии // Альманах «Университетский историк». – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2002. – Вып. 1.
10. Guthrie W.P. The later Thirty Years War. From the battle of Wittstok to the Treaty of Westphalia. Westport (Connecticut). – London, 2003.
11. Pages G. La guerre de Trente ans. 1618-1648. – P., 1939.
12. Ивонина Л.И., Прокопьев А.Ю. Дипломатия Тридцатилетней войны. – Смоленск, 1996. – 226с.
13. Wedgwood Veronica. The Thirty Years War. – New York: New York Review Books, 2005. – 536p.
14. Веджвуд С.В. Тридцатилетняя война. – М.: АСТ, Астрель, 2012. – 571 с.
15. Arndt Johannes. Der Dreißigjährige Krieg 1618-1648. – Stuttgart: Reclam, 2009.
16. Ціватий В.Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К.: «ДЕМІД», 2000. – Вип. 4. – С. 268-274.
17. Corps universelle diplomatique du droit des gens / Par J. du Mont. Amsterdam, 1728. – Т. VI. – pt. I.
18. Ціватий В.Г. Європейські зовнішні справи і дипломатія середини XVII століття: інституціональні дилеми Вестфальського конгресу і Вестфальського миру // Зовнішні справи. – 2020. – № 4. – С. 24-32.

ERICH FROMM AS A PERSONALITY THEORIST

Świecarz Grzegorz
Uniwersytet Opolski w Opolu

1. Introduction

Erich Fromm (1900–1980), one of the most outstanding socio-psychologists. He was a thinker known for his interdisciplinary interests. By origin, the European quickly gained recognition for his book publications, which are a permanent phenomenon of American culture. Most of his works concerned the most important problems troubling American society at various times in its history. Fromm has devoted a lot of attention to the analysis of the phenomena that make up the vision of modern industrial society.

Erich Fromm was born in 1900 in Frankfurt am Main. His scientific interests focused on psychology, sociology and philosophy. E. Fromm's writing activity flourished in the 1930s. Among others, his following books: "Escape from Freedom", "Sketches in the Psychology of Religion," "On the Art of Love," "Forgotten Language".

Among other works not translated into Polish, it is worth mentioning, for example, "Man for Himself", where E. Fromm formulated the basic theses of his philosophical anthropology, which can be reduced to the following questions: who is man? and who will man be? Fromm's views belong to a separate current of psychoanalysis, known as cultural psychoanalysis. He called himself a "dialectical humanist" - probably because he was inspired by the works of Karl Marx, whose thoughts he tried to deepen, juxtaposing them with the theory of Sigmund Freud.

The basic theme in Fromm's work is the idea that a person feels lonely and alienated because he has severed his ties with nature and with other people.

This state of affairs does not occur in other species. It is only a specific feature of the human situation.

Fromm claims that as people gained more freedom as the centuries passed, they felt more and more alone. Freedom becomes a negative state from which they try to escape. Man can unite with other people in a spirit of love and working together, or finding security through submission to authority and submission to society. Fromm points out that every form of security that man creates is an attempt to resolve this fundamental contradiction in which humans are involved. Understanding the human psyche must be based on the analysis of his needs resulting from the conditions of his existence.

In Erich Fromm's research and writing interests, the central theme was the relationship between the individual and society. They were supported by a thorough observation and accurate analysis of the phenomena that constitute contemporary culture. They were a combination of philosophical anthropology with individual and social psychology.

Erich Fromm is the author of *Escape from Freedom*, a book about universal phenomena. Man in society does not have to be in conflict with it. Even if he feels his helplessness and helplessness, he can find his "I" in active life in conjunction with the goals of others, in positive freedom, which is the alternative of losing the human being.

In the course of development, Fromm believes that a person strives to free himself from the embarrassing relationship with the environment (family and society). Fromm believed that societies that can give people a substitute for security and strength are the most attractive to “fleeing freedom”. Freedom gives a person independence, but it makes him lonely, and therefore fearful and powerless. Understanding the reason for escaping from freedom can prevent him from succumbing to totalism.

Erich Fromm is the author of 5 types of personality. According to him, their main feature is productivity. Only one of the five personality types allows a person to invest in his own freedom and gain emotional and personal independence. The rest is in the more selfish, materialistic, and unproductive part of society. The basis for Fromm’s 5 personality types was an interesting approach based on humanistic philosophy, which, regardless of whether we believe in them or not, makes this typology useful in our time as well.

He says we should set aside our dependence on external factors, material goods, or the need for success and recognition, and simply invest in qualities such as love, respect, creativity, or humility. Fromm argued that it would be enough if we were a little more aware of our tendencies and attitudes; aware to be able to commit to change.

2. 5 personality types according to Erich Fromm

5 personality types according to Erich Fromm:

1. Receptive personality - characterized by the need to gain acceptance and recognition from others. The most striking thing about this profile is that we don’t usually pay back the support we receive. People with receptive personality are characterized by poor social skills, difficulties in making decisions, and a clear underestimation of their own human potential.

2. The exploratory personality - refers to people who establish relationships and relationships with others for purely selfish reasons. They do it for their own benefit. The exploratory type is willing to lie and manipulate to get what he needs. Achieves success, focuses his interest on people with low self-esteem in order to use them.

3. The gathering personality - refers to people whose sole purpose is to store up material goods. Their only desire is to possess and accumulate more and more things. The more things they have, the safer they feel. They feel stronger and believe they feel more personal satisfaction. The happiness of these people is not complete. When new things appear on the market, their first impulse is that they must have them.

4. Commercial personality - is most common in the business environment. These are people who establish relationships with others to obtain financial gain. Their contact is based on clear financial or commercial goals. These business contacts help to establish differences in social status, where some achieve prestige and power, while others are forced to submit to them.

5. Productive type - a person who directs all his effort and interest in giving to others. These types are people who are able to build loving, enriching people and meaningful relationships with peers. They have a very healthy approach to coping with negative emotions, pressure, or an attempt to take control of them that other personality types may be taking on.

By continuing to consider personality as understood by Erich Fromm, in Paweł Jabłoński's article On the importance of personalities in the process of applying the law. The application of Erich Fromm's philosophical perspective, we find a reference to the anthropological findings of the author of *Escape to Freedom* to the issues of legal practice. Assuming, after E. Fromm, that the personality type of a given individual translates into the way how it perceives reality and acts, and using the theoretical and legal statements about the hidden meaning of personality factors in the process of applying the law, Fromm proposes to merge these tropes, treating them as complementary.

Erich Fromm's philosophy is rooted in the tradition of psychoanalysis. It refers to the thoughts of Sigmund Freud and modifies them. Above all, it accentuates the dynamic character of the human "I", which naturally tends towards creative development. Moreover, it refers to the Aristotelian concept of actualizing existential potentialities.

It emphasizes the inextricable relationship between the attitude towards oneself and the feeling of happiness. The goal of a person's life is happiness. However, it is not achieved by striving for it directly, but attaining it is always a side effect. It is a sign that man has correctly recognized his individual nature and develops the potentialities inherent in it.

The basis of Fromm's concept is the assumption that man has two natures: species, which is the sphere of potentiality inherent in the human species, and individual, which is the sphere of potentialities unique to him. Both natures contain constant elements that determine whether a man never transforms into another species or ceases to be with himself. Human nature is neither changeless nor infinitely plastic.

Fromm shows that conscience does not directly tell you how to live. Its action is most often revealed when a person lives contrary to the "interest" of his individual being. Hence, it is easier to recognize what should not be done than what should be done.

The second difficulty in realizing individual potentialities is the pressure exerted by society on an individual. Fromm shows its source in modern philosophy.

A man living in the conditions of a market economy began to feel like a commodity and treat himself as a commodity.

He stopped thinking about who he is and what he wants, he abandoned himself, he stopped being "true to himself". In his mind, the expectations of others took first place.

In the field of interpersonal relations, E. Fromm used the empirical activity of H. S. Sullivan. In line with the postulates of this outstanding analyst, personality was the result of interactions between a given individual and others. The dependencies concern the biological and social sphere. According to this concept, the human individual is primarily interested in the pursuit of pleasure and a sense of security.

The greatest difficulty is gaining a sense of security (belonging, acceptance).

In the article *What will 2000 bring us?* The question of the accuracy of the predictions contained in Fromm's vision of the future at the beginning of the 21st century Julian Jeliński undertakes to confront Fromm's social diagnosis and the related forecasts for the future in relation to the developed Western society. The

author puts forward a thesis about the fundamental accuracy of most of Fromm's diagnoses and predictions, while distancing himself from the apocalyptic tone in which they were formulated.

3. A technological society

In *The Revolution of Hope*, E. Fromm tries to present the principles by which a technological society will function. He lists 4 general rules:

1. Acting in accordance with the determinants of technological progress.

This principle comes down to saying that the thing should be done because it is technically possible. This means that morality and human value hierarchies are reformed and technological progress becomes "the sole basis of ethics."

2. The requirement of maximum efficiency resulting from the subject of technological progress and maximum production which leads to the loss of individualism and dehumanization.

3. The requirement of maximum efficiency inevitably leads to the principle of extreme specialization of the task and to the unification of patterns, as a result of which interpersonal contacts disappear as undesirable.

4. The last rule boils down to saying: "the more the better". For it to be realized, it is necessary to constantly increase the needs of people, to make them obedient consumers.

When the society functions according to the principles presented above, a "dehumanized technological society" will emerge, which will leave an extraordinary mark on its citizens. All society will be sick. A new human model will be created - homo consumens - a total consumer, whose goal is to have more and more and use more. The objectified person spends his time doing activities he is not interested in, among people he is not interested in, producing items he does not care about. When it starts producing - it consumes. The citizen constituting the mode of a functioning mega-machine will be a contradiction of all the features which, according to Fromm, should be cared for by the society in which he also exists.

Article by Alan Gray *Society as Destiny*. Fromm's concept of social character, translated by Bartosz Greczner and Rafał Włodarczyk, is an interesting analysis of the concept indicated in the title, as well as proposals for its modification by reference to social classes as much as the type of social roles played. The concept of social character arose from the study of the concept of authoritarian character. Johannes Neumann speaks in a similar vein in the article: "The question about the analytical usefulness of the concept of" social character "by Erich Fromm" (translated by Agata Pater). Neumann focuses his arguments on the empirical verifiability of the concept of social character and the related issue of the operationalization of this theory.

Fromm's reflections on love are particularly popular. He considered the human ability to experience this feeling as one of the basic dimensions of humanity. He claimed that by giving mature love, we receive it back because it is a reciprocating force. The active form of love is based on getting to know other people, caring for them and respecting them. Thanks to love, we can know ourselves.

It is worth paying attention to the observation when marking the last period of Fromm's search. Analyzing the socio-economic relations, he states that a highly industrialized society is characterized by an increase in production and consumption. Everything can be boiled down to the principle: produce what is

possible to produce.

This leads to the devaluation of the humanist tradition, according to which one should do above all what is good and beautiful. The imperative of technical possibilities became at the same time the basis of ethics. Erich Fromm sought to explain phenomena not in terms of human abilities, but by analyzing the conditions of human existence.

The key question of Erich Fromm is the question of human nature: "What is a man" regardless of historical, cultural and social differences.

He answers this question in a less classical way, referring to the tradition of the Enlightenment and German philosophy at the turn of the 18th and 19th centuries. The essence of humanity should be sought primarily in the relationship between man and nature. From this point of view, Fromm examines human nature, which is paradoxical, intrinsically dual.

At the same time, man belongs to the world of nature, which is part of and at the same time goes beyond all nature thanks to his freedom.

As a social psychologist and psychoanalyst, Fromm is primarily interested in the problem of relations between the individual and society. Fromm took the view that the basic problem of psychoanalysis is a specific kind of attitude of the individual to the surrounding world, and not the satisfaction or frustration of instincts. Secondly, the relationship between man and society is dynamic in his conception, and not static, as Freud supposed. This ratio is constantly changing.

The differences between individuals are determined by the spiritual qualities of a person and certain mental states such as: love, hate, the desire for power or the desire to submit. Both natural instincts and character traits are mediated by social processes. In his concept, Fromm tries to explain how the so-called the nature of man as passions, desires, fears and fears develop. On the other hand, it tries to show how the formed mental energy becomes a creative force influencing social processes. These are primarily the intentions and the theoretical intentions of Erich Fromm.

Fromm's theory of character agrees with Freud's in the following points:

- Human character traits are at the basis of his behavior and should be derived from it.
- They create forces that, although very powerful, the person may not be completely aware of.
- The basic unit of character is not a single trait, but a comprehensive characterological orientation from which individual features emerge.

The book *The Sane Society* ends the period in Fromm's work, which is marked by accounting accents with the theoretical propositions of Freud. It is then that there will be a turn towards the search that led Fromm to an original approach to philosophical and ethical issues, especially in the sphere of description and interpretation of essential aspects of human existence. E. Fromm treated man as a whole. He perceives the sources of ethical norms and human behavior in the very nature of man. The issues raised by him took into account the properties of human existence, the violation of which leads to mental and emotional disintegration of the personality. Fromm formulated the basic goal of humanistic psychoanalysis, which is to activate the self-awareness and inner potentiality of man. This means that "psychology cannot be separated from philosophy, or ethics, or sociology or economics." This should explain the multitude of various analyzes the subject of which were the consequences of alienation mechanisms

occurring in many spheres of human activity; starting from production activities and ending with interpersonal relations. The phenomenon of alienation was for him the basic motive of his creativity and at the same time a research category used to analyze many important phenomena of the present day.

4. Discussion and Conclusions

In conclusion, Erich Fromm invites you to reconsider the idea we see so often in the field of personal development. It proclaims that only those who invest in their own psychological value, self-esteem and independence are able to promote the same in others. Only he will be able to lay the foundations of a more human and more hopeful society. Erich Fromm believed that the main goal of each of us is to become stronger, freer, more noble - the person we have always wanted to be.

Fromm's culturalistic psychoanalysis reveals new areas of new possibilities for researching the human individual in the interaction of man and his social environment. Fromm makes the relation to himself one of the main subjects of his considerations. He calls it a reference to his own "I" or the relationship to his individual essence.

REFERENCES:

- FROMM E., Man for Himself, New York 1967.
- FROMM E., Let there be man. From the psychology of ethics, Warsaw 2012.
- FROMM E., The Revolution of Hope, Kraków.
- FROMM E., Szkice z psychologii religii, Warsaw 1967.
- FROMM E., Escape from Freedom, Warsaw 2011.
- GRAY A., Society as destiny. Fromm's concept of a social character, in: JABŁOŃSKI P., WŁODARCZYK R. (ed.), Fromm. Applications, Wrocław 2016, pp. 180–205.
- JABŁOŃSKI P., On the importance of personalities in the process of applying the law. Application of Erich Fromm's philosophical perspective, in: JABŁOŃSKI P., WŁODARCZYK R. (ed.), Fromm. Applications, Wrocław 2016, pp. 11–36.
- JELIŃSKI J., What will the year 2000 bring? The question about the accuracy of the predictions contained in Fromm's vision of the future at the beginning of the 21st century, in: JABŁOŃSKI P., WŁODARCZYK R. (ed.), Fromm. Apps. Wrocław 2016, pp. 73–88.
- KUCIA M., Philosophy of Erich Fromm, Krakow 1994.
- LISTKOWSKA B., Attitude towards oneself and the sense of happiness according to Erich Fromm and Mieczysław Gogacz. A comparative study, in: PACHCIAREK E. (ed.), Rocznik Tomistyczny 5 (2016), Warsaw, pp. 131–148.
- NEUMANN J., The question about the analytical usefulness of the concept of "social character" by Erich Fromm, in: JABŁOŃSKI P., WŁODARCZYK R. (ed.), Fromm. Applications, Wrocław 2016, pp. 227–244.
- SACIUK R., Erich Fromm's Humanistic Psychoanalysis towards Freudism, in: Acta Universitatis Wratislaviensis, No. 781, Wrocław 1987, pp. 113–129.
- <https://pieknomyslu.com/5-typow-osobowosci-wedlug-ericha-fromma/> of 01/18/2021.

ЗМІСТ

JAKOŚĆ PRZESTRZENI PUBLICZNEJ MIASTA A BUDOWANIE TOŻSAMOŚCI JEGO MIESZKAŃCÓW mgr Bień Agnieszka	5
MOTYWY ESCHATOLOGICZNE W GOTYCKIM MALARSTWIE ŚCIENNYM Bekus Ewelina	10
СУСПІЛЬНА ДУМКА У РЕСПУБЛІЦІ БОЛГАРІЯ 80 Х-КІНЦЯ 90Х РР. XX СТ. Бойко Ольга Валентинівна	15
«ПОЛІТИЧНА ДОВІРА» ЯК ФАКТОР ЛЮДСЬКОГО ЖИТТЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХІВНО-КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПЕТРА ПИСЬМЕННОГО) Бривко Микола Вікторович	19
РОЗУМІННЯ САМОТВОРЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ФІЛОСОФАМИ-ЕКЗИСТЕНЦІАЛІСТАМИ В. ФРАНКЛОМ І Е. ФРОММОМ Бухрашвілі Валентина Ігорівна	22
EDUKACJA ZDALNA W POLSKICH SZKOŁACH W CIENIU COVID-19 (2020 R.): SUKCES, CZY ZMARNOWANA SZANSA? dr Wasilewski Marcin	25
CRIMINAL LIABILITY OF MEMBERS OF THE BODIES OF COMPANIES - SELECTED ISSUES Węgliński Konrad	33
ШЕВЧЕНКІВСЬКА СЕСІЯ АН УРСР У 1942 Р. Вербіцька Оксана Іванівна	39
ФІЛОСОФІЯ ХАОСУ АБО КРИЗЬ ТРИВОГУ ТА НАДІЮ Ворон Вадим Сергійович	43
ELDERLY USERS OF NEW TECHNOLOGIES IN A GLOBAL PERSPECTIVE Wruckowska Daria	44
LEKSYKA HOTELARSKA W TURYSTYCE – NA PRZYKŁADZIE TERMINÓW I NAZW POTOCZNYCH RODZAJÓW ZAKWATEROWAŃ W JĘZYKU POLSKIM I BUŁGARSKIM Gajęcka Marta	50
ANALIZA PRZEDSTAWIANIA W MEDIACH SPRAWY KARNEJ O.J. SIMPSONA NA PODSTAWIE WYBRANYCH MATERIAŁÓW AUDIOWIZUALNYCH Halushchenko Marharyta	58
МОДЕЛЬ КОЛООБІГУ КУЛЬТУРИ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Довженко Анастасія Федорівна	67

MOGIŁA „SZNUROWA”, CZYLI RZECZ O BUDOWNICZYCH NEOLITYCZNYCH KURHANÓW Zgurecki Wojciech	69
ПОЧАТКОВИ УЯВЛЕННЯ ПРО ЛЮБОВ В ДОБУ АНТИЧНОСТІ Кода Ганна Юрївна	76
ЧИ Є У ВІЙНИ ЗАПАХ? Крагель Каріна Володимирівна	80
ТЕОРІЯ БЮРОКРАТІЇ РОБЕРТА МІХЕЛЬСА Крюков Олексій Євгенійович	82
ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ Кузьмицька Маргарита Олександрівна.....	84
WSPARCIE DLA DZIECI I RODZINY W PLACÓWKACH OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH Marta Magdoń.....	86
INTEGRAL MODELS OF DIGITAL LEARNING FOR FOREIGN LANGUAGES PROGRAMS Makhachashvili Rusudan, Semenist Ivan	92
FIGURALNE MALARSTWO GRECKIE OKRESU KLASYCZNEGO (450-425 P.N.E.) Majewski Łukasz	97
AKTUALNE PRAWNE UWARUNKOWANIA FUNKCJONOWANIA PLACÓWKI OSWIATOWEJ W POLSCE dr inż. Myjak Krzysztof	102
КОНЦЕПЦІЯ НАЦІЄТВОРЧИХ ІДЕЙ У ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА Мозер Майя Євгенівна	109
OPERACJA POLSKA NA BIAŁORUSI I INNYCH REJONACH ZSRS Pazder Przemysław Mirosław	113
DER ABENTEUERSCHRIFTSTELLER KARL MAY IN BAD SALZBRUNN, DER PERLE DER SCHLESISCHEN BÄDER dr Południak Natalia	118
PODRÓŻE STANISŁAWA ŻUKOWSKIEGO PO EUROPIE ZACHODNIEJ W LATACH 1912-1914 A JEGO TWÓRCZOŚĆ Mgr. Syzonenko Iryna.....	124
ДІАСПОРАЛЬНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ГУАМ (1997-2021РР.): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ТА ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ Сергеева Анна Олександрівна	133

ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ПІДТРИМКИ ЦІННОСТЕЙ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ В УНІВЕРСИТЕТАХ США Слободянюк Олена Михайлівна	137
THE ROLE OF A STUDENT – PERCEIVING THE ROLE OF BEING A STUDENT AT PRIMARY SCHOOL Urbański Mateusz	139
„LEPIEJ ZAPROBIEGAĆ NIŻ RATOWAĆ – O SKUTECZNOŚCI PROFILAKTYKI W PODEJMOWANIU ZACHOWAŃ AUTODESTRUKCYJNYCH I SAMOBÓJCZYCH” mgr Fałara Joanna	149
ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ДИПЛОМАТІЇ РАНЬОМОДЕРНОЇ ЄВРОПИ (XVI-XVIII ст.): ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-РЕГІОНАЛЬНИЙ І ФЛУКТУАЦІЙНИЙ ВИМІРИ Ціватий Вячеслав Григорович	158
ERICH FROMM AS A PERSONALITY THEORIST Świeczarz Grzegorz	162

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ГУМАНІТАРНИЙ КОРПУС

Випуск 38

Матеріали

VII Міжнародної науково-практичної конференції
«Наукові пошуки: актуальні дослідження, теорія та
практика» (26.03.2021 р.),
яка відбулась з використанням сервіса відеоконференцій ZOOM

Друкуються за оригінальними авторськими текстами. Редакційна
колегія не несе відповідальності
за авторську редакцію поданих матеріалів.
Верстка та оригінал-макет Мохонько Віталій

Підписано до друку 11.05.2021.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.

Друк. арк. 10.75. Умов. друк. арк. 10. Обл.-вид. арк. 13,26.
Наклад 100 прим. Зам. № 2674/1.

Віддруковано ФОП Корзун Д.Ю. з оригіналів замовника.
Свідоцтво про державну реєстрацію фізичної особи-підприємця
серія В02 № 818191 від 31.07.2002 р.

Видавець ТОВ «ТВОРИ».

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.

21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852, (098) 46-98-043.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>